

Asya Afrika Ölkələri Tarixi Fənni Üzrə İmtahan Suallarının Cavabları

1. Yaponiya işğal rejimi dövründə

Amerika işğal rejimi dövrü \1945-1952-ci illər\

Bəlli olduğu kimi 1945-ci ilin fevral ayında Yaltada keçirilən konfransda üç müttəfiq dövlət - Amerika Birləşmiş Ştatları, Böyük Britaniya və Sovet İttifaqı arasında bağlanan sazişin şərtlərinə görə Almaniyanın təslimindən və Avropada müharibənin başa çatmasından sonra SSRİ Asiyada gedən hərbi əməliyyatlara qoşulmalı və Yaponiyaya qarşı müharibəyə girməli idi. Əvvəzində ona Cənubi Saxalinin və Kuril adalarının qaytarılması vəd olunurdu. Buna görə də Sovet hökuməti aprel ayının 5-də əvvəllər Yaponiya ilə imzaladığı bitərəflik haqqında sazişin qüvvədən düşdüyünü bəyan etdi. Bəyanətdə bildirilirdi ki, Yaponiya SSRİ-yə qarşı müharibədə Almaniyaya kömək göstərmiş və SSRİ-nin müttəfiqləri olan ABŞ və Böyük Britaniya ilə müharibə aparır. Bu səbəbdən iki dövlət arasında mövcud olan « bitərəflik haqqında pakt» öz əhəmiyyətini itirmişdir. Almaniyanın təslimindən bir qədər sonra 1945-ci ilin iyulunda Potsdamda keçirilən konfransda müttəfiqlərin imzaladığı Bəyannamədə isə Yaponiyadan tələb olunurdu ki, qeydsiz-şertsiz təslim olsun. Lakin Yaponiya bu ultimatumu rədd etdi. Yapon hökuməti mümkün olan bütün vasitələrlə müharibəni davam etdirməkdə qərarlı idi və həlledici döyüşlər üçün geniş səfərbərlik tədbirlərinə başladı. Qeyd etmək lazımdır ki, Yaponiya bu zaman kifayət qədər güclü idi. 1945-ci ilin yayında təkcə yapon quru qüvvələri 4 milyon nəfərdən çox idi. Məhz bu ordu da əsas zərbə qüvvəsi idi. Amerika hərbiçilərinin hesablamasına görə Yaponiyayı yalnız 1947-ci ildə təslim etmək mümkün ola bilərdi və bu da ABŞ-a ən azı bir milyon hərbi itirmək bahasına başa gələrdi. Belə bir şəraitdə yapon generallarının ABŞ ordusunun haradan hücum edə biləcəyi variantları üzərində düşüncələri və baş sındırıqları vaxtda nəinki Yaponiyayı, bütün dünyanı lərzəyə salan müdhiş bir hadisə baş verdi : avqustun 6-da amerikalılar tərəfindən dünyanın ilk atom bombası Xirosima limanı üzərinə atıldı və bu şəhər əhalisi ilə birlikdə bir anda yox oldu. Bu müdhiş hadisə avqustun 9-da Naqasakidə təkrar olundu. Xalq və hökumət dünya hərbi tarixində indiyə qədər görünməyən bu dəhşətli ölüm silahının sınağının törətmiş olduğu kütləvi insan qırğını və dağıntılardan bir anda sarsıldı və özünü itirmiş oldu. Belə bir bombanın Tokio üzərinə atılması fikrinin ölkədə yaradacağı qorxu və dəhşət hissini təsəvvür etmək çətin deyildi. Bu bir tərəfdən. O biri tərəfdən isə avqustun 8-də Moskvadakı yapon səfirinə Sovet hökumətinin bəyanatı təqdim edildi. Orada bildirilirdi ki, Sovet İttifaqı bir müttəfiq dövlət kimi ABŞ, Böyük Britaniya və Çinin yapon hərbi qüvvələrinin danışıqsız təslim olması tələbinə qoşulur, əgər qarşı tərəf bu tələbi yerinə yetirməkdən imtina edərsə, o özünü 1945-ci il avqustun 9-dan etibarən Yaponiya ilə müharibə vəziyyətində hesab edəcək. Beləliklə, Sovet İttifaqı Yaponiyaya qarşı müharibəyə başladı, sovet ordusu Mancuriyaya girdi. Buradakı yapon silahlı qüvvələri elə bir müqavimət göstərə bilmədilər. Qısa bir arada Mancuriya və Şimali Koreya sovet orduları tərəfindən işğal edildi, Mancur dövlətinin imperatoru və bütün yapon orduları əsir alındı. Yaponiya çıxılmaz bir vəziyyətə düşdü. Avqustun 14-də imperator radio ilə yapon xalqına müraciət etdi və Yaponiyanın tamamilə təslim olduğunu bildirdi. 1945-ci il sentyabrın 2-də isə Yaponiyanın təslim olması haqqında aktın imzalanması mərasimi oldu. Aktda bildirilirdi ki,

Yaponiya Potsdam Bəyannaməsinin şərtlərini qəbul edir və yapon silahlı qüvvələrinin apardığı bütün hərbi əməliyyatların dayandırılmasını təmin edir. Beləliklə, Yaponiyanın təslim olması haqqında aktın imzalanması ilə Uzaq Şərqdə və Sakit okean hövzəsində hərbi əməliyyatlara son qoyuldu və ikinci dünya müharibəsi başa çatdı. Bundan iki həftə sonra isə Yaponiya ərazisi heç bir müqavimət göstərmədən amerika hərbi qüvvələri tərəfindən işğal olundu. Tarixdə ilk dəfə idi ki, yapon adaları düşmən tərəfindən işğala məruz qalırdı. Beləliklə də, Yaponiya 1945-ci ildən amerika işğal rejimi altına keçdi. İşğal rejimi 1952-ci ilə qədər davam etmişdir. Bundan sonra gələcək inkişaf baxımından ölkənin həyatında yeni bir dövr başladı.

2. Yaponiya işğal rejimindən sonra

Bundan sonra gələcək inkişaf baxımından ölkənin həyatında yeni bir dövr başladı. Onun da əsasında yapon xalqının militarist rejimdən xilas olması və ölkədə demokratik təməllərin yenidən qurulması qurulması vəzifələrini həll etmək dururdu, sosial-iqtisadi tərəqqiyə nail olmaq, pozitiv siyasi dəyişikliklər aparmaq məqsədləri dururdu. Bütün bunlar, qeyd etmək lazımdır ki, amerika hərbi idarəsi tərəfindən istiqamətləndirilir və dəstəklənirdi. Doğrudur, Potsdam konfransının qərarlarına əsasən ölkənin gələcək ümumi siyasi xəttini müəyyənləşdirmək üçün Yaponiya ilə müharibə edən ölkələrdən ibarət Uzaq Şərq Komissiyası, eləcə də ABŞ, Böyük Britaniya, SSRİ və Çinin iştirak etdiyi yalnız məsləhət funksiyası olan İttifaq Şurası da yaradılmışdı. Ancaq onların mövcudluğu və fəaliyyəti formal xarakter daşımaqdan o yana getmirdi. Yuxarıda deyildiyi kimi, Yaponiya yalnız Amerika orduları tərəfindən işğal olunmuşdu və buna görə də ölkə ilə bağlı bütün məsələlərin həllində ABŞ hərbi idarəsi başlıca rol oynayırdı. Qeyd etmək lazımdır ki, ABŞ hərbi idarəsinə də general Mak Artur rəhbərlik edirdi. Tarixçilər onu hətta bəzən «Yaponiyanın tacsız imperatoru» da adlandırırlar. Qeyd etmək lazımdır ki, hansı dövlətin və ya hansı beynəlxalq təşkilatın rolunun necəliyindən asılı olmayaraq Yaponiyada keçirilməsi nəzərdə tutulan hər bir tədbir Potsdam Bəyannaməsinin şərtlərinə uyğun həyata keçirilirdi. Potsdam Bəyannaməsində isə elan edilirdi ki, 1) Yaponiyada militarizmin həmişəlik və kökündən məhv edilməsi zəruridir; 2) yapon cəmiyyətində demokratik ənənələrin yaranmasına və möhkəmlənməsinə mane olan bütün əngəllər aradan götürülməlidir; 3) söz, etiqad və düşüncə azadlığı təmin olunmalıdır və nəhayət, 4) başlıca insan haqlarına hörmət edilməlidir. Məhz bunlar ölkədə qeyri-militarist və demokratik bir cəmiyyətin yaranmasına zəmin ola bilərdi. Bu baxımdan Potsdam Bəyannaməsinin tələblərinə uyğun olaraq aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilməyə başlandı: hərbi təsisatlar və gizli polis ləğv edildi; faşist ruhlu qanunlar aradan qaldırıldı; militarist və şovinst təşkilatlar qadağan edildi; dövlət idarəsi və siyasi təşkilatlar hərbi-faşist fəaliyyətinin iştirakçısı olan şəxslərdən təmizləndi. Əsas hərbi cinayətkarlardan olan 28 nəfər, o cümlədən keçmiş baş nazirlər Todzio, Koysō, Hirata, Hiranuma, bir sıra generallar və diplomatlar beynəlxalq tribunalın mühakiməsinə verildi. 1948-ci ilin noyabrına qədər davam edən məhkəmə prosesi nəticəsində onlardan 8 nəfəri edamə məhkum edildi. Qalanları isə müxtəlif müddətli və dərəcəli cəzalar aldılar. Siyasi məhbuslar azad edildi, siyasi partiyaların fəaliyyətinə icazə verildi. Artıq 1945-ci ilin sonlarında müharibəyə qədər mövcud olan partiyalar öz fəaliyyətlərini bərpa edə bildilər. Bunlardan müharibəyə qədər Seyyukay adlanan partiya 9 noyabrda Liberal partiya, Minseyto adlanan isə 16 noyabrda Mütərəqqi-demokrat partiyası adı ilə yenidən təşkil olundular. Buna qədər isə 2 noyabrda Sosialist partiyası bərpa olunmuşdu. 1 dekabrda isə kommunistlər ilk dəfə olaraq leqal şəraitdə öz İY qurultaylarını keçirdilər. Bir qədər irəli gedərək qeyd etmək istərdik ki, Liberal və Tərəqqi-demokrat partiyaları bir neçə dəfə yenidən

təşkil olundular, ayrıldılar və birləşdilər. Nəhayət, onların bazasında 1955-ci ildə, tərkibində bir neçə fraksiya olsa da, vahid Liberal-demokrat partiyası təşəkkül tapdı. Həmin tarixdən sonrakı bütün dövrdə hakimiyyət əsasən Liberal-demokratların əlində olmuşdur. 1955-ci ilə qədər isə liberallar üstünlüyə malik idilər. Onların lideri İosida İto, iri daş kömür mədənlərinin sahibi idi\ kiçik fasilə \1947-1948-ci illər\ istisna olmaqla 1946-cı ildən 1954-cü ilə qədər baş nazir vəzifəsini tuturdu. Əmək haqqında qanunlar qəbul edildi. Bu qanunlara görə işçilər kollektiv müqavilələr bağlamaq, tətillər etmək, həmkarlar təşkilatları yaratmaq hüququ əldə edirdilər. 1946-cı ilin avqustunda ölkədə iki böyük həmkarlar ittifaqları birliyi mövcud idi. Bunlardan birisi sol təməyüllü Həmkarlar İttifaqlarının Ümumyapon Konqresi idi ki, onun sıralarında əməkçilərin yarıya qədəri birləşmişdi. İkinci təşkilat isə Yaponiya Əmək Federasiyası adlanırdı. Ölkədə mövcud olan həmkarlar təşkilatlarının 1\4-i də bu federasiyaya daxil idi. Artıq 1949-cu ildə ölkədəki işçi və qulluqçuların yarıdan çoxu bu və ya digər xarakterli həmkarlar təşkilatlarında cəmləşmişdilər. Həmkarlar təşkilatlarının belə artımı ölkədə işçi və qulluqçuların öz hüquqları uğrunda mübarizəsinə əlverişli şərait yaradırdı. Elə bunun nəticəsi idi ki, həmin dövrdə bu mübarizənin artması və genişlənməsi müşahidə olunurdu. Onun səbəbləri isə istər müharibə, istərsə də məğlubiyyətdən sonrakı dövrdə ölkə həyatının müxtəlif sahələrində yaranmış olan çətinliklərlə bağlı idi: 1\ iqtisadi vəziyyət son dərəcə ağırlaşmışdı. 1946-cı ildə sənaye istehsalının həcmi 1936-cı ildəkinin 30%-na bərabər idi; 2\ hərbi istehsal sahələrinin dayandırılması, ordudan və donanmadan milyonlarla əskər və zabitin tərxis olunması, keçmiş müstəmləkələrdən və işğal edilmiş ərazilərdən yaponların ölkəyə qayıtması çox böyük saylı 10 mln. nəfərlik işsizlər ordusu yaratmışdı. Gündən-günə artmaqda olan tətillər zamanı işçilər təminatlı minimum əmək haqqı, 8 saatlıq iş günü, müəssisə sahibləri hesabına sosial sığorta tələblərini irəli sürürdülər. Tətillər hətta bəzi hallarda istehsalat üzərində işçi nəzarəti də yaradırdılar. Təbii ki, bütün bunlar hökuməti və işğal rejimi idarəsini narahat etməyə bilməzdi. Odur ki, hər iki tərəf yaranmaqda olan ictimai quruluşu sosial sarsıntılar təsirindən qorumaq prosesində də birgə çıxış etməli oldular. Bununla da mövcud rejimi qorumaq sahəsində yapon-Amerika əməkdaşlığının özülünü qoyulurdu. Qeyd etmək lazımdır ki, məhz bu əməkdaşlıq müharibədən sonrakı bütün dövrlərdə Yaponiya xarici siyasətini müəyyənləşdirən amil olaraq qalmışdır. 1946-cı ilin iyununda hökumət istehsalat üzərində işçi nəzarətini xüsusi mülkiyyət hüququna bir qəsd kimi qiymətləndirirdi. 1947-cı ilin 1 fevralına təyin olunan ümumi tətil isə Mak Artur tərəfindən qadağan edildi. Belə bir ictimai fəallıq aqrar sahədə də özünü göstərdi. Ölkənin ayrı-ayrı yerlərində kəndli təşkilatları yaranırdı. Nəhayət, 1946-cı ilin fevralında 4 min yerli təşkilat birləşdi və Ümumyapon Kəndli İttifaqını yaratdılar. Kəndlilər onlara torpaq sahələri verilməsi və kənd idarə sisteminin demokratikləşdirilməsi tələbləri ilə çıxışlar edirdilər. Onlar 1945-ci ilin dekabrında parlamentin qəbul etdiyi ilk aqrar islahat qanunundan narazı idilər. Çünki, bu qanun daha çox mülkədar torpaq sahibliyini qorumaq məqsədi güdürdü. Odur ki, parlament 1946-cı ilin oktyabrında yeni bir qanun qəbul etdi. Yeni qanun mülkədar torpaq sahibliyinin ləğvini nəzərdə tuturdu. Qanuna görə torpaq sahibləri onlara məxsus olan ərazinin yalnız 3 ha-nı saxlaya bilərdilər. Bu rəqəm Xokkaydo adasında 12 ha-ya bərabər idi. Qalan torpaqlar dövlət tərəfindən qiyməti ödənilməklə kəndlilərə, əsasən də icarədarlara satmaq üçün alınırdı. İcarə haqqı xeyli aşağı salınır, natural ödəmələr pulla əvəz olunurdu. Qanunun həyata keçirilməsi imkan verdi ki, o dövrdə qədər icarəyə verilən torpaqların 3\4 hissəsi kəndlilərə satılsın, xırda kəndli mülkiyyətçilərin təsərrüfatı aqrar sahədə həlledici qüvvəyə çevrilsin. Qanunun tətbiqi üç il \1945-1949-cu illər\ vaxt apardı və onun iki ciddi əhəmiyyətini də xüsusi ilə qeyd etmək lazımdır: 1\ ölkədə sosial gərginliyi kifayət qədər aradan qaldırdı və hakimiyyət kəndlilərin tam dəstəyinə sahib oldu; 2\ kənd təsərrüfatında yarım feodal münasibətlərin qalıqları aradan qaldırıldı və aqrar sahədə kapitalist münasibətlərinin normal inkişafı üçün əlverişli şərait yaradıldı. İşğal rejimi dövründə görülmüş ən mühüm tədbirlərdən birisi də inhisarçı konsernlərin \dzaibatsu\ ləğv edilməsi idi. Belə ki, yapon iqtisadiyyatına diqtə edən Mitsui, Mitsubishi, Sumitomo və Yasuda kimi dörd böyük şirkətin səhmləri satışa qoyuldu. Alıcılar da əsasən şirkətlərin öz işçiləri oldu. 1947-ci ildə isə ümumiyyətlə inhisarların qadağan edilməsinə yönəldilən qanunlar qəbul edildi. 1946-cı ilin aprelində parlament seçkiləri keçirildi. Seçkilərdə Liberal və Mütərəqqi-Demokrat

partiyaları üstünlük qazandılar. Parlament 1947-ci il 3 mayda ölkənin yeni konstitusiyasını qəbul etdi. Konstitusiyaya görə monarxiya rejimi saxlanılırdı. Lakin imperator əvvəlki mütəlak hakimiyyətindən məhrum edilir, «millətin birlik simvolu»na çevrilirdi. Ali hakimiyyət ümumi səsvermə yolu ilə seçilən iki palatlı parlamentə məxsus oldu. Parlament hökuməti formalaşdırır, hökumət onun qarşısında məsuliyyət daşıyırdı. Konstitusiyanın 9-cu maddəsində bu da deyilirdi ki, «yapon xalqı beynəlxalq mübahisələrin həllində bir vasitə kimi millətin suveren hüququ olan müharibədən, həmçinin təhdid etməkdən və silahlı qüvvə tətbiqindən həmişəlik imtina edir». Ümumiyyətlə, konstitusiya o vaxta qədər qəbul olunmuş qanunları əhatə etməklə ölkədə demokratik və qeyri-militarist təməllərin bərqərar olmasını bir daha təsbit etdi. Əsası 1867\1868-ci illər islahatları ilə qoyulmuş yeniləşmə «Meydzi» kursu 1945-1947-ci illərdə həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində daha da təkmilləşdirildi və başa çatdırılmış oldu. Ölkədə demokratik rejim yarandı. 1947-ci il aprelində parlamentə yeni seçkilər keçirildi. Seçkilərdə Sosialist partiyası, az fərqlə də olsa, birinci yerə çıxdı. Onun lideri T.Katayama koalisiya hökumət təşkil etdi. Partiyalar arası ziddiyyətlər T.Katayama kabinetinin 10 aydan sonra istefaya getməsinə səbəb oldu. Amerika hərbi işğal idarəsinin Yaponiyada bu cür geniş demokratik və qeyri-militarist tədbirlər planını həyata keçirdiyi bir vaxtda Sovet İttifaqının Uzaq Şərqdə, xüsusilə də Çində fəallaşması, zorakı yollarla «kommunizm» yaymaq cəhdləri başlamışdı. Çində gedən vətəndaş müharibəsində kommunistlərin Sovetlər tərəfindən hər cür hərbi, maddi və mənəvi dəstək alması ABŞ-ın Uzaq Şərq siyasətinə yenidən baxmasına və bu siyasətə müəyyən düzəlişlər etməsinə gətirib çıxardı. Artıq 1948-ci ildən Yaponiyanın özündə ABŞ-ın siyasətindəki dəyişikliklər müşahidə olunmağa başlayır. Əslində bu, iki super güc mərkəzinin: başda Sovet İttifaqı olmaqla sosializm düşərgəsinin və ABŞ olmaqla demokratik düşərgənin bölgədə nüfuz uğrunda mübarizəsinin keyfiyyətə yeni bir dövrəsi idi, sovetçin yaxınlaşmasına amerika-yapon yaxınlaşması ilə cavab verilməsi idi. Onun da məğzində amerika-yapon hərbi-siyasi ittifaqı dururdu. Bu da öz ifadəsini onda tapırdı ki, 1948-ci ildən etibarən ABŞ bir müttəfiqi kimi Yaponiyanın hərbi potensialının dirçəldilməsi siyasətinə dəstək verir, bu məqsədlə iri yapon kapitalının öz fəaliyyətini bərpa etməsinə imkan yaradır. Sol və kommunist yönü təşkilat və hərəkatların fəaliyyətinə müəyyən məhdudlaşdırıcı qoyulur. Dövlət dəmir yolu işçiləri həmkarlar təşkilatları Antikommunist Liqa yaratdılar. İstehsal Sahələri Həmkarlar İttifaqlarının Ümümyapon konqresində demokratik proseslərin gücləndirilməsi istiqamətində aparılan kampaniya nəticəsində bir sıra təşkilatlar oradan uzaqlaşmalı oldu. 1948-ci ilin iyulunda hökumət dövlət məmurlarının tətillik etməsini yasaqladı. Noyabr ayında isə dövlət müəssisələrində çalışan bütün işçilər tətillik etmə hüququndan məhrum edildilər. Bütün bunlar dövlət hakimiyyətinin normal fəaliyyət göstərməsinə, eləcə də 1949-cu il üçün iqtisadi sabitləşmə planının həyata keçirilməsinə imkan verdi. Az müddət içində Yaponiya Uzaq Şərqdə mühüm rol oynayan dövlətə çevrildi. Qeyd etmək lazımdır ki, Uzaq Şərqdə Yaponiyanın istər iqtisadi, istərsə də siyasi qüdrətinin artmasında 1950-1953-cü illər Koreya müharibəsinin də çox böyük təsiri olmuşdur. Müharibə dövründə silah və hərbi ləvazimatların istehsalı, hərbi texnikanın daşınması, ona xüsusi xidmət göstərilməsi və ərzaq ehtiyacının artması nəticəsində ölkə ABŞ-dan 2,5 mld dollar məbləğində sifariş aldı. Sifarişlərin yerinə yetirilməsi Yaponiyanın dövlət xəzinəsinə 1950-ci ilə qədərki dövr ərzində 1,6 mld dollardan çox gəlir gətirdi. Bu rəqəm həmin dövrdə ölkənin bütün xarici ticarətindən olan gəlirinin 44 %-nə yaxın idi. Böyük məbləğdə dollar axını Yaponiyaya imkan verdi ki, xarici ticarət borcunu ödəsin, valyuta fondunu artırsın, xammal idxalını genişləndirsin. İşğal rejiminin yaranmasından sonra sənaye istehsalı və xarici ticarətin genişlənməsini məhdudlaşdırmaq üçün tətbiq edilən müəyyən tədbirlərin aradan götürülməsi isə 1949-1951-ci illərdə sənaye məhsulları istehsalının 1,6 dəfə artmasına və müharibəyə qədərki səviyyəni ötməsinə şərait yaratdı. Bu artmanın böyüklüyünü nəzərə çarpdırmaq üçün belə bir faktı xatırlamaq yerinə düşərdi: 1948-ci ildə sənaye istehsalının həcmi 1937-ci ildəkinin yarısına bərabər idi. 1950-1954-cü illərdə xarici ticarətin həcmi ötən beş ildəkindən 1945-1949-cu illər 10 dəfə artıq oldu. 1950-ci ilin avqustundan etibarən hərbi qüvvələrin 75 min nəfərlik ehtiyat polis korpusu yaratmaq adı altında dirçəldilməsinə başlandı. Bu korpus öz strukturu və texniki təchizatı baxımdan çox yüksək səviyyəli bir qüvvə idi. Koreya müharibəsi dövründə solların və

kommunistlərin anti dövlət fəaliyyətinin də artması qeyd edilməlidir. Bunun qarşısının alınması üçün Kommunist partiyasının və onun mətbuat orqanı « Akaxata» \»Qızıl bayraq«\ qəzetinin bağlanması, sol yönümlü həmkarlar təşkilatlarının buraxılması, mitinq və tətillərin qadağan edilməsi kimi tədbirlər görüldü. Bu dövrdə Yaponiyanın müharibədən sonrakı tarixindəki ən mühüm hadisələrdən biri də 1951-ci ilin 8 sentyabrında sülh müqaviləsinin bağlanması oldu. İmzalandığı yerin adı ilə tanınan San-Fransisko sülh müqaviləsinin müzakirə və bağlanması üçün çağırılan konfransda əksəriyyəti formal olaraq Yaponiya ilə müharibə vəziyyətində olan 52 ölkə iştirak etmişdir. Müqavilənin şərtlərinə görə Yaponiya: 1\ Koreyanın istiqlaliyyətini tanıyır və Mikroneziya adalarının BMT-nin himayəsinə verilməsini qəbul edirdi ; 2\Kuril adalarına, Cənubi Saxalinə,həmçinin Tayvana, Penxuledao adalarına və bir sıra kiçik adalara hər cür iddialardan əl çəkirdi.Müqavilə Yaponiya və onun bu sənədi imzalayan rəqibləri arasındakı müharibə vəziyyətinə son qoyurdu. Lakin Sovet İttifaqı və onun təsiri altında olan Polşa və Çexoslovakiya müqaviləni imzalamadı. Sovetlər belə bəhanə gətirdilər ki, guya bu sənəddə yapon təcavüzündən zərər çəkən ölkələrin təhlükəsizliyinin təminatı məsələsi Yalta və Potsdam konfranslarının müvafiq qərarlarına uyğun həllini tapmamışdır. Müqavilə həm də amerika qoşunlarının Yaponiyada qalmasını daha da möhkəmləndirirdi. Sonuncu məsələnin hüququ əsası isə sülh müqaviləsinin imzalanmasından bir neçə saat sonra ABŞ və Yaponiya arasında bağlanan «Təhlükəsizlik müqaviləsi»ndə öz həllini tapdı. Qoşunların yerləşdirilməsi şərtləri 1952-ci ilin 28 fevral tarixli sazişi ilə müəyyənləşdirildi. Sülh müqaviləsi və ona əlavə edilmiş sənədlər 1952-ci il 28 aprelə qüvvəyə mindi. Bunun ardınca ABŞ Uzaq Şərq komissiyasının və İttifaq Şurasının buraxıldığını elan etdi. Beləliklə də işğal rejiminə son verildi və yapon hökuməti üzərində Amerika nəzarəti götürülmüş oldu. Sülh müqaviləsinin ən böyük əhəmiyyəti məhz bu idi.Yaponiya işğal rejimindən sonra\1952-1962-ci illər\ San-Fransisko sülh müqaviləsi ölkənin normal və sabit iqtisadi, siyasi və sosial təməllər yaradılması istiqamətində inkişafına yol açdı. Həqiqətən də həmin dövrdən etibarən həyatın bütün sahələrində çox ciddi tərəqqi baş vermişdir. Lakin xarici siyasət sahəsində, hələ də bir məsələ gərginlik mənbəyi olaraq qalırdı. Bu da Sovet İttifaqı ilə münasibətlərin tənzim edilməməsi idi. Belə ki, Sovet İttifaqı, yuxarıda deyildiyi kimi, sülh müqaviləsinə imzalamadı.Gətirdiyi bəhanələr isə əsas səbəb kimi qiymətləndirilə bilməz. Fikrimizcə, Sovet İttifaqının bu addımı hər şeydən əvvəl onun imperiya hikkəsindən irəli gəlirdi, Uzaq Şərqdə real vəziyyəti görmək istəmədiyindən, ən yaxşı halda bu vəziyyətlə razılaşmamaq cəhdindən irəli gəlirdi,»soyuq müharibə» dövründə qarşılıqlı düşüncəsinə «sədaqət»indən irəli gəlirdi. Stalinin ölümündən sonra Sovet rəhbərliyi dövlətin xarici siyasəti haqqında bir qədər realist düşünmək zorunda qaldı, ən azı buna cəhd göstərmək təsəvvürü yaratmağa can atırdı.1955-ci ilin iyununda Londonda başlanan sovet-yapon danışıqları bu sahədə atılan addımlardan sayıla bilər. Sovet İttifaqı Cənubi Kurilin işğal olunmuş iki adasını \Xaboman və Şikotan \ Yaponiyaya qaytarmaq şərti ilə ərazi məsələsini birdəfəlik həll etməyə razılığını bildirdi. Yapon tərəfi onu təmin etməyən bu təkliflə razılaşmadı və sülh müqaviləsinə imzalamadan imtina etdi.Belə olduqda, tərəflər sülh müqaviləsi məsələsini bir qədər təxirə salmaqla iki dövlət arasında diplomatik münasibətlərin bərpa edilməsinə razılaşdılar. 1956-cı ilin oktyabrında yapon nümayəndə heyəti Moskvaya gəldi. Tərəflər birgə Bəyannamə imzaladılar və elan etdilər ki, bundan sonra SSRİ ilə Yaponiya arasındakı müharibə vəziyyəti dayandırılır, diplomatik və konsul münasibətləri bərpa edilir. Tərəflər bundan sonra hər hansı mübahisəli məsələni sülh yolu ilə həll etməyə hazırdılar, bir-birinin daxili işlərinə qarışmayacaqlar,tərəflər özünümüdafiə haqqını qarşılıqlı olaraq tanıyırlar, müharibə vəziyyətindən doğan qarşılıqlı iddialardan əl çəkirlər. SSRİ Yaponiyanın BMT-yə daxil olmaq xahişinə dəstək verdi. 1956-cı ilin dekabrında BMT-nin Baş Məclisində bu məsələ öz müsbət həllini tapdı. 1957-ci ildə isə yapon-sovet ticarət müqaviləsi bağlandı.ABŞ ilə münasibətlər isə hərtərəfli inkişaf edirdi. Əsası hələ işğal rejimi dövründə qoyulan bu münasibətlər iki dövlətin hərbi-siyasi birliyinin daha da möhkəmlənməsinə böyük imkanlar açırdı. Bir tərəfdən ABŞ Yaponiyada öz hərbi bazalarını yaratmaqla Uzaq Şərq və Cənub-Şərqi Asiya regionunda siyasi-hərbi sabitliyin təminatçısına çevrilirdisə, o biri tərəfdən region ölkələri, ilk olaraq isə Yaponiya bu əlaqələrdən öz iqtisadi və siyasi mövqeyini daha da möhkəmləndirmək, dünya

miqyasında həlledici qüvvəsi olan dövlətə çevrilmək məqsədində kifayət qədər yararlına bildi. Hər şeydən əvvəl Yaponiyanın iqtisadiyyatı misli görünməmiş bir inkişaf tempinə girdi. Koreyada hərbi əməliyyatların bitməsindən sonra ABŞ-ın hərbi məhsullar istehsalına olan sifarişləri qismən yapon hökumətinin sifarişləri ilə əvəz olundu. 1953-1956-cı illər arasında bu əvəzləmə 53%-dən çox idi. İkinci mühüm hadisə ölkəyə xarici kapitalın axını idi. Bunun da yeganə səbəbi ölkə iqtisadiyyatına qoyulan kapitalın yüksək gəlir gətirməsi idi. Müqaisə üçün göstərmək lazımdır ki, həmin dövrdə dünyanın inkişaf etmiş kapitalist ölkələrində kapital qoyuluşu 3-4% gəlir gətirirdisə, Yaponiyada bu rəqəm 12%-ə bərabər idi. Odur ki, ölkəyə kredit və istiqrazlar şəklində kapital axını ildən-ilə artırdı və bununda çox böyük hissəsi-77%-i ABŞ-ın payına düşürdü. Bu məsələdə iki əsas maliyyə təşkilatı : ABŞ İxrac-İdxal Bankı və Beynəlxalq Bərpa və İnkişaf Bankı mühüm rol oynayırdı. Bu bankların verdiyi borclar bir qayda olaraq məqsədyönlü idi. 1953-1959-cu illərdə verilən borcların 90%-i məhz istehsal sahələrinə yönəldilmişdir. Bunlardan da elektroenergetika və qara metallurgiya sahələrini xüsusi qeyd etmək lazımdır. İqtisadiyyatın sürətli inkişafı ölkənin maliyyə həyatına da müsbət təsir etdi. Artıq 1953-cü ildə inflyasiyaya son qoyuldu. Daxili bazarda məhsul bolluğu qiymətlərin xeyli aşağı düşməsinə səbəb oldu. Bu zəmində xaricə məhsul ixracı gündəmə gəldi. Xarici ticarət sürətli inkişaf tempi götürdü. 1956-cı ildə xaricə məhsul ixracı əvvəlki ilə nisbətən 24,4 % artmışdı. Yerli kapital tədricən öz əvvəlki mövqelərini bərpa etdi. Bütün bunların nəticəsində əgər Yaponiya 1951-ci ildə əsas sənaye məhsulları istehsalını müharibəyə qədərki dövrün səviyyəsinə qaldıra bilmişdisə, 1957-ci ildə isə bir sıra mühüm istehsal sahələri, məsələn, gəmiqayırma üzrə dünyada birinci yerə çıxmışdı. 60-cı illərdə yapon sənayesinin illik artımı 20%-ə yaxın idi.

3. Əfqanıstanda hakimiyyət uğrunda mübarizə və Sovet müdaxiləsi

Narazı qüvvələrə qarşı görülən cəza və təqib tədbirləri ölkədə yaranmış fəvqəladə böhranlı vəziyyəti daha da mürəkkəbləşdirdi. Yaranmış vəziyyətdə oxşar və ya yaxın qayəli siyasi qüvvələrin sürətli konsolidasiyası gedirdi. Artıq elə bir an gəlib çatmışdı ki, ya radikal islamçı qüvvələr, ya da radikal sol qüvvələrin hakimiyyətə yiyələnmə bilməsi üçün son qərar verilməli idi. Hadisələri qabaqlayan sollar başda Xalq -Demokrat partiyası olmaqla «Davud diktaturası»na qarşı silahlı qiyama qalxdılar. Orduda XDP tərəfdarı olan zabıtların rəhbərlik etdiyi hərbi hissələr qiyamın əsas qüvvəsi oldu. Qiyam 1978-ci il 27 aprelə baş verdi. M.Davud devirildi və prezident iqamətgahına hücum edən hərbiçilər onu öldürdülər. Hakimiyyət XDP sədri N.M.TəraKinin başçılıq etdiyi və əsasən də onun partiyasının üzvlərinin daxil olduğu İnkılab Şurasının əlinə keçdi. İnkılab Şurasının ilk dekreti ilə Əfqanıstan Demokratik Respublikasının yaradılması elan edildi. Tarixi ədəbiyyatda « Aprel inkılabı» adı ilə tanınan bu qiyam və dövlət çevrilişi Əfqanıstana nə verdi ? Qeyd etmək lazımdır ki, çevriliş nəticəsində hakimiyyətə elə siyasətçilər gəlmişdilər ki, onlar dövləti necə idarə etmək haqqında normal təsəvvürə belə malik deyildilər, Əfqanıstanın qarşısında duran çətinliklər və problemlərin həlli yollarının mahiyyətini dərk etməkdən çox uzaqda idilər, daha çox inkılabi şüarlar söyləməyə üstünlük verirdilər və özlərinin gücü və imkanlarını real qiymətləndirmək imkanından məhrum idilər. Doğrudur, N.M.TəraKi və onun komandası bir sıra tədbirlərin görülməsini elə hakimiyyətin ilk günlərindən elan etmişdilər : kəndlilərin sələmçilərə və torpaq sahiblərinə olan borclarının ləğv edilməsi, iri torpaq sahibliyinin ləğvi və alınmış torpaqların əvəzsiz olaraq ehtiyacı olan kəndlilər arasında bölüşdürülməsini nəzərdə tutan aqrar islahat, həmkarlar təşkilatlarının yaradılması, milli bərabərliyin bəyan edilməsi və s. bu qəbildən idi. Onların həyata keçirilməsi Əfqanıstan Demokratik Respublikası rəhbərliyinin ümumi siyasi xəttinə uyğun olaraq aparılırdı. Faktik olaraq bu kurs da rəhbərliyin əsas hissəsini təşkil edən Xalq-Demokrat Partiyasının strateji proqram məqsədlərinin tətbiqinə - sosialist cəmiyyəti qurulmasına başlanılması demək idi. ƏDR

rəhbərliyi qısa zaman ərzində xüsusi mülkiyyəti milliləşdirmək, kəndi kooperativləşdirmək və dövləti dünyəviləşdirmək istəyirdi. Partiya və dövlət liderləri bəyan edirdilər ki, artıq ölkədə proletariət diktaturası bərqərar olmuşdur və Sovet İttifaqının 60 il müddətində keçdiyi yolu Əfqanıstan beş ilə keçəcəkdir. Təbiidir ki, bu ideyaların müəllifləri, hər şeydən əvvəl, sovet təcrübəsinin sovet xalqlarına nə verdiyini bilmirdilər və o tarixi şərtlər içərisində bilə də bilməzdilər. Onlar heç Əfqanıstan reallıqlarını da sanki görmürdülər, ölkənin olduqca ağır isqtisadi və sosial vəziyyəti, xalqın, xüsusilə kəndlilərin maarif və siyasi şüur səviyyəsinin çox aşağı olması, ənənəvi etnik və klan ənənələrinin ciddi və güclü rolu, siyasi partiyaların azsaylı olması və sosial bazanın kifayət qədər dar olması faktlarına ümumiyyətlə əhəmiyyət vermirdilər. Elə buna görə də, hər hansı bir tədbirin həyata keçirilməsində kobud əyintilərə yol verilir, əsassız tələsgənlik göstərilir, inzibati və müxtəlif formalı zorakı metodlardan istifadə olunur, hətta həbslər və güllələnməyə çatan cəza tədbirlərinə əl atılırdı. O biri tərəfdən ƏDR və ƏXDP rəhbərliyində N.M. Təraqi və B. Karməl tərəfdarları arasında əvvəlcədən mövcud olan ixtilaflar indi özünü daha qabarıq göstərirdi. Qarşılıqlı inamsızlıq nəinki iki puştu qruplaşması arasında artır, eyni zamanda digər millətlərin təmsilçilərinə şamil edilirdi. Artıq 1978-ci ilin iyununda B.Karməlin lideri olduğu «Pərçəm» qruplaşmasının üzvləri yüksək dövlət və hökumət vəzifələrindən uzaqlaşdırıldı. Bəziləri, o cümlədən B.Karməl xaricə diplomatik işlərə göndərilməklə ölkədən çıxarıldı. Sonra isə ümumiyyətlə B.Karməl tərəfdarlarına qarşı güclü hücumla keçildi. Onların bir qismi «daxili və xarici irtica və imperializmlə» iş birliyində ittiham edildi və məhbəslərə atıldı. Bu cür hallar, ümumiyyətlə isə hər cür zorakılıq və qanunsuzluqlar 1979-cu ildə daha artdı. Bunun da başında həmin dövrdə faktik olaraq real hakimiyyəti bütünlüklə öz əlində toplamış Hafizullah Əmin dururdu. Ətrafdakılar tərəfindən «Aprel inqilabının komandiri» kimi təriflənən H.Əmin həmin dövrdə ƏXDP MK-nın hərbi şöbəsinin müdiri, hərbi nazir, sonra isə baş nazir vəzifələrinə yiyələnmişdi, O, təkcə öz partiyadaşlarına qarşı deyil, həm də ziyalılara, din xadimlərinə, milli burjuaziyanın nümayəndələrinə və yüksək rütbəli zabıtlərə qarşı xüsusi qəddarlıqla müşayət olunan təqib və təzyiqləri gücləndirmişdi. Ən sonda Nur Məhəmməd Təraqini hakimiyyətdən saldı və onun fiziki məhvini də nail oldu. Bu çevrilişdən sonra H.Əmin ƏXDP MK-nın baş katibi və İnqilab Şurasının sədri oldu. H.Əmin hakimiyyəti ölkənin qarşısında duran problemlərin həllində daha çox mənasız inqilabi xarakterli hay-küçülüklə məşğul oldu. Ölkədə yaradılmış zorakı rejim əhalinin müxtəlif təbəqələri arasında narazılığı son dərəcə artırdı. Güclü bir mühacirət axını başlandı. Təkcə iri torpaq sahibləri, varlı tacirlər, tanınmış dövlət adamları deyil, çoxlu sayda sadə kəndlilər və köçəri maldarlar ölkəni tərk etdilər. Yeni rejimin ölkədə görmək istədiyi hər hansı bir tədbirdə mövcud şərtləri nəzərə almaması xalq tərəfindən nəinki rəğbətlə qarşılanmırdı, hətta belə demək mümkündür ki, baykot edilirdi. Təkcə belə bir faktı qeyd etmək istərdik ki, olduqca çox böyük ehtiyac içində yaşayan 340 min kəndliyə aqrar islahata görə verilən torpaq sahəsinə 255 min yaxın belə durmadı. Çünki onlar torpağın müsadirə edilməsi və əvəzsiz olaraq paylanması təcrübəsini psixoloji olaraq qəbul etməzdilər. Təsədüfi deyildi ki, ƏXDP rəhbərliyi sonda öz aqrar siyasətinin iflasa uğradığını etiraf etmək məcburiyyətində qaldı. Bu rejimin ən böyük bəlası isə Əfqanıstanda vətəndaş müharibəsinə rəvac verməsi oldu. Belə ki, «27 Aprel inqilabı»ndan az keçmədi ki, Kabildəki bu «allahsız» rejimə qarşı silahlı müqavimət hərəkatı başlandı. İlk olaraq ən güclü hərəkat kimi 1978-ci ilin oktyabrında ölkənin şimal-şərqində Nuristanda açıq silahlı çıxışları göstərmək olar. 1979-cu ilin martında Heratda olduqca güclü başqa bir qiyam baş verdi. Bunun ardınca ölkənin müxtəlif yerlərində, şəhərlərdə və kənd rayonlarında bir-birinin ardınca silahlı çıxışlar xroniki hal aldı. Beləliklə də ölkə uzun müddət davam etmiş bir vətəndaş müharibəsinə cəlb edilmiş oldu. Faktik olaraq Əfqanıstanda hakimiyyətsizlik dövrü başlandı. Rəsmi hakimiyyətin təsiri Kabil və bir neçə iri şəhərdən kənara çıxmırdı. Ölkə daha çox qeyri-rəsmi qüvvələrin, rejimə qarşı mübarizə aparən mücahidlərin nəzarəti altında idi. İlk mücahid dəstələri 15-20 nəfərlik qruplar şəklində yaranırdı və əsasən də mühacirət etmiş şəxslərdən ibarət idi. Ümumiyyətlə onların fəaliyyəti xaricdə-Pakistan və İranda olan mərkəzlər tərəfindən əlaqələndirilirdi. 80 -ci illərin əvvəlində 180 bu cür mərkəz mövcud idi. Bu

mərkəzlərdə mücahidlərə hərbi təlim verilirdi və müəyyən hazırlıqdan sonra onlar rejimə qarşı silahlı mübarizə aparmaq üçün Əfqanıstana göndərilirdi. Burada isə onlar mümkün olan bütün formalarda dövlət qüvvələrinə qarşı vuruşurdular. 8-10 qrup bir dəstə təşkil edirdi, bir neçə dəstə isə «cəbhə» yaradırdılar. Bəzən elə olurdu ki, bir əyalət daxilində bir neçə cəbhə fəaliyyət göstərirdi. 1979-cu ilin sonlarında isə mücahidlərin ümumi sayı 100 min nəfərə çatırdı. Vətəndaş müharibəsi genişləndikcə rejimin vəziyyəti kifayət qədər ağırlaşmırdı. Artıq onun yıxılması hər an gözlənilirdi. Rejimin vəziyyətinin gərginləşməsi onun hamisi olan rus-sovet imperiyası rəhbərliyini də dərinlən rahatsız edirdi. Zorlu tarixin mamaçası rolunda görməyə adət etmiş rus-sovet imperiyasının kommunist rəhbərliyi Əfqanıstanda yaratmış olduqları rejimi xilas etmək üçün radikal tədbirlərə əl atmağa qərar verdi. Onların planına görə H Əmin və tərəfdarları devrilməli və ölkəyə sovet imperiya qoşunları yeridilməli idi. Bu məqsədlə, 1979-cu il 27 dekabrında rus-sovet gizli kəşfiyyatı dövlət çevrilişi etdi, H.Əmin öldürüldü. Həmin vaxt xaricdə diplomatik vəzifə yerinə yetirən Babrək Karməl hakimiyyətə gətirildi. Rus-sovet rəhbərliyi belə hesab edirdi ki, B.Karməl hakimiyyəti vasitəsilə partiya və dövlət orqanlarında müəyyən dəyişikliklər aparmaqla əhalinin bir sıra təbəqələrini rejimin tərəfinə çəkmək və onları fəal siyasi ictimai həyata cəlb etmək olar. Bu da rejimin sosial bazasını möhkəmləndirməyə imkan verər. Elə bu səbəbdən də B.Karməl hökuməti bu istiqamətdə bir sıra tədbirləri həyata keçirmək təşəbbüsündə oldu. İlk olaraq partiya-dövlət orqanlarının yenidən qurulmasına başlandı. Müxtəlif qüvvələrin etimadını qazanmaq üçün ƏXDP-nin ümumi siyasi xəttinə yenidən baxıldı. Milli Vətən Cəbhəsi yaradılmasına cəhd edildi. «Əfqanıstan Demokratik Respublikasının əsas prinsipləri» elan oldu. Bu sənəd respublikanın bir növ yeni konstitusiyası funksiyasını daşıyırdı və burada Əfqanıstanın dövlət və ictimai əsaslarının hüquqi baxımdan möhkəmləndirilməsi elan olunur, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının genişləndirilməsi, eləcə də islam dini təsisatlarının və din xadimlərinin fəaliyyətinə qoyulan məhdudiyyətlərin götürülməsi bəyan edilirdi. Lakin bu tədbirlərin heç biri istənilən effekti vermədi və faktik olaraq mövcud şəraitin dəyişdirilməsi istiqamətində heç bir rol oynamadı. Çünki yenə də ƏXDP-nin hakim rəhbərlik rolu saxlanılırdı və bu da müxalifət qüvvələri ilə siyasi dialoqa getməyi mümkün etmədi. Ən başlıcası isə yeni hakimiyyət ölkədə sosializm qurmaq ideyalarından nəinki geri çəkilir, əksinə bu sahədə təşəbbüsləri daha da artırır. Təbiidir ki, bu da tərəflər arasında qarşıdurmanı kəskinləşdirirdi. Bu səbəbdən də xalq B.Karməl rejimini rus-sovet imperiyasının əmrilərini kor-koranə surətdə yerinə yetirən bir oyuncaq hökumət sayırdı, ona nəinki itaət etməmək, həm də mümkün olan bütün vasitələrlə bu rejimdən xilas olmaq üçün aparılan mübarizəyə daha geniş miqyasda qoşulurdu.

4. Koreya müharibəsi: səbəblər və nəticələr

1947-ci ilin mayında Cənubi Koreyanın Milli Məclisinə demokratik seçkilər keçirildi, keçid hökuməti yaradıldı. Cənubi Koreyada dövlət quruculuğu sahəsində ən mühüm tədbir 1948-ci ilin avqustunda Koreya respublikası yaradılmasının elan edilməsi oldu. Liberal partiyasının lideri Li Sın Man Koreya Respublikasının ilk prezidenti seçildi. Buna cavab olaraq Şimalda da 1948-ci ilin 25 avqustunda Koreya Ali Xalq Məclisi yaradıldı. Məclis 1948-ci ilin 9 sentyabrında Koreya Xalq Demokratik Respublikasının yaradıldığını elan etdi. Nazirlər Kabinetinə başçılıq Kim İr Sena tapşırıldı. O, eyni zamanda Koreya Əmək partiyasının sədri də seçildi. Beləliklə də Koreyanın iki yerə bölünməsi hüquqi baxımdan da təsbit olundu. Tərəflərdən hər biri özünü qanuni hesab edir, digərinin varlığı fikrini yaxına buraxmırdı. Təbiidir ki, belə bir vəziyyətin yaranması bir tərəfdən regionda iki supergücün- Sovet İttifaqı və ABŞ-ın üstünlük uğrunda mübarizəsindən irəli gəlirdisə, o biri tərəfdən qarşıdurmanın daha da kəskinləşməsinə, silahlı münaqişənin qaçılmaz olmasına zəmin olaraq qalırdı. Doğrudur, formal olaraq sovet qoşunları 1948-ci ilin sonunda, amerika qoşunları isə

1949-cu ilin əvvəlində yarımada dan çıxmışdılar. Əslində isə hər iki tərəf müəyyən adlar altında burada yetərincə hərbi qüvvələr saxlamışdı və faktik olaraq Koreyanı ikiye bölən 38-ci en dairəsi qarşı-qarşıya dayanmış iki dünya sistemini ayıran cəbhə xətti idi. Silaha əl atılacağı ehtimalının hər gün reallaşdığını hər iki tərəf əvvəlcədən hiss edirmiş kimi öz qüvvələrini daha da möhkəmlətmək və yaxşı təşkil etmək haqqında düşünürdü. Bu baxımdan 1949-cu ilin 19 martında Moskvada SSRİ və KXDR arasında iqtisadi və mədəni əməkdaşlıq haqqında sazişin imzalanması, həmin qəbildən olan saziş və müqavilələrin ABŞ və Koreya Respublikası arasında bağlanması faktiki olaraq Şimalın Sovet İttifaqının, Cənubun isə Birləşmiş Ştatların hərbi-strateji bazasına çevrilməsi məqsədinə xidmət edirdi. Bütün bunlar da ondan irəli gəlirdi ki, Koreya yarımadası olduqca strateji əhəmiyyətli bir bölgədir. Oraya sahib olmaq Asiyada sərbəst hərəkət etmək imkanı qazanmaq deməkdir. ABŞ-ın Cənubi Koreya və Yaponiyada hərbi qüvvələrinin mövcudluğu onun strateji baxımdan qüvvətli bir durumda olduğuna dəlalət edirdi. Sovet İttifaqı hələlik başı Çində kommunistlərin hakimiyyətə gətirilməsi uğrunda mübarizənin təşkilinə qatıldığından ABŞ-ın bu durumuna dözürdü. Elə ki, Çin 1949-cu ilin sonralarında kommunist rejimi idarəsi altına keçdi, bundan sonra Sovet İttifaqının Asiyada güclənməsi imkanları kifayət qədər genişləndi. Sovet rəhbərliyi belə düşünürdü ki, artıq ABŞ-ı Asiya qitəsindən atmaq zamanı çatmışdır. Bu işi Koreyada həyata keçirmək mümkün olarsa, onda ABŞ-ın Yaponiyadan da çıxarılması asanlaşa bilərdi. Elə bu səbəbdən də Sovet İttifaqının təlimatı ilə KXDR rəhbərliyi Cənubi Koreyaya qarşı hərbi təcavüzə qərar verdi. 1950-ci ilin 25 iyununda səhər tezdən KXDR silahlı qüvvələri bütün sərhəd boyunca Cənuba qarşı hərbi əməliyyatlara başladılar. Həm də bu zaman Şimal elan edirdi ki, hərbi əməliyyatların başlanmasında Cənub günahkardır. Bu baxımdan 1990-cı ildə sovet mətbuatında Koreya müharibəsi dövründə KXDR baş qərargah rəisinin müavini olmuş, 1955-1956-cı illərdə SSRİ-də səfir işləmiş, siyasi motivlərə görə vətənə qayıtmaqdan imtina etmiş Li San Çanın dərc edilmiş məlumatı çox şeyi açıqlayır. Li San Çan bildirmişdir ki, müharibəni Şimali Koreya başlamışdır, təşəbbüs Kim İr Sen tərəfindən irəli sürülmüşdür və İ.V.Stalin tərəfindən bəyənilmiş və dəstəklənmişdir. Hərbi əməliyyatların bütün sərhəd boyunca aparılması, mütəşəkkil şəkildə müəyyən edilmiş istiqamətlərdə hücumlar edilməsi və qısa bir zaman kəsiyində böyük ərazilərin ələ keçirilməsi də müharibənin əvvəlcədən yüksək səviyyədə planlaşdırıldığına dəlalət edir. Belə ki, 38-ci en dairəsi boyunca cəmləşdirilmiş Şimali Koreya silahlı qüvvələrinin qəflətən hücumu artıq üç gündən sonra Seulun işğalı ilə nəticələnmişdi. Cənubi Koreya olduqca ağır bir duruma gəlmişdi. Belə olduqda ABŞ məsələni BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasına çıxardı, Şimali Koreya təcavüzkar elan olundu və ona qarşı mübarizə aparmaq üçün Cənubi Koreyaya BMT silahlı qüvvələrinin göndərilməsi qərara alındı. BMT silahlı qüvvələri müxtəlif dövlətlərin əskərlərindən ibarət idi. Ancaq əksəriyyəti ABŞ əskərləri təşkil edirdi. Yeri gəlmişkən qeyd etmək lazımdır ki, bu silahlı qüvvələrin sırasına Türkiyə də bir diviziya göndərmişdi. Milli istiqlal savaşından keçən müddət ərzində ilk dəfə idi ki, türk əskəri hərbi əməliyyatlarda iştirak etdi və onun Koreyada göstərdiyi qəhrəmanlıq Türkiyənin NATO-ya üzv qəbul edilməsində mühüm bir rol oynadı. BMT hərbi qüvvələrinə başçılıq etmək general Mak Artura tapşırılmışdı. Onun əmrinə uyğun olaraq 1950-ci ilin sentyabrında 50 minlik qoşun dəstələri Şimali Koreya qüvvələrinin arxasına çıxarıldı. KXDR-in əsas qüvvələri darmadağın edildi, Seul düşməndən təmizləndi, 38-ci en dairəsi keçildi və Pxenyan tutuldu. BMT qoşunlarının Çin sərhədlərinə doğru irəlilədiyi bir zamanda 1950-ci ilin oktyabrında Çin könüllülər adı altında Koreya torpaqlarına çoxsaylı hərbi qüvvələr yeritdi. Sovet İttifaqı da Şimali Koreyaya hər cür yardım və kömək göstərirdi: sovet qırıcı təyyarələri hərbi əməliyyatlarda iştirak etmiş, yüksək səviyyəli mütəxəssislər rabitə sisteminin işini təmin etmişlər, cəbhədə sovet hərbi hospitalı fəaliyyət göstərmişdir. Şimali Koreya ordusunun silaha və hərbi texnikaya olan bütün ehtiyacı da Sovet İttifaqı tərəfindən təmin edilirdi. Tərəflər ağır hərbi əməliyyatlar nəticəsində cəbhə xəttini 1951-ci ilin yazında 38-ci en dairəsi boyunca sabitləşdirə bildilər. Lakin hərbi əməliyyatlar bundan sonra iki il də davam etdirilmişdir. Bu üç illik müddət ərzində tərəflərdən heç biri qəti üstünlük göstərib qələbə qazana bilmədi. Eyni zamanda onu da qeyd etmək lazımdır ki, nə Sovet İttifaqı və Çin, nə də ABŞ bu müharibənin Koreya sərhədlərindən kənara çıxarılmasında maraqlı olmamış və bu məsələyə xüsusi diqqət yetirmişlər.

Çünkü yanlış bir hərəkət daha böyük müharibəyə gətirə bilərdi. Hərbi əməliyyatların getdiyi bir zamanda 1951-ci ilin iyun ayından atəşin kəsilməsi və barış danışıqlarına başlamaq haqqında razılaşma əldə edildi. Danışıqlar təklifi Şimali Koreyadan, təbiidir ki, Sovet İttifaqının təşəbbüsü və razılığı ilə gəlmişdi. Danışıqların getdiyi dövrdə hərbi əməliyyatlar hələ də davam etdirilirdi. Nəhayət, sovet lideri İ.V.Stalinin 1953-cü ilin martında ölməsi, bunun ardınca ali siyasi hakimiyyət daxilində mübarizənin güclənməsi və kəskinləşməsi səbəbindən Sovet İttifaqı təqdim olunan şərtlərə razı oldu. 1953-cü ilin iyulunda Phanmuncom kəndində \Keson şəhərinin yaxınlığında\ tərəflər arasında barışıq haqqında saziş imzalandı. Qeyd edək ki, istər danışıqlarda, istərsə də barışıq haqqında sazişin imzalanması prosesində Çin də «kənüllülər» adından iştirak edirdi. Sazişin şərtlərinə görə Şimali Koreya və Cənubi Koreya

arasındakı sərhəd yenə də 38-ci en dairəsindən keçirdi. İki Koreyanın durumunda heç bir dəyişiklik olmadı. Yalnız Sovet İttifaqı və ABŞ-ın Koreyadan çıxmayacaqları gerçəkləşdi. Halbuki, sazişin şərtlərinə görə xarici qoşunlar 90 gün ərzində Koreyadan çıxmalı idi. Koreyanın birləşdirilməsi və bərpası üzrə BMT-nin Komissiyası ölkənin gələcəyi haqqında tədbirlər hazırlamalı və həyata keçirməli idi. 1953-cü ilin 1 oktyabrında ABŞ ilə Cənubi Koreya arasında bağlanan müqavilənin şərtləri ilə ölkədə amerika hərbi qüvvələrinin saxlanılmasına hüquqi əsas verilmiş oldu. Bu müharibə Koreya xalqına böyük bəlalar gətirdi. Çox böyük əksəriyyəti Şimaldan olmaqla milyonlarla dinc əhali və əskər məhv edildi və yaralandı. 1 mln-a yaxın çinli əskər öldürüldü və şikəst edildi. BMT qoşunlarının itkisi 54 min nəfər olmuş, ölkənin iqtisadiyyatına güclü zərər dəymişdir.

5. Hindistanda milli-azadlıq hərəkətinin güclənməsi

II dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə Hindistanın tarixində ən böyük hadisə ölkənin istiqlaliyyət qazanması ilə eyni gündə onun iki yerə bölünməsidir: mövcud hüdudlar daxilində Hindistan və Pakistan dövlətləri yarandı. Qeyd etmək lazımdır ki, bu parçalanma prosesi daxili və xarici amillərlə bağlı bir sıra səbəblər üzündən yaranmışdı və Hindistan cəmiyyəti xeyli vaxt idi ki, həmin prosesin məntiqi bir nəticəsinə gözləyirdi. Buna görə də parçalanma baş verdikdə xeyli qanlı-qadala hadisələrin törəməsinə səbəb olsa da, ona qarşı qəti müqavimət göstərilmədi. Hadisələrin bu istiqamətdə necə cərəyan etməsini bir-iki cümlə ilə yada salmaq istərdik. Birincisi, hələ II dünya müharibəsinə qədər olan dövrdə ölkənin istiqlaliyyəti uğrunda mübarizə aparən qüvvələr iki yerə bölünmüşdü və bu bölünmənin də əsasında konfessional mənsubiyyət dayanırdı. Hinduslar Milli Konqress partiyasında birləşmişdilər və onların lideri Mahatma Qandi idi. Müsəlmanlar isə Müsəlman Liqasında birləşmişdilər və onların da lideri Məhəmməd Əli Cinnə idi. Xalqın artan mübarizəsi nəticəsində Böyük Britaniya hökumətinin Hindistanın idarəçiliyində yerli xalqın təmsilçiliyi sahəsində etdiyi güzəştlər lap əvvəldən konfessiyaların maraqlarına əsaslanırdı. Bu siyasətin arxasında Böyük Britaniyanın hansı məqsədi güdməsindən asılı olmayaraq həmin dövrdən ölkənin idarəçiliyi konfessiyalar arasında bölüşdürülməyə başlanmışdı. İkincisi, bütün Asiyada olduğu kimi, II dünya müharibəsinin gedişi dövründə Hindistan xalqının da istiqlal istəyi və əzmi qətiləşdi. Bəzi siyasi qüvvələr bu istəyi gerçəkləşdirmək üçün Yaponiya ilə əməkdaşlığa belə üstünlük verir, onun regiondakı siyasətini dəstəkləyirdilər. Hətta Hindistan Milli Ordusu adı altında müəyyən hərbi birləşmələr yaponlarla bərabər döyüşlərdə iştirak etmişdi. Vəziyyətin ciddiliyini görən Böyük Britaniya 1942-ci ildə Hindistan üzərindəki nəzarəti bir qədər də azaldaraq ölkədə yerli xalqın nümayəndələrindən ibarət hökumətin yaradılmasının təməlini qoydu. Yalnız müdafiə və xarici siyasət məsələlərini öz əlində saxladı. Böyük Britaniya həm də elan

etdi ki, müharibə qurtardıqdan sonra Hindistana istiqlaliyyət veriləcəkdir. Lakin bir müddətdən sonra müharibə başa çatsa da istiqlaliyyətin verilməsi vədinin gerçəkləşməsi ləngiyirdi. Məhz bu da bir güclü xarici amil kimi Hindistan xalqının istiqlaliyyəti uğrunda mübarizəsinə güclü təkan vermişdi. O biri yandan, ölkənin daxilində mövcud olan ağır sosial-iqtisadi və siyasi vəziyyət də ingilis müstəmləkə rejiminə qarşı aramsız çıxışları qaçılmaz edirdi. Belə ki, dünya müharibəsi illərində Hindistanda milli özünü dərk prosesinin artması və daha da möhkəmlənməsi zəmnində milliyyətçi qüvvələr yenə də ölkənin ingilis müstəmləkə hakimiyyəti altında qalması ilə razılaşmır, bu hakimiyyəti ölkənin milli inkişafına mane olan başlıca səbəb kimi dəyərləndirir və yaranmış ağır iqtisadi vəziyyətə görə müstəmləkə hakimiyyətini günahlandırdılar. 1945-ci ildə Bombay və Mədrəs əyalətlərində, Heydarabad və Maysur knyazlıqlarında, Mərkəzi Hindistan və Benqalda taxıl qıtlığının yaranması, əhalinin aclıqla üzbəüz qalması, müharibənin qurtarması ilə bir sıra hərbi məhsullar istehsal edən müəssisələrin bağlanması və hərbi əməliyyatlarda iştirak etmiş 2 milyondan çox əskərin hərbi xidmətdən tərxis edilməsi nəticəsində işsizlərin daha da artması, ərzaq və sənaye məhsullarının azalması zəmnində qiymətlərin qalxması və s. hallar ölkədə böhranlı vəziyyət yaratdı. Məşhur bir ifadədə deyildiyi kimi, bu vəziyyətdə ingilislər ölkənin köhnə qayda-qanunlarda idarə edə bilmir, hindlilər də həmin qayda-qanunlarla yaşaya bilmirdilər. Ölkənin ayrı-ayrı əyalətləri və iri şəhərlərində ingilis müstəmləkə hakimiyyətinə qarşı çıxışlar baş verirdi. Yay aylarında Benares, Kəlküttə, Bombay və s. kimi şəhərlərdə ingilis müstəmləkə hakimiyyətinə qarşı açıq narazılıqlar oldu. Oktyabr-noyabrda isə ölkədə mütəşəkkil və geniş xarakter almış bir anti ingilis hərəkət mövcud idi. Həmin arada Böyük Britaniyanın Hind-Çində və İndoneziyada öz mövqelərini bərpa etmək üçün hindli əskərləri həmin regiona göndərmək cəhdləri hadisələrin sürətlənməsinə güclü təkan oldu. Böyük Britaniya hökumətinin bu planı bütün ölkədə dini, sosial və partiya mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bütün siyasi qüvvələr tərəfindən narazılıqla qarşılandı. Narazılıq bütün ölkəni bürüdü. Bombay və Kəlküttə dokerləri Hind-Çin ölkələrinə və İndoneziyaya gedən gəmilərə silah və digər yükləri doldurmaqdan imtina etdilər. Hindistanın müxtəlif yerlərində baş verən etiraz nümayişləri və mitinqlərin sayı-hesabı yox idi. Qeyd etmək lazımdır ki, xalqın bu antimüstəmləkə kampaniyasının başında Hindistan Milli Konqresi və Müsəlman Liqası dururdu. Onların çağırışı ilə 25 oktyabr Cənub-Şərqi Asiya günü elan edildi və bütün ölkə miqyasında etiraz aksiyaları keçirildi. Antimüstəmləkə hərəkətinin güclənməsində xüsusi rol oynayan hadisələrdən birisi də II dünya müharibəsi illərində yaponların tərəfində hərbi əməliyyatlarda iştirak etmiş zabidlərə qarşı məhkəmə işinin aparılması oldu. Hindistan Milli Ordusu adlandırılan bu hərbi birləşmələr xalqın müəyyən hissəsi tərəfindən Böyük Britaniyaya qarşı çıxan patriotik təşkilat kimi dəyərləndirilirdi və indi də ingilis müstəmləkə rejiminin həmin ordu zabitlərini ağır cəzalara məhkum etməsi güclü etiraz kampaniyası ilə qarşılandı. 1945-ci ilin noyabr-1946-cı ilin fevralında aramsız olaraq müxtəlif yerlərdə etiraz çıxışları, tətillər, nümayişlər, mitinqlər keçirilirdi. Kəlküttə, Bombay və digər iri şəhərlərdə nümayişçilərlə ordu və polis qüvvələri arasında toqquşmalar baş verdi, çox sayda insan həlak oldu və yaralandı. Etiraz kampaniyasının əhatə dairəsi daha da genişləndi. 1946-cı ilin yanvar-fevral aylarında ingilis-hind hərbi silahlı qüvvələri və donanmasının qulluqçuları da antimüstəmləkə hərəkətinə qoşuldular. Bombeydə 30 min nəfər hərbi dənizçinin tətili ölkədə çox böyük əks-səda doğurdu. Dənizçilərin nümayişində «Hindistana qələbə», «Yaşasın inqilab», «Britaniya imperializmi rədd olsun», «Hinduslar və müsəlmanlar qardaşdılar» şüarları qaldırıldı, Böyük Britaniya və ABŞ bayraqlarının çıxarılıb, yerinə Milli Konqresin üç rənkli, Müsəlman liqasının yaşıl və hətta kommunistlərin qırmızı rəngli bayraqlarını sancdılar. 19 fevralda Bombeydə dayanmış «Talvar» hərbi gəmisinin başladığı tətillə limanda və 12 sahil bazasındakı dayanan bütün gəmilərin matrosları qoşuldular. Tətillə üsyana çevrildi. Komandanlığın köməyə çağırdığı hərbi hissələrdəki hindli əskərlər üsyançılara atəş açmaqdan imtina etdilər. Üsyançılar hərbi kazarmaları ələ keçirməyə başladılar. Vəziyyətin isə kifayət qədər gərginləşdiyini görən komandanlıq ingilis hərbiçilərini hadisəyə qatmaq zorunda qaldı. İngilis hərbiçiləri dənizçiləri gülləbarana tutdu və donanma komandanı admiral Qodfri üsyançılara təslim olmaq təklif etdi. Üsyançılar isə öz növbəsində komandanlığa qarşı bir sıra tələblər irəli sürdülər: 1) hindli hərbi qulluqçulara

yönəli ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi və onların ingilislərlə eyni hüquqlu olması; 2) ingilis zabitlərin hindlilərlə əvəz olunması; 3) verilən qıdanın yaxşılaşdırılması (tətil məhz bu səbəbdən başlanmışdı- müəl.); 4) əsgər ailələrinə verilən təqaüd və yardımların artırılması; 5) tərxis olunan hərbiçilərin işlə təmin edilməsi; 6) siyasi məhbusların, o cümlədən Hindistan Milli Ordusunun zabitlərinin azad edilməsi; 7) hind hərbi qüvvələrinin İndoneziyadan çıxarılması. Bu tələblərin elan olunmasından az sonra üsyançılara qoşulanlarının sayı çox sürətlə artdı: limandakı emalatxanaların işçiləri, dokerlər, radistlər və digər xidmət işçiləri tətilə başladılar. İki gün sonra isə Hindistanın Kəlküttə, Karaçi, Vizaqapatam, Mədrəs və s. kimi iri şəhərlərinin limanlarında üsyançılarla həmrəylik təilləri və nümayişləri keçirildi. Bombeydə hərbi təyyarəçilər üsyançıları dəstəklədilər, şəhər əhalisi ümumi tətilə başladı. Vəziyyət son dərəcə mürəkkəbləşməyə doğru gedirdi. Qorxuya düşən hakimiyyət qüvvələri polisin köməyi ilə üsyançıları silahlı toqquşmaya təhrik edə bildi və bunu bəhanə gətirərək onlara qarşı hərbi hissələr göndərildi. Bombeydə, Kəlküttədə, Karaçidə, Mədrəsdə və s. yerlərdə polis və hərbi hissələrlə üsyançılar arasında qanlı döyüşlər oldu. Üsyançılar xeyli tələfat verdilər. Hadisələrin bu məcrada inkişafı Hindistan Milli Konqres partiyası və Müsəlman Liqası liderlərini ciddi narahat etdi. Onlar üsyanın daha böyük tələfatlara səbəb olacağından çəkinərək onun dayandırılmasını istədilər. Beş gün davam etmiş üsyan bu çağırışdan sonra fevralın 23-də dayandırıldı. Milli Konqress və Müsəlman Liqası liderlərinə hakimiyyət orqanlarının üsyançılara toxunmayacağı haqqında verdikləri sözlə baxmayaraq xeyli adam həbsə alındı və yüzlərlə dənizçi konslagerlərə göndərildi. Üsyan yatırıldısa da onun çox böyük əhəmiyyəti oldu. O, ölkədə Böyük Britaniya hakimiyyətinə qarşı etirazın nə qədər güclü olduğunu göstərdi.

6. KXDR 1953-1980-ci illərdə

Müharibə nəticəsində hər iki tərəfin iqtisadiyyatı dağılmış hala gəlmişdi. Şimali Koreyaya aid bir sıra faktları sadalayaq: 1949-cu il ilə müqaisədə 1953-cü ildə sənayenin dövlət və kooperativ bölməsi üzrə ümumi istehsal 40%-ə, kənd təsərrüfatında dənli bitkilər istehsalı 80%-ə enmiş, texniki bitkilər və heyvandarlıq məhsulları isə daha çox azalmışdı. Nəqliyyat və rabitə sahələri dağılmış, kəndlər, şəhərlər və digər yaşayış məskənləri xarabalıqlara dönmüş, əhalinin mənzil, paltar, ərzaq və s.yə olan ehtiyacları qat-qat artmışdı. Bu səbəbdən də barışıq müqaviləsinin bağlanması tərəflərin hər birinə olduqca lazımlı idi. KXDR iqtisadiyyatın bərpasını özünün ən mühüm vəzifəsi elan etdi. Bu məqsədlə xalq təsərrüfatının bərpası və inkişafı üzrə üç illik \1954-1956-ci illər\ plan işlənilib hazırlandı. Planın yerinə yetirilməsi üçün lazım olan maliyyə ehtiyaclarının daxili ehtiyatlar və xarici borclar hesabına ödənilməsi nəzərdə tutulurdu. Sovet İttifaqı, ÇXR və digər sosialist dövlətləri bu məsələdə KXDR-ə müəyyən kömək və yardım göstərirdi. Üç illik planın əsas amalı isə sənayedə, ticarətdə və kənd təsərrüfatında dövlət bölməsinin mövqeyini möhkəmləndirmək idi. Demək lazımdır ki, buna da nail olundu. 1956-cı ildə kənd təsərrüfatı üzrə ümumi məhsulun 3/4 kooperativ və dövlət müəssisələrinin payına düşürdü. Sənaye məhsullarının 98%-i dövlət bölməsində istehsal olunurdu. Ümumi ticarət dövriyyəsinin yalnız 1/8-i xüsusi ticarətə aid idi. 1956-cı ilin aprelində Əmək partiyasının III qurultayında qəbul olunan beşillik planın əsas istiqamətləri sosialist sənayeləşdirilməsinin təməlini yaratmaq və kənd təsərrüfatının kooperativləşdirilməsini başa çatdırmaq idi. Koreya Əmək partiyası bununla Şimali Koreyanı aqrar-sənaye dövlətinə çevirmək vəzifəsinin yerinə yetiriləcəyini planlaşdırırdı. Əslində isə bu siyasət ölkənin ənənəvi iqtisadi strukturlarının dağıdılmasına, ayrı-ayrı istehsal sahələri

arasında disproporsiya yaradılmasına və böyük çətinliklərin törəməsinə səbəb oldu. Doğrudur, 1958-ci ildə kənd təsərrüfatında kooperativləşdirmə başa çatdı, xüsusi və fərdi əməklə məşğul olanlar, eləcə də ticarətçilər müxtəlif kooperativlərdə birləşdirildilər. Artıq 1959-cu ildə bu iqtisadi siyasətin zərərli simptomları üzə çıxır, ölkədə elektrik enerjisi, metal, daş kömür çatışmır, nəqliyyat sistemi kifayət qədər geri qalırdı. Kənd əhalisinin böyük hissəsi tikinti və sənaye sahələrində işləmək üçün şəhərlərə göndərilirdi. Nəticədə kənd təsərrüfatı işləri pozulur, əhalinin ərzaqla təchizatında, mənzillə təmin edilməsində böyük çətinliklər yaranırdı. Bunlar isə nəticə etibarilə əhalinin normal həyat tərzinin pozulması demək idi. Doğrudur, KXDR rəhbərliyi bu vəziyyəti dərk etdi, hətta vəziyyəti «tənzim etmək» haqqında tədbirlər hazırladı və həyata keçirməyə başladı. Lakin siyasi rejimin gündən-günə artan totalitar xarakteri iqtisadi həyatın normal məcraya gəlməsinə birdəfəlik imkan vermədi. Nəyin hesabına olursa-olsun zamanı qabaqlayaraq inkişaf etmək ideyasının acı nəticələri daha dəhşətli dərəcədə hiss olunmaqda idi. Lakin qeyd edək ki, ölkədə sənaye sahələrinin yaradılması və möhkəmləndirilməsi, kənd təsərrüfatının kooperativləşdirilməsi və onun texniki təchizatı, dövlət ticarətinin təşkili, sosial, mədəni və təhsil sisteminin təşkili və s. sahələrdə müəyyən uğurlar olmuşdur. 60-cı illərin ortalarından hərbi quruculuq sahəsinin inkişafına xüsusi fikir verilməyə başlandı. Təbii ki, bu da çox böyük maddi və əmək ehtiyatları tələb edirdi. KXDR-in iqtisadi həyatında SSRİ başda olmaqla digər sosialist dövlətlərinin fəal rolu olubdur. Onlar bir sıra sənaye müəssisələrinin inşasında və maliyyələşdirilməsində iştirak ediblər. Bir qədər öncə xalq təsərrüfatının bərpa və inkişafına dair 1954-1956-cı illəri əhatə edən illik plandan bəhs edilmişdi. Bunun ardınca 5 illik \1957-1961\ plan qəbul olundu. 1961-ci ilin sentyabrında qəbul olunmuş yeddi illik plan \1961-1967\ xalq təsərrüfatının hərtərəfli texniki rekonstruksiyası və mədəni inqilab nəticəsində KXDR-i müasir sənaye və kənd təsərrüfatına malik sosialist sənaye ölkəsinə çevirməyi nəzərdə tuturdu. Sonralar bu planın həyata keçirilmə müddəti 10 ilədək uzadıldı. Növbəti plan altı il \1971-1976-cı illər\ əhatə etmişdir və ölkədə sosializmin qələbəsinin bərqərar olmasını nəzərdə tuturdu. Bunun göstəricisi kimi 1972-ci ilin dekabrında KXDR-in yeni konstitusiyası qəbul edildi. O, sosialist konstitusiyası adlanırdı. Konstitusiya elan edirdi ki, KXDR süveren, sosialist dövlətdir, hakimiyyət fəhlə, kəndli, əskər və zəhmətkeş ziyalılarına məxsusdur \onların təmsil olunduğu təsisatların təmsalında\, ölkənin şimal hissəsində sosializmin tam qələbəsi və «vətənin demokratik təməllər əsasında dinc yolla birləşdirilməsi və bütün ölkə miqyasında tam milli istiqlaliyyətə nail olmaq» uğrunda mübarizə başlıca vəzifə elan olunurdu. Söylənələrdən aydın oldu ki, planların özünün sistemi yoxdur, onların 3, 5, 7, sonra 10, 6, 5 və s. illiklər üzrə tərtib olunmasının məntiqi mənası bəlli deyildir. Zamanı qabaqlamaq və hər şeyi tez bir müddətdə həll etmək bu planların hakim ruhudur. Hələ 1956-cı ildə Koreya Əmək partiyasının plenumunda Kim İr Sen sənaye istehsalının artım sürətinin kəskin şəkildə yüksəlməsini tələb edirdi. Həmin dövrdən tarixi ədəbiyyatda «Çxollime hərəkəti» (əfsanəvi qanadlı atın adı ilə) kampaniyasının əsası qoyulmuş oldu. Onun törətdiyi neqativ cəhətlər 70-ci illərdə daha da kəskinləşmişdi və təsadüfi deyildir ki, 1977-ci il «tənzimləmə ili» elan olunmuşdur. Bu da maraqlıdır ki, bütün iqtisadi planlar Koreya Əmək partiyasının qurultaylarında qəbul olunurdu. Ənənəvi olaraq bu planların icrasının aşağıdakı prinsiplərə əsaslandığı bildirilirdi: əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi, vəsait və materiallara qənaət, elmi-texniki nailiyyətlərin tətbiqi və yeni məhsul növlərinin mənimsənilməsi. «Çxollime hərəkəti»nin ideoloji əsasında çuçxe ideyaları dayanırdı. Çuçxenin əsas prinsipi isə öz qüvvəsinə arxalanmaqdır. Misilsiz fiziki əmək sərfi bahasına böyük elektrik stansiyaları, metallurgiya və kimya kombinatları, dəzgahqayırma müəssisələri inşa edildi. Rəsmi məlumatlara görə artıq 1960-cı ildə sənaye istehsalı 1953-cü illə müqaisədə 10 dəfə artmışdı. Həmin dövrdən etibarən ölkədə Kim İr Senin şəxsiyyətinə pərəstiş geniş şəkildə təbliğ edilirdi. Rəsmi mətbuatda göstərilirdi ki, Kim İr Sen «1950-1953-cü illər müharibəsində amerika imperializminə qalib gəldi, sonra isə KXDR-də uğurlu sosializm quruculuğunu həyata keçirdi». Hakimiyyətin şəxsiyyətləşdirilməsi, rəhbərə pərəstiş, onun günahsızlığına olan hər hansı bir şübhəni yaxına buraxmamaq KXDR həyatının xarakter cəhəti oldu. Əhalinin şüuruna belə bir fikir yeridilirdi ki, «dünya tarixi yoldaş Kim İr Sen kimi ikinci bir rəhbəri tanımamışıdır». O, rəsmi terminologiyada «böyük rəhbər» kimi təqdim olunurdu. Kim İr Çen isə öz atasının

cəmiyyətdəki rolunu belə qiymətləndirirdi : «bizim cəmiyyətdə rəhbər, partiya və kütlə vahid ictimai-siyasi orqanizm təşkil edirlər,,rəhbər partiya və onun rəhbərliyinin birliyinin mərkəzidir». Pxenyanda nəşr olunmuş «Kimirsənizm- nəzəriyyə və təcrübə» kitabının müəllifləri «dünyanın düşünən insanları»nın «mili qəhrəman, inqilab və quruculuq dahisi, dahi mütəfəkkir və nəzəriyyəçi, dünya inqilabının rəhbəri Kim İr Senin olduğu» Koreyanı görmək istədiklərini yazırdılar. Nəinki «böyük rəhbər» Kim İr Sen,hətta onun oğlu «əziz rəhbər» Kim İr Çenin də şəxsiyyəti haqqında söylənilən təriflərin həddi-hüdudu yox idi. O. atasının sağlığında Koreya Əmək partiyası Mərkəzi Komitəsinin Siyasi büro üzvü və katibi idi, faktik olaraq partiya-dövlət aparatının gündəlik fəaliyyətinə rəhbərlik edirdi. Kim İr Çen rəsmi olaraq vəliəhd elan edilmişdi.» Kim İr Çen -xalqın rəhbəridir» kitabının müəllifləri inanırdılar ki, «nə qədər ki əziz yoldaş Kim İr Çen, böyük mütəfəkkir və nəzəriyyəçi, rəhbərliyin görkəmli dahisi, xalqın misilsiz əliaçıq müəllimi və əsrin böyük insanı Koreya Əmək partiyasının və inqilabın başında durur» Koreya xalqının xoşbəxtliyinin və yüksəlməsinin təminatı vardır. Hər iki liderin ad günləri ən mühüm milli bayramlar elan edilmişdi. Varisliyin bu qayda ilə həll olunması KXDR- də «sosializm nəzəriyyə və təcrübəsinə mühüm bir pay» kimi dəyərləndirilirdi.Ümumiyyətlə, Kim İr Senin hakimiyyətə gətirilməsindən bu günə kimi ölkədə siyasi rejim avtoritar və totalitar bir xarakter daşımaqdadır. Təbiidir ki, bunun acı nəticələri KXDR həyatının bütün sahələrinə: xarici siyasət, iqtisadiyyat, sosial və ideoloji sahələrinə, eləcə də mərkəzçilik və demokratiya arasındakı ölçülərin müəyyənləşdirilməsinə həmişə güclü təsir etmiş və etməkdədir.KXDR həyat tərzinin səciyyəvi cəhətlərindən birisi də yaşayışın və əməyin hərbiləşdirilməsi idi.Ölkənin hər yerində «çevik döyüş» qüvvələri fəaliyyət göstərirdi. Onun sıralarında 2 mln nəfər civarında gənc birləşmişdi. Onlar vızvod, rota və polklara bölünmüşdülər, müəyyən daimi tikililərdə və ya müvəqqəti quraşdırılmış çadırlarda yaşayırdılar, burada komissarların nəzarəti altında idilər.Komissalar da öz növbəsində daimi olaraq bu gəncləri ideoloji baxımdan hazırlamaqla məşğuldurlar.Bu qüvvələrin əsas təyinatı ondan ibarətdir ki, ölkənin harasında «kütləvi qəhrəmanlıq» göstərmək lazımdırsa onlar orada olmalıdırlar və bu «qəhrəmanlığı» göstərməlidirlər. Başqa bir qüvvə «partiyaçıların zərbə dəstəsi» adlanır. Onların əsas işi isə xüsusi əhəmiyyətli obyektləri tez bir zamanda inşa etməkdir. Mühəndislər, texniklər və kənd əməkçiləri özlərinin xüsusi bölmələrində fəaliyyət göstərirlər. Ümumiyyətlə isə əhalinin həyatını «hakimiyyətə yardım qrupları» tam nəzarət altında saxlayırlar.1980-ci ilin sonlarında Koreya Əmək partiyası VI qurultayı olmuşdur. Burada 90-ci illərdə ölkənin qarşısında duran mühüm vəzifə kimi elan edilmişdir ki, bu dövrdə «sosialist cəmiyyətinin möhkəm maddi-texniki bazasının yaradılması və xalqın mədəni səviyyəsinin yüksəldilməsinə tam nail olunmalıdır». 80-ci illərin sonlarında rəsmi mətbuatda təbliğ edilirdi ki, KXDR-də «nümunəvi sosialist cəmiyyəti» qurulmuşdur. Bu təbliğatın aparıldığı dövrdə isə hamı bilirdi ki, Şimali Koreya ilə müqaisədə əhalisi iki dəfə çox olan Cənubda \1988-ci ildə Şimalda 22 mln, Cənubda isə 43 mln nəfərə yaxın əhali yaşayırdı\ 1987-ci ildə adam başına düşən ümumi sənaye məhsulu Şimalda olduğundan 6 dəfə artıqdır.

7. Koreya Respublikası 1953-1980-ci illərdə

Müharibənin dayandırılmasından sonra Koreya respublikası da hələ başlanğıcı istiqlaliyyətin əldə edilməsi ilə qoyulmuş iqtisadi quruculuq işlərini davam etdirməyə, hərbi əməliyyatlar nəticəsində məruz qaldığı dağıntıları bərpa etməyə başladı.İlk olaraq əsası 1950-ci ildən qoyulan aqrar islahat tamamlandı. İri sahibkarlara məxsus torpaqların 3 ha-dan artığı satın alındı, əvəzində həmin torpaqların orta illik gəlirinin 150% dəyərində qiyməti ödənilmək şərtilə kəndlilər arasında, əsasən də icarədarlar arasında bölüşdürülürdü. Bunun nəticəsində ölkədə 1 mln-a yaxın yeni-fərdi kəndli təsərrüfatı yarandı və həmin təsərrüfatlar Cənubi

Koreyanın aqrar bölməsində hakim mövqeyə yiyələnmiş oldu.İcarədarlıq sistemi ləğv edildi. Yeni hakimiyyətin kənddə sosial dayaqları kifayət qədər möhkəmləndi. Ən başlıcası isə kənddə kapitalist münasibətlərinin yaranması və inkişafına şərait yarandı. Koreya kəndi və kəndlisi yeni münasibətlər sisteminə girdi.1953-cü ildə ABŞ-la imzalanan «qarşılıqlı təhlükəsizlik» haqqında saziş tərəflər arasında iqtisadi əməkdaşlığı da möhkəmləndirdi. Mövcud şərtlər: ölkədə kifayət qədər ixtisaslı və həm də inkişaf etmiş ölkələrə nisbətən ucuz işçi qüvvəsinin olması, koreyalıların əməksevərliyi və intizamlılığı, o biri tərəfdən, xarici maliyyə qaynaqlarının mümkünlüyü imkan yaratdı ki, az bir zaman kəsiyində ölkə iqtisadiyyatı bərpa edilsin və yenidən qurulsun.Bu baxımdan ABŞ şirkətlərinin bir sıra texniki- və elm tutumlu istehsal sahələri yaratmasını xüsusi qeyd etmək lazımdır. Cənubi Koreya iqtisadiyyatının yüksəldilməsinə ABŞ milliardlarla sərmayə qoyurdu.ABŞ-dan sonra ikinci yerdə Yaponiya gəlirdi. Həmin dövrdə Yaponiya da buraya böyük məbləğlərdə dövlət borc və kreditləri verir, müasir istehsal obyektlərinin inşasını maliyyələşdirirdi. Bu əməkdaşlıq həm də ona görə sərfəli idi ki, Yaponiya verilən borc və kreditlərin nəqd qaytarılmasını yox, yapon mallarını almaqla ödənilməsinə istəyirdi. 1965-ci ildən sonra isə Yaponiya Koreyanı işğal etdiyi dövrdə ölkəyə dəymiş zərəri ödəməyə başladı ki, onun da ümumi həcmi 300 mln dollara bərabər idi.Bunların nəticəsində qısa bir vaxt ərzində Cənubi Koreya iqtisadiyyatının bəlli bir infrastrukturunu yarandı və inkişaf etdi, metallurgiya, kimya, maşınqayırma və s.kimi aparıcı istehsal sahələri hakim mövqə qazandılar.60-70-ci illərdə iqtisadiyyatın bütün sahələrində böyük bir sıçrayış oldu. 1967-1976-cı illərin göstəricisi olan bir sıra rəqəmləri nəzərə çatdırmaq istərdik.Bu dövrdə emal sənayesində istehsal indeksi 5,2 dəfə artmışdı. O cümlədən: ərzaq məhsulları 4,4 dəfə, tekstil məhsulları 8 dəfəyə yaxın, kimya sənayesi məhsulları 9,6 dəfə, metallurgiya 14,5 dəfə, metal emalı 4,4 dəfə, elektromaşınqayırma məhsulları istehsalı 24,4 dəfə yüksəlmişdi.70-80-ci illərdə sənayenin illik artımı 8,5% olmuşdur. Bu dövrdə Cənubi Koreya bir sıra məhsul növləri istehsalı üzrə dünyada öncül mövqelərə çıxmışdır. Elektronika, avtomobil istehsalı bu qəbildəndir. Dünya bazarında Cənubi Koreya mallarının rəqabət gücü daim artmaqda idi.Yüksək iqtisadi göstəricilərinə görə Cənubi Koreyanı «Kiçik Yaponiya» adlandırırlar. O, hazırda «dörd əjdaha» kimi tanınan yeni sənaye dövlətlərindən biridir. Bu «dörd əjdaha» Sinqapur,Tayvan, Honk Qonq və Cənubi Koreyadır.80-ci illərin əvvəlində sənaye və kənd təsərrüfatı ümumi milli məhsulda xüsusi çəkisinə görə yerlərini dəyişməli olmuşlar. Belə ki, əgər 1960-cı ildə ümumi milli məhsulun 16%-ə yaxını sənayenin payına düşürdüsə, bu rəqəm 1981-ci ildə 35%-ə qalxmışdı. Kənd təsərrüfatı üzrə müvafiq olaraq 36% və 18% olmuşdur. 1961-1982-ci illər ərzində əhalinin iş məşğulluğu 2 dəfəyə yaxın artmışdır. Əgər 1961-ci ildə işləyənlərin sayı 8 mln nəfər idisə, bu, 1982-ci ildə 14 mln nəfərə yüksəlmişdi.Cənubi Koreya iqtisadiyyatı üçün xarakter cəhətlərdən birisi də kapitalın kifayət qədər təmərküzləşməsidir. Şirkətlərin böyük əksəriyyəti artıq bir neçə iri maliyyə-sənaye qruplarında birləşmişdir. Bunlardan üçü isə Cənubi Koreya iqtisadiyyatında ən üstün mövqeyə malikdir.Məsələn, nəhəng maliyyə-sənaye birliyi olan Hondə öz ətrafında 20-dən çox şirkəti cəmləşdirir.1980-ci ildə bu birliyin müəssisələrində metallurgiya avadanlıqlarından tutmuş elektronikaya qədər çoxsaylı məhsullar buraxılırdı. Birlikdə 170 min fəhlə və qulluqçu vardı. Onun illik dövriyyəsi 26 mld dollara bərabər idi. 1988 -ci ildə birliyin xalis gəliri 5,4 mld dollar olmuşdur. Xarici ticarət sahəsində on «baş ticarət şirkəti» inhisarı öz əlinə keçirmişdir. Bu şirkətlər 1975-ci ildə hökumət tərəfindən qurulmuşdur. 80-ci illərin əvvəlində xarici ticarətin yarıya qədəri onların payına düşürdü. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Cənubi Koreyanın xarici ticarətində iki dövlət başlıca rol oynayır: birinci yerdə ABŞ, ikinci yerdə isə Yaponiya gəlir.Koreya respublikasında siyasi həyat Şimalın avtoritar və totalitar rejimindən fərqli olaraq demokratik prinsiplərə söykənir. 1958-ci il seçkilərində müxalifət partiyaları xeyli səs toplaya bilmişdi. Artıq 1960-cı ilin martında keçirilən prezident seçkilərində müxalifət partiyaları hakimiyyəti nəticələri saxtalaşdırmaqda ittiham etdi. Tələbələrin başladığı etiraz nümayişləri bütün ölkəni bürüdü, toqquşmalar baş verdi və qan töküldü. Prezident Li Sın Man istefaya getdi, Liberallar partiyası hökumətdən çəkildi.1960-cı ilin ortalarında keçirilən seçkilərdə indiyə qədər müxalifətdə olan Demokrat partiyası qalib gəldi, hökumət təşkil etdi. Bu dəfə də onları seçkilərin nəticələrini saxtalaşdırmaqda ittiham etdilər. Siyasi çəkişmələr nəhayət, 1961-ci ilin

16 mayında hərbi çevriliş nəticəsində Demokrat partiyası hakimiyyətinin devrilməsi ilə sonuclandı. Hakimiyyət general Pak Çon Xi və onun ətrafında birləşən hərbiçilərin əlinə keçdi. Hərbiçilər 1963-cü ilin sonuna qədər hakimiyyətdə qaldılar. Həmin dövrdə Milli Məclisə seçkilər keçirildi və Pak Çon Xi tərəfindən təsis olunan Respublika demokrat partiyası 110 \62,8%\ yer qazandı. Qeyd etmək lazımdır ki, istər bu seçkilərdə, istərsə də sonralar 1967-ci və 1971-ci illərdə keçirilən seçkilərdə müxalifət partiyaları, o cümlədən 1967-ci ildə y aradılmış nüfuzlu müxalifətçi sayılan Yeni demokrat partiyası heç bir uğur qazana bilməmişdir. Bunun əksinə, Respublika demokrat partiyasının nüfuzu isə yüksəlmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, Koreya respublikasının iqtisadi yüksəlişi bu partiyanın hakimiyyəti dövrünə düşdüyü kimi siyasi həyatın daha da canlanması həmin vaxta düşür. İlk öncə ölkədə «azad və demokratik» seçkilər keçirilməsi təmin edildi. Ölkədə «millətin dirçəlişi uğrunda hərəkət» başlandı ki, onun məqsədi xalqı «demokratiya» bayrağı altında birləşdirmək, ölkəni «sərbəstlik və özünəyardım» yoluna yönəltmək və «yeni ictimai əxlaq» yaratmaq idi. Respublika demokrat partiyası bu yol ilə milli şüur və milli özünüdərkini yüksəlməsinə nail olmaq istəyirdi. Demək lazımdır ki, bu siyasət partiyaya müəyyən dövrlərdə uğurlar gətirmişdir. Pak Çon Xinin hakimiyyəti dövründə görülən mühüm işlərdən biri də 1965-cı ildə Yaponiya ilə münasibətlərin tənzim edilməsi oldu. İki dövlət arasında diplomatik, iqtisadi və mədəni əlaqələrin yaradılması haqqında sazişlər imzalandı və məhz bundan sonra yapon kapitalı Cənubi Koreyaya axmağa başladı. 1985-ci ildə ölkənin iqtisadiyyatına qoyulan xarici kapitalın yarıya qədəri yaponlara məxsus idi, ABŞ-ın payı isə 1\4-ə bərabər idi. Koreya respublikasının xarici siyasətdə xüsusi önəm verdiyi istiqamətlərin başında ABŞ-la hər cür müttəfiqlik münasibətlərini möhkəmləndirmək və genişləndirmək durur. Müharibədən sonra iki dövlət arasında bir sıra müqavilələr bağlanmışdı. Bunlardan ən mühümü 1957-ci ildən qüvvəyə minən «Dostluq, ticarət və dənizçilik haqqında» müqavilədir. Bu müqavilə, eləcə də sonralar bağlanan bir sıra müqavilə və sazişlərə əsasən Koreya respublikası ABŞ-dan ildən ilə artan xətlə hər cür iqtisadi-texniki və maliyyə yardımları almışdır. Xüsusi ilə qeyd etmək lazımdır ki, iki dövlət arasında münasibətlərdə hərbi əməkdaşlıq həmişə mühüm yer tutmuşdur. Bu öz ifadəsini onda tapmışdır ki, bir tərəfdən burada müəyyən sayda ABŞ hərbi kontingenti saxlanılır, o biri tərəfdən isə Koreya respublikasının hərbi potensialının lazımı səviyyədə olmasına çalışılırdı. Təbii ki, bütün bunlar, yuxarıda deyildiyi kimi, Cənubi Koreyanı bölgənin sayılan dövlətləri sırasına gətirmişdir. Bununla yanaşı daxili siyasi həyatda demokratik təməllərin genişlənməsi və inkişafı prosesində müəyyən əyintilər də saxlanılırdı. Bu da müəyyən müxalif qüvvələrin narazılığını artırırdı. Prezident Pak Çon Xi problemin həllini öz hakimiyyətinin və səlahiyyətlərinin genişləndirilməsində görür, müxalifətə qarşı təqib və təzyiqləri artırırdı. 1972-ci ildə qəbul edilmiş Konstitusiyaya görə Pak Çon Xi özünə ömürlük prezident olmaq imkanı yaratdı. Onun bu siyasətinə qarşı açıq etirazlar başladı. Etiraz edənlər arasında gənclər, ilk növbədə tələbələr daha çox fəallıq edirdilər. Nəhayət, 1979-cu ildə Pak Çon Xiyə qarşı sui-qəsd təşkil olundu və o, öldürüldü. Bu hadisə ehtirasları daha da alovlandırdı. Ölkənin müxtəlif yerlərində xalq demokratik şüarlarla açıq etirazlara başladı. Siyasi qarşıdurma və gərginlik son həddinə çatdı. 1980-ci ilin 16 mayında Kvançju hadisələri qarşıdurmanın kulminasiya nöqtəsi oldu, etiraz hərəkəti üsyana çevrilir və üsyançılar hətta hakimiyyəti ələ alırlar. Belə olduqda yenidən hərbiçilər işə qarışır, general Çon Du Xvan\ o, mərkəzi kəşfiyyat idarəsinin rəisi idi və əvvəllər Vyetnam savaşında iştirak edən Cənubi Koreya hərbi qüvvələrinin komandanı olmuşdur\ özünü dövlətin başçısı elan etdi və ölkədə fəvqaladə vəziyyət elan olundu. Üsyançılara qarşı hərbi qüvvə tətbiq edildi, ölənlər və yaralananlar oldu. Mayın 27-də Kvançjuda hakimiyyət bərpa olundu.

Bunun ardınca Çon Du Xvan prezident seçildi, hərbi rejim mülki idarəçiliklə əvəz olundu. Çon Du Xvan bütün fəaliyyətini ölkədəki narazılığı yatırımağa yönəltdi. 1980-ci ildə bir sıra siyasi partiya xadimlərinin fəaliyyəti yasaqlandı, 1984-cü ildə tələbə çıxışlarının yatırılması haqqında qanun qəbul olundu. 1985-ci ilin yanvarında əsas müxalifət qüvvəsi olan Yeni demokrat partiyasının qərargahına polis hücumu oldu, partiyanın bir sıra fəalı, o cümlədən partiyanın lideri Kim En San həbsə alındı. Tələbə şəhərcikləri və universitetlərə nəzarət gücləndirildi. Bütün bunlara baxmayaraq 1985-ci ildə ölkədə 200-ə yaxın etiraz

çıxışları baş vermişdə. Etiraz dalğasının yeni yüksəlişi 1987-ci ilə düşür. Onun səbəbi prezident Çon Du Xvanın müxalifətlə danışıqlardan imtina etməsi idi. Hakimiyyətə qarşı etiraz dalğasının genişlənməsi təhlükəsi nəticəsində prezident kürsüsünə iddia edən Ro De U demokratik islahatlar keçirilməsi təklifini müdafiə edir, birbaşa prezident seçkiləri keçirilməsi ideyasını dəstəkləyirdi. 1987-ci ilin oktyabrında yeni konstitusiyaya qəbul olundu. Konstitusiyada vətəndaş azadlıqları və həmkarlar təşkilatlarının hüquqları haqqında bir sıra yeni maddələr var idi. Prezidentin səlahiyyətləri bir qədər məhdudlaşdırılırdı. Bu məhdudiyyət ilk növbədə ölkədə fəvqaladə vəziyyət tətbiq olunması və parlamentin buraxılmasına aid idi. Eyni zamanda hərbiçilərin siyasətə müdaxilə etməsi qadağan olunurdu. 1987-ci ilin dekabrında yeni konstitusiyaya əsasən prezident seçkiləri keçirildi, Ro De U Koreya Xalq respublikasının ilk dəfə olaraq birbaşa seçilən prezidenti oldu. O, hakimiyyətə gəldikdən sonra ölkənin siyasi həyatında bir sıra dəyişikliklər etdi. Siyasi plüralizmə önəm verdi. Yeni hakim partiya yaradıldı. O, Demokratik liberal partiya adlanırdı. Partiyanın lideri Ro De U, icracı sədri isə müxalifət liderlərindən olan Kim En San seçildi. Kim En San özünün hakim partiya gəlməsini Koreya respublikasında sabitlik yaratmaq istiqamətində atılan addım kimi qiymətləndirirdi. Onun müxalifətdəki həmkarı Kim Te Cun isə müxalifət qüvvələrinin tək lideri olaraq qaldı. 1988-ci ilin noyabrında sabiq prezident Çon Du Xvan 7 illik hakimiyyət dövründə baş verən qanunsuzluqlara görə xalqdan üzr istəməli oldu. Siyasi mübarizə küçə və meydanlardan parlament müstəvisinə keçirildi. 1990-cı ilin iyulunda hökumət bir sıra qanun layihəsinin parlamentdə təsdiqinə nail olarkən müxalifət deputatlarının kəskin etirazı ilə qarşılaşdı. Müxalifətdən olan 80 deputat istefa verdi və hətta Milli Məclisə yeni seçkilər tələb etdi. Ölkənin siyasi həyatındakı bu liberallaşdırma kursu ölkə daxili siyasi mübarizəni bir qədər səngitdi, iqtisadi inkişaf və ölkənin birləşdirilməsi istiqamətində yeni imkanlar yaratdı, yeni perspektivlər açdı.

8. 2-ci dünya müharibəsinin nəticələrinin Monqolustana təsiri

II dünya müharibəsi və onun nəticələri Monqolustanın tarixində iki önəmli cəhətdən böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bunlardan birincisi mövcud dövlət status-kvosunun saxlanması və bu dövlətin dünya birliyi tərəfindən tanınması, ikincisi isə müharibədən sonra onun yenidən qeydsiz-şərtsiz sovet nüfuz dairəsinə düşməsi və sözün həqiqi mənasında Sovet İttifaqının müstəmləkə əlavəsinə çevrilməsidir. Belə ki, Kırım \Yalta\ konfransında \fevral 1945-ci il\ ABŞ, Böyük Britaniya və Sovet İttifaqının dövlət rəhbərləri qərara almışdılar ki, Sovetlərin Yaponiyaya qarşı hərbi əməliyyatlara başlamasının şərtləri sırasında MXR-in status-kvosunun saxlanması da daxildir. Həm də buna Çinin razılığı da tələb olunurdu. Qeyd etmək lazımdır ki, 1945-ci ilin avqustunda sovet ordusunun Zabaykal cəbhəsi hərbi qüvvələri çox çətinliklə Böyük Xinqan və Qobi səhrasından keçərkən onun sıralarında monqol süvari dəstələri də var idi. Onlar Şimal-Şərqi Çinin azad edilməsində sovet ordusu ilə birlikdə iştirak etdilər. 1945-ci ilin 14 avqustunda artıq Çin hökuməti də elan etdi ki, o, Xarici Monqolustanın \yəni MXR-in\ mövcud sərhədlər daxilində istiqlaliyyətini tanıyır və ilkin şərt olaraq monqol xalqı özünün istiqlala olan istəyini ümumi rəy sorğusu yolu ilə bildirməlidir. 1945-ci ilin 20 oktyabrında belə bir rəy sorğusu keçirildi və bu zaman monqol xalqı yekdilliklə mövcud dövlətin istiqlaliyyətinə səs verdi. Rəy sorğusunun nəticələri Çin hökuməti tərəfindən tanındı. Bununla da, Monqolustan Xalq Respublikası ərazisinə Çin dövləti tərəfindən olan iddiaya son qoyuldu, monqol dövlətinin mövcudluğuna olan təhlükə aradan qaldırıldı. Qeyd etmək istərdik ki, 1950-ci ilin 14 fevralında imzalanan «Dostluq, ittifaq və qarşılıqlı yardım haqqında» Sovet-Çin müqaviləsində də tərəflər MXR-in tam müstəqilliyini bir daha qeyd edir və onunla ÇXR-in diplomatik əlaqələr qurmasının vacibliyini olduğunu söyləyirdilər. Lakin bu müstəqillik müharibədən sonra Sovet İttifaqı və MXR arasında bağlanan bir sıra müqavilə və sazişlər nəticəsində öz əhəmiyyətini itirir, formal xarakter daşıyır və MXR siyasi-ideoloji, hərbi-iqtisadi və s. baxımından tam sovet

təsirinə məruz qalan bir ölkəyə çevrilirdi. 1946-cı ilin fevralında iki dövlət arasında «Dostluq və qarşılıqlı yardım haqqında» müqavilə imzalandı. Müqaviləyə görə tərəflər öhdəlik götürürdülər ki, onlardan birinə hücum olarsa o biri ona «hər cür, o, cümlədən hərbi kömək göstərəcəkdir». Əslində bu, MXR-in sovetlərin hərbi bazasına çevrilməsini hüquqi baxımdan əsaslandırmaqdan başqa bir şey deyildi. Sonrakı dövrlərdə bir sıra müqavilə və sazişlər imzalandı. Bunlardan 1957-ci il ticarət müqaviləsini, 1966-cı il elmi-texniki əməkdaşlıq haqqında sazişi və «Dostluq, əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında» müqaviləni göstərmək olar. Həmin müqavilələr MXR-in həyatının bütün sahələrinə sovet nəzarətinin yaranmasını başa çatdırdı. MXR bütünlüklə Sovet İttifaqından asılı bir vəziyyətə düşdü. Bununla yanaşı MXR-in beynəlxalq vəziyyətində müəyyən dəyişikliklər də baş verirdi. ÇXR yaranandan az sonra MXR ilə diplomatik əlaqələr qurdu. 1952-ci ildə onlar iqtisadi və mədəni əməkdaşlıq haqqında saziş bağladılar. 1960-cı ildə isə «Dostluq və əməkdaşlıq haqqında müqavilə» imzalandı. Sonuncu sənəd iki dövlət arasındakı münasibətlərin daha geniş sahələrini əhatə edirdi. 1948-1960-cı illərdə MXR Avropa və Asiyanın bütün sosialist dövlətləri və Kuba ilə diplomatik əlaqələr qurmuş, onlarla dostluq və əməkdaşlıq müqavilələri imzalamış, iqtisadi və mədəni əməkdaşlıq haqqında sazişlər bağlamışdı. 60-cı illərin mühüm hadisəsi kimi MXR-in 1961-ci ildə BMT-yə üzv qəbul olunmasını göstərmək olar. Bundan sonra böyük dövlətlərin MXR-i tanıması prosesi başlamışdır. 1963 -cü ildə Böyük Britaniyanın MXR-i tanımasından 1983-cü ilədək sürən müddətdə onunla diplomatik münasibətlər quran dövlətlərin sayı xeyli artdı. Həmin ildə MXR artıq 92 dövlət ilə diplomatik əlaqələr saxlayırdı ki, onların 20 -yə yaxını inkişaf etmiş dövlət idi. Nəhayət, 1987 -ci ildə ABŞ da Monqolustan ilə diplomatik əlaqələr yaratdı.

9. Vyetnamın müstəqillik qazanması

İkinci dünya müharibəsi bitər-bitməz Vyetnam xalqının istiqlaliyyət uğrunda mübarizəsi kifayət qədər gücləndi və genişləndi. Mübarizəyə Xo Şi-minin rəhbərliyi altında Hind-Çin kommunist partiyası və onun 1941-ci ildə yaratmış olduğu Vyet-min cəmiyyəti (Vyetnam istiqlaliyyət cəmiyyəti-o, vahid milli azadlıq cəbhəsi kimi tanınırdı-müə.) başçılıq edirdi. İstiqlal mübarizəsinin fəal silahlı müqavimət hərəkatı forması alması isə Yaponiyanın məğlubiyyətinin labüdlüyü bəlli olması dövrünə təsadüf edir. Vyet-minin başçılıq etdiyi milli-vətənpərvər qüvvələr yapon işğal rejiminə və fransız müstəmləkə zülmünə qarşı apardığı silahlı əməliyyatlar nəticəsində ölkə müəyyən əraziləri ələ keçirmişdilər. Artıq 1945-ci ilin avqustunda həmin ərazidə bir milyon nəfərdən çox əhali yaşayırdı, Mərkəzi və Cənubi Vyetnamda partizan dəstələrinə məxsus güclü və böyük bazalar var idi. Avqustun 16-da Vyet-min milli konqresi çağrıldı və müvəqqəti hökumət- Xo Şi min başda olmaqla Vyetnam Milli Azadlıq Komitəsinin yaradılması elan edildi. Mübarizəyə qalxmış xalq, avqustun 19-da Xanoyda, 23-də Xüedə, 25-də Sayqonda hakimiyyəti ələ keçirdi. Ölkənin çox böyük ərazisində hakimiyyətin dinc yolla milli-vətənpərvər qüvvələrin əlinə keçməsi mümkün oldu. Bu uğurlardan ruhlanan Xo Şi min 1945-ci il sentyabrın 2-də Xanoyda Vyetnam Milli Azadlıq Komitəsi adından İstiqlal Bəyannaməsini və Demokratik Vyetnam Respublikasının yaradıldığını elan etdi. Avqust inqilabı adı almış bu hadisələr nəticəsində Vyetnam öz istiqlalına qovuşdu və müstəqil inkişaf etmək imkanına malik oldu. Lakin baş verən hadisələr regionda marağı olan dövlətlər tərəfindən normal qarşılanmadı. Birinci olaraq Fransa Vyetnam Demokratik Respublikası yaradılması faktını qəbul etmədi. Fransızlar Vyetnam, Laos və Kambocanı birləşdirən Hind-Çin federasiyası planını irəli sürürdü. Təbiidir ki, bu planı baş tutmasına mövcud şərtlər imkan verə bilməzdi. İkinci tərəfdən Postdam konfransının qərarlarına görə Vyetnamda təslim olan yapon qüvvələrinin tərk-silah edilməsi və təhvil alınması üçün ölkənin şimal hissəsinə Çin(homindan),

cənub hissəsinə isə ingilis hərbi qüvvələri yeridilməli idi. Yaranmış vəziyyətdə homindançılar Vyetnamda hakimiyyətə çinpərəst qüvvələrin gətirilməsinə çalışırdı. İngilislər isə Fransanın Vyetnamla yönəli iddialarını dəstəkləyirdilər və ölkədə müstəmləkə rejiminin bərpa edilməsinə tərəfdar idilər. Belə şərtlər içərisində VDR öz varlığını qorumaq üçün mümkün olan bütün diplomatik və silahlı yollarla mübarizə aparmaq zorunda qalmışdı. Fransanın açıq silahlı müdaxiləsi vəziyyəti daha da ağırlaşdırmışdı. Belə ki, 1945-ci ilin 22-23 sentyabrında fransız hərbi hissələri ingilislərin köməyi ilə Sayqonu tutdular, sonra isə ölkənin cənubundakı bir sıra şəhərlər və kommunikasiya vasitələri də ələ keçirildi. Bununla da Xo Şi Minin başçılıq etdiyi qüvvələrlə Fransa arasında çətin bir mübarizə başlamış oldu. Fransanın hərəkətinə VDR hökuməti ölkənin cənubunda partizan hərəkətini gücləndirilək və genişləndirilmək taktikası ilə cavab verdi. O biri tərəfdən isə bir sıra sosial və siyasi xarakteri tədbirlər də gördü. 1945-ci ilin noyabrında Hind-Çin Kommunist partiyası özünü rəsmən buraxılmış elan etdi və gizli iş şəraitinə keçdi. Ölkənin bütün qüvvələrini birləşdirən yeni bir təşkilat-Lyen Vyet cəmiyyəti yaradıldı. Buraya Vyet-minlə yanaşı digər mütədil təşkilatlar da daxil oldu. Şimali Vyetnamın tanınmış demokratik liderləri Milli Məclisin və VDR hökumətinin fəaliyyətində iştirak etməyə cəlb olundular. Mühüm siyasi tədbirlər sırasında yerli hakimiyyət orqanlarının-xalq sovetlərinin təşkili və 1946-cı ilin yanvarında Milli Məclisə seçkilərin keçirilməsini də qeyd etmək lazımdır. Yeni Milli Məclis noyabrda VDR-in konstitusiyasını qəbul etdi. İqtisadi sahədə də bir sıra islahatlar keçirildi: can vergisi ləğv edildi, az imkanlı təsərrüfatçılar torpaq vergisindən azad olundu, mülkədarlardan icarəyə götürülmüş torpaqlar üçün ödəncələr 25% azaldıldı, icma torpaqlarının yenidən bölüşdürülməyi bildirilirdi və s. Təbiidir ki, bu tədbirlərin keçirilməsində əsas məqsəd yoxsul təbəqələrin təmsalında yeni yaranmış hakimiyyətin sosial bazasını genişləndirmək və möhkəmləndirmək idi. Fransa ilə münasibətlərdə VDR hökuməti sazişçilik kursuna üstünlük verdi. Çünki, həmin dövrdə fransız qoşunları ölkənin həm şimalında, həm cənubunda üstün mövqelərə malik idi. Bununla yanaşı Fransanın da hələlik hərbi əməliyyatlardan qaçmaq taktikasını qeyd etmək lazımdır. Bunlar onunla nəticələndi ki, 1946-cı ilin martında Fransa «VDR-i öz hökuməti, parlamenti, ordusu və maliyyəsi olan azad bir dövlət kimi» tanıdığını bildirdi. Bunun müqabilində VDR də Fransız İttifaqına girməyə və beş il müddətinə 15 minlik fransız əskərinin ölkədə qalmasına razı olduğunu bildirdi. 1946-cı ilin sentyabrında bağlanan sazişə görə isə Cənubi Vyetnamda hərbi əməliyyatların kəsilməsinə qərar verildi. Qeyd etmək lazımdır ki, həmin dövrdə orada millətçi qüvvələr «Koxinxin muxtar respublikası»nın yaradılmasını və dağlı xalqların «muxtariyyəti»ni elan etmişdirlər. Bununla da ölkənin iki yerə bölünməsinin başlanğıcı qoyulmuşdu. Şübhəsiz ki, bunun da arxasında Fransa dayanırdı. Hər halda imzalanan yeni müqaviləyə görə Vyetnam-Fransa münasibətlərinin gələcəyi haqqında danışıqlar yenidən başlamalı və davam etdirilməli idi. Ancaq danışıqlar uğurlu bir nəticəyə gətirmədi və pozuldu. 19 dekabr 1946-cı ildə isə hərbi əməliyyatlar yenidən başlandı. Fransız hərbi birləşmələrinin hərbi-texniki üstünlüyü az vaxtda özünü göstərdi, 1947-1948-ci illərdə Xanoy və digər mühüm şəhər və əyalətlər tutuldu, bütün düzən əyalətlər fransızların nəzarəti altına keçdi. VDR hərbi qüvvələri və partizan dəstələri geri çəkilməyə məcbur oldular. Onlar əsasən ölkənin dağlıq şimali-şərq rayonlarında toparlanaraq müqaviməti yenidən təşkil etməyə başladılar. Buradan VDR qüvvələri aramsız olaraq düzən rayonlara bütün cəbhə boyu hücumlar edir, fransızlara bir an olsun belə rahatlıq vermirdilər. Qeyd etmək lazımdır ki, hadisələrin belə bir axara düşməsi fransız müstəmləkəçilərinə VDR-ə qarşı bir alternativ yaratmaq imkanını xeyli artırdı. Onlar avqust hadisələri dövrü taxt-tacdan əl çəkmiş imperator Bao Day ilə danışıqlara başladılar. 1947-ci ildən aparılan danışıqlar 1949-cu ilin martında Vyetnam dövlətinin yaradıldığının elan edilməsi ilə sona çatmış oldu. Bu dövlətin Fransız İttifaqı daxilində istiqlaliyyəti tanınırdı. Bunun müqabilində Fransa ölkədə hərbi qüvvələr saxlamaq, hərbi bazalar yaratmaq hüququna malik idi, ölkənin siyasi və iqtisadi həyatında öz üstün mövqelərini saxlayırdı. Vyetnam kapital qoyuluşunda da fransızlara üstün vəd edilirdi. 1950-ci ilin martında ABŞ və Böyük Britaniya dövlətləri də yeni yaranmış Vyetnam dövlətini tanıdılar və ona hər cür iqtisadi və hərbi yardım göstərəcəklərini bildirdilər. Həqiqətən, deyilənlər bir vəd olaraq qalmadı, sonrakı dövrdə Vyetnam güclü hərbi və iqtisadi yardım göstərildi. Təkcə bu faktı göstərmək kifayətdir ki, Vyetnam

müharibəsinin sonlarında dövlət xərclərinin 80%-i ABŞ yardımının hesabına ödənilirdi. Ümumiyyətlə isə 1950-ci ildən başlayaraq Vyetnam hadisələri Vyetnam-Fransa müstəvəsindən çıxdı, beynəlmiləl xarakter aldı, Qərb-Sovet müstəvəsinə keçdi. Bu vəziyyətin yaranması isə 1949-cu ildə Çində kommunist rejiminin qurulması sayəsində mümkün olmuşdur. Belə ki, birincisi, kommunist Çinin öz qonşusuna olan tarixi maraqlarını reallaşdırmaq istəkləri, ikincisi sovet-kommunist rejiminin regionda üstünlük uğrunda mübarizə cəhdləri, ən başlıcası isə, ÇXR vasitəsilə VDR-a birbaşa yardım etmək imkanının yaranması Vyetnam-Fransa münaqişəsini beynəlmilləşdirən şərtlər oldu. Məsələyə bir qədər geniş yanaşsaq görərik ki, məhz həmin dövrdən demokratik Qərb və sosialist Şərq ölkələri arasında qüvvələr nisbətində balans yaratmaq uğrunda Avropada gedən mübarizə və münaqişələr prosesi Asiyaya da keçirilmiş oldu. Daha doğrusu, Avropanın şərqində qazandığı uğurlardan ruhlanan Sovet İttifaqı indi də Uzaq Şərqdə öz fəaliyyətini canlandırmışdı. Çində kommunistlər qalib gəlmiş, sosialist rejimi yaradılmışdı. Təbiidir ki, bu da Qərbin rahatsızlığına səbəb olmaya bilməzdi. Doğrudur, Asiyada Sovet İttifaqını və kommunist Çinini da rahatsız edən şərtlər yox deyildi. Bunlardan biri ABŞ-ın Cənubi Koreyada öz mövqelərini qoruyub saxlaya bilməsi, o birisi isə Fransanın Cənub-Şərqi Asiyada, yəni Hind-Çində öz mövqelərini saxlamaq cəhdləri və ABŞ-ın Fransanı dəstəkləməsi idi. Elə bu baxımdan da Uzaq Şərqdə iki blok arasında gedən mübarizənin iki güclü toqquşma sahəsi olmuşdur: 1) irəlidə haqqında bəhs etdiyimiz Koreya müharibəsi; 2) indi haqqında danışdığımız Hind-Çin, konkret olaraq Vyetnam müharibəsi. 1950-ci ilin 30 yanvarında Sovet İttifaqı, sonra isə onun müttəfiqləri, VDR-i tanıdılar. Bunun ardından isə VDR-ə hər cür iqtisadi və hərbi yardımlar edilməyə başlandı. Bu istiqamətdə ilk tədbir VDR hərbi qüvvələrinin ÇXR ilə həmsərhəd olan ərazilərdən fransızları uzaqlaşdırması oldu. Təbiidir ki, bu əməliyyatın icrasında VDR-ə qonşu ÇXR-in yardımını inkar etmək olmaz. Əməliyyatın ən mühüm əhəmiyyəti isə o oldu ki, VDR-in blokadası yarıldı, ona ÇXR və Sovet İttifaqı tərəfindən birbaşa kömək göstərilməsinə yol açıldı. Həmin köməyin nəticəsi idi ki, VDR nəinki hərbi əməliyyatlar aparmaq iqtidarına gətirildi, həm də o, hərbi sursat istehsal edən müəssisələr və əhalinin ərzaqla təmin edən infrastruktur yaratdı. Bu məqsədlə xırda təsərrüfat sahələri təşkil edildi. O əsasən silah, hərbi ləvazimat, dərman məhsulları, parça, kağız və s. istehsal edən xırda zavod-fabriklərdən və müxtəlif filizmədən müəssisələrindən ibarət idi. Bu müəssisələrdə minlərlə işçi çalışmağa başladı. Bir sıra dövlət strukturları yaradıldı. Bunlardan biri 1951-ci ildə Milli Bankın qurulmasıdır. Yaradılan bütün müəssisələr dövlətə məxsus idi və Milli Bank tərəfindən maliyyələşdirildi. Özəl fabrik-zavodların və fərdi emalatxanaların da fəaliyyəti dövlət tərəfindən dəstəklənirdi. VDR hakimiyyətinin xalq tərəfindən, xüsusilə də yoxsul kütlələr tərəfindən daha çox müdafiə olunmasında misilsiz rol oynamış tədbirlərdən birisi kimi fransız torpaq sahiblərinin, eləcə də VDR hakimiyyətinə qarşı çıxan yerli mülkədarların mülklərinin müsadirə edilməsi və müvəqqəti olaraq kəndlilərin istifadəsinə verilməsi idi. İstər hərbi, istərsə beynəlxalq şəraitin VDR-in xeyrinə dəyişməsi Vyetnam kommunistlərini fəallaşdırdı. 1951-ci ilin fevralında Hind-Çin kommunist partiyasının II qurultayı çağırıldı. Partiya leqal fəaliyyətə keçdi. Bundan sonra o, Vyetnam Zəhmətkeşlər Partiyası adlanırdı. Laos və Kamboca kommunistləri də ayrılıb müstəqil fəaliyyətə başladılar. Onların üçüdə öz dövlətlərinin ərazisində fransız müstəmləkəçilərinə qarşı mübarizəni başlıca vəzifə elan etdilər. 1953-cü ildə VDR Milli Məclisində qəbul olunan aqrar islahat haqqında qanuna görə vyetnamlı və fransız mülkədarların müsadirə edilmiş torpaqlarının kəndlilərə verilməsi nəzərdə tutulurdu.

10. Vyetnam müharibəsi və nəticələri

1961-ci ildən Cənubi Vyetnam hərbi qüvvələri artıq «xüsusi müharibə» vəziyyətinə gətirildi. Yəni CV ordusu AO və onlarla əməkdaşlıq edən hərbi qüvvələrə qarşı döyüş əməliyyatlarına başladı. 1962-ci ilin fevralında «ABŞ xüsusi hərbi komandanlığı» adlanan mərkəz yaradıldı. Onun əsas məqsədi CV hərbi qüvvələrinin aparacağı əməliyyatları planlaşdırmaq və əlaqələndirməkdən ibarət idi. Tədricən ABŞ hərbi hava və motoatıcı qüvvələri və partizanlarla mübarizə üçün xüsusi hərbi dəstələrdən də döyüşlərdə istifadə etməyə başladılar. AO və partizan dəstələrinin qarşısını almaq üçün xüsusi «strateji kəndlər» qurulurdu. Burada hər şey müharibə şəraitinə uyğunlaşdırılır və rəhbərlik hərbiçilərin nəzarətinə keçirdi. AO və partizan dəstələrinin nəzarəti altında olan ərazilər ətrafında müdafiə zolaqları yaradılırdı. Məqsəd AO və partizanları mühasirəyə almaq, onları həm yerli əhalidən, həm də VDR-dən gələn maddi və canlı köməkdən ayırmaq idi. Təbiidir ki, bütün bunlar çoxlu xərc və qüvvə tələb edirdi. 1961-1964-cü illərdə ABŞ Cənubi Vyetnama xeyli silah və 2,4 mld dollar məbləğində kredit verdi, CV ordusu əskər və zabitlərinin sayı 0,5 mln nəfərə çatdırıldı. Arxasında Sovet İttifaqı, ÇXR və VDR-in dayandığı AO 1963-cü ilin yanvarından bütün Cənubi Vyetnam ərazisi boyunca hücum əməliyyatlarına başladı. Təbiidir ki, ABŞ da buna adekvat cavab verirdi. Ancaq Cənubi Vyetnamın siyasi həyatındakı narazılıqların artması, 1963-cü ildə buddistlərin üsyanı nəticəsində Nqo Din Zyemin öldürülməsi, bunun ardınca 1965-ci ilədək olan müddətdə 13 dövlət çevrilişinin baş verməsi, müxtəlif siyasi partiyalar arasında mübarizələrin genişlənməsi və s. hadisələr AO-ya qarşı aparılan əməliyyatlarda uğursuzluğunun başlıca mənbəyi oldu. Doğrudur, ABŞ bir-birilə aramsız münaqişədə olan siyasi qüvvələrin ittifaqına və ya koalisiyasına kifayət qədər çalışdı. Lakin siyasi böhranı həll etmək mümkünsüz hala gəldi. Nəhayət, bütün bunlar onunla nəticələndi ki, 1965-ci ilin iyulunda Nqen Van Txieu və Nqen Kao Kinin başçılıq etdiyi «gənc generallar» hakimiyyətə gəldilər. 1966-cı ilin oktyabrında qəbul olunan Vyetnam Respublikasının yeni konstitusiyasına uyğun olaraq 1967-ci ildə prezident və parlament seçkiləri keçirildi. Txieu- Ki hakimiyyətini dəstəkləyən ABŞ artıq hərbi əməliyyatların iki Vyetnam dövləti arasında savaştan iki dünya sistemi arasında savaşa çevrildiyinin qaçılmaz olduğunu qəbul etdi, hərbi əməliyyatlara açıq şəkildə qoşulmağa qərar verdi. Doğrudur, bu haqda qərar hələ 1964-cü ildə qəbul edilmişdi: martda ABŞ prezidenti L. Conson VDR-ə qəflətən hava basqını etmək haqqında, iyunda isə ABŞ silahlı qüvvələrinin savaşa qatılması haqqında qərarlara imza atmışdı. Ancaq bu işi reallaşdırmaq üçün bir bəhanə axtarırdı. Nəhayət, bu bəhanə də tapıldı: bitərəf sularda iki ABŞ esminesinin VDR hərbi kateşləri tərəfindən atəşə tutulması xəbəri alınandan sonra, ABŞ təyyarələri VDR-i bombalamağa başladı. ABŞ quru qoşun hissələri Vyetnam Respublikası ərazisinə daxil olmağa başladı. Artıq 1968-cı ildə orada yarım milyon nəfərədək amerikalı zabit və əskər var idi. Vyetnam Respublikasının orduları ilə birlikdə onlar da Cənubi Vyetnamın Xalq Silahlı Azadlıq Qüvvələrinə \CVXSAQ\ qarşı hərbi əməliyyatlarda fəal iştirak edirdilər. SEATO üzvü olan Koreya Respublikası, Tayland, Filippin, Avstraliya və Yeni Zelandiya hərbi hissələri də Vyetnam Respublikasının köməyinə gəldilər. Savaş, faktik olaraq beynəlmilləşdi, Sovet İttifaqı və müttəfiqləri ilə ABŞ və müttəfiqləri arasında regionda nüfuz uğrunda savaş xarakteri aldı. Beləliklə, XX əsrdə II dünya müharibəsindən sonra baş vermiş iki mənasız və biabırçı savaştan birincisinə- Vyetnam savaşına ABŞ açıq-aşkar şəkildə qoşulmuş oldu (ikinci Əfqanıstan savaşında Sovet İttifaqının iştirakından irəlidə bəhs edilmişdi - müəl.) Lakin ABŞ və müttəfiqləri bütün cəhdlərinə baxmayaraq savaştan heç cür dönüş yarada bilmədilər. Sovet İttifaqı və müttəfiqlərinin qurduğu hava hücumdan güclü müdafiə sistemi, CVASQA-a verdiyi ən müasir müdafiə silahları və s. köməklər sayəsində VDR-i bombalamaq əməliyyatları nəinki öz əvvəlki səmərəliliyini itirdi, ümumiyyətlə böyük uğursuzluğa uğradı, ABŞ-ın VDR səmələrində itirdiyi hərbi təyyarələrin sayı artdı, 1964-1972-cü illər ərzində onların sayı 4 minə ötmüşdü. CVXSAQ-a 1965-1974-cü Sovet İttifaqının verdiyi ən müasir qırıq təyyarələr, «yer-göy» tipli idarə olunan raketlər, zenit qurğuları və s. silahlar sayəsində Vyetnam kommunistləri xeyli dərəcədə qüvvələndilər və müharibənin gedişini bütünlüklə öz xeyirlərinə dəyişə bildilər. Vyetnamın birləşdirilməsinin hərbi-siyasi yolla mümkünlüyü qənaətində olan VDR liderləri hələ 1965-ci ilin aprelində aşağıdakı şərtlər daxilində ABŞ ilə sülh danışıqlarına hazır olduqlarını bəyan etmişdilər: «Dörd maddəli proqram» adlanan şərtlər: 1) Vyetnam

xalqının sülh, istiqlalıyyət, süverenlik və ərazi bütövlüyünə olan haqlarının tanınması; 2) Cənubi Vyetnamdan bütün ABŞ qoşunlarının və hərbi heyətin çıxarılması, oradakı ABŞ hərbi bazalarının və ABŞ-Vyetnam Respublikası hərbi müttəfiqliyinin ləğvi, Vyetnam Respublikasının işlərinə ABŞ hərbiçilərinin müdaxiləsinə və VDR-ə qarşı hava hücumlarına son qoymaq, Cenevrə müşavirəsinin qərarlarına əməl etmək; 3) Cənubi Vyetnam xalqının öz müqəddaratını təyin etmək hüququnu tanımaq; 4) Xarici müdaxilə olmadan Vyetnamın sülh yolu ilə birləşməsi. 1968-ci ilin mayında ABŞ da Vyetnama qarşı siyasətində bir dəyişiklik etdi. Bu onunla bağlı idi ki, Vyetnam savaşında əsaslı dönüş yaradıla bilməməsi və əksinə uğursuzluqların gündəngünə artması ABŞ-ın öz daxilində narazılıqları artırırdı. Odur ki, ABŞ özü də vəziyyətdən çıxmaq yolları aramaq zorunda qalmışdı. 1966-1967-ci illərdə prezident L. Conson müxtəlif vasitələrlə sülh danışıqlarına təşəbbüslər göstərmişdi. Bütün bunların nəticəsi olaraq Şimali Vyetnam və ABŞ arasında Parisdə sülhə kömək haqqında görüşlər başlandı. Deməli ki, görüşlərin gedişində müəyyən irəliləmələr görsənməyə başladığıda, cavab addımı kimi ABŞ əvvəlcə mayda hərbi əməliyyatları bir qədər səngitdi, oktyabrda isə tamamilə dayandırdı. 1968-ci ilin noyabrında R. Nikson ABŞ prezidenti seçildikdən sonra isə ABŞ Vyetnama yönəli siyasətini tamamilə dəyişdi. R. Nikson 1969-cu ilin 20 yanvarında prezidentliyə başlayanda Vyetnamda 540000 nəfərlik ABŞ əskəri var idi, 31000 nəfər isə döyüşlərdə həlak olmuşdu. Bu səbəbdən istər R. Nikson, istərsə də dövlət katibi H. Kissencer Vyetnama yönəli siyasətdə belə bir kursa önəm verdilər; oradakı orduları tədricən geri çəkmək lazımdır ki, Paris görüşlərini sürətləndirmək və səmərəli etmək mümkün olsun. 1969-cu ilin yanvarında dördtərəfli danışıqlara başlandı. Danışıqlar prosesində VDR, ABŞ, Vyetnam Respublikası və Cənubi Vyetnam Milli Azadlıq Cəbhəsi iştirak edirdi. Qeyd etmək lazımdır ki, ABŞ artıq Vyetnam savaşından çıxmağa qərarlı idi. 1969-cu ilin iyulunda 25 min nəfərlik ABŞ hərbi hissələri Vyetnamdan çıxarıldı. Bu rəqəm 1971-ci ildə 200 min nəfərə çatdı. 1969-cu ilin iyulunda Sakit okean adalarını gəzən R. Nikson ayın 25-də Quam adasında verdiyi mətbuat konfransında bildirdi ki, bundan sonra ABŞ «əməkdaşlıq yolu ilə sülh» prinsipini başlıca siyasət kursu elan edir, dünyanın harasında olursa-olsun Vyetnam timsallı məsələlərdə ABŞ əskərlərindən istifadə yox, müttəfiqlərinə iqtisadi və hərbi yardım göstərməklə onlara dəstək olacaqdır. Tarixi ədəbiyyatda bu kurs «Quam və ya Nikson doktrinası» adlanır və o, 1957-ci ilin yanvarından tətbiq edilən Eyzenhauer doktrinasının tamamilə əksinə idi. Sonuncunun əsasında hərbi güc tətbiqi dayanırdı. Həqiqətən də dördtərəfli danışıqların gətirdiyi bir zamanda ABŞ Vyetnam Respublikasına xeyli maddi yardım göstərdi ki, həlli vacib olan bir sıra iqtisadi və siyasi islahatlar həyata keçirilsin. Bunlardan ən başlıcası yeni aqrar islahat idi. Kəndlilərin vəziyyətini dirçəltmək və onları hərbi əməliyyatlardan çəkindirmək üçün fermer kənd təsərrüfatlarının yaradılması bu baxımdan xüsusilə qeyd edilməlidir. Lakin bu tədbirlər kifayət qədər gecikmiş idi. 1969-cu ildə VDR prezidenti Xo Şi minin ölümü də vəziyyətə təsir etmədi. Elə həmin ildə Vyetnam Respublikası ərazisinin təqribən 2/3-si Milli Azadlıq Cəbhəsinin nəzarəti altında idi ki, burada da 10 mln nəfər civarında insan yaşayırdı. Rəsmi hakimiyyətin nəzarətindən çıxan ərazilərdə Milli Azadlıq Cəbhəsinin yerli idarə orqanları yaradılırdı. Həmin ərazilərdə 1968-ci ilin yazından Cənubi Vyetnam milli, demokratik və sülhsevər qüvvələrinin ittifaqı deyilən təşkilatda təsis olunurdu. Bu təşkilatın Milli Azadlıq Cəbhəsi ilə birlikdə 1969-cu ilin iyununda keçirdiyi qurultayda Cənubi Vyetnam Respublikası və müvəqqəti inqilabi hökumətin yaradılması elan olundu. 1972-ci ildə yenidən prezident seçilən R. Nikson ABŞ və ÇXR arasındakı münasibətlərə bir normalıq gətirməyə nail oldu. O biri yandan isə 1972-ci ilin mayında Sovet İttifaqı ilə «SALT-1» müqaviləsi imzalanmışdı. Məhz bu iki hadisə həmin arada şiddətlənən bombardmanların 1972-ci ilin sonlarında dayandırılmasının səbəbləri oldu. Nəhayət, 1973-cü ilin 27 yanvarında dördtərəfli danışıqlar uğurla başa çatdı, müharibənin dayandırılması və Vyetnamda sülhün bərpa olunması haqqında saziş imzalandı. Qəbul olunmuş sənəd 23 maddədən ibarət idi və o, faktik olaraq 1954-cü il Cenevrə müşavirəsinin qərarlarına dönüş kimi qiymətləndirilə bilər. Yəni 17-ci paralel üzrə ölkə Şimala və Cənuba bölünürdü. ABŞ 60 gün ərzində Vyetnamdakı bütün hərbi qüvvələrini çıxarmalı və hərbi bazalarını ləğv etməli idi. Bunun əvəzində Şimali Vyetnam da Cənubi Vyetnam xalqının öz müqəddaratını təyin etmə və seçdiyi siyasi rejimə xalqın özünün qərar verəcəyi haqqını tanımalı və bu iş

müdaxilə etməməli idi. Şimali və Cənubi Vyetnamın birləşdirilməsi qüvvə və zor yolu ilə deyil, iki tərəfin arasında aparılacaq müzakirələr, qarşılıqlı anlaşma və sülh yolu ilə həyata keçirilməli idi. Bundan başqa Kamboca və Laosun bitərəfliyinə və bağımsızlığına tam hörmət edilməli idi. Nəhayət, Şimali Vyetnam ilə ABŞ arasında meydana gələn bu yeni münasibət zəminində müharibənin nəticələrinin aradan qaldırılmasında və ölkənin inkişaf etdirilməsində ABŞ VDR-ə yardım etməli idi. ABŞ bu sülh ilə nəhayət ki, Vyetnam probleminə öz canını qurtara bildi. Lakin, problem sülh ilə həll oluna bilmədi. Sülh 22 ay davam etdi və bundan sonra Cənubi Vyetnam kommunistlərin əlinə keçdi.

11. Çin 2-ci dünya müharibəsindən sonra

II dünya müharibəsi və onun sonunları Çinin tarixində misilsiz dərəcədə əhəmiyyətli rol oynamışdır. Belə ki, müharibənin sonunda Honq-Konq adası istisna olunmaqla Çin bütün ərazilərində dövlət süverenliyinə sahib oldu. Hələ buna qədər 1943-cü ildə müttəfiq dövlətlər : ABŞ, Böyük Britaniya, Fransa və digər ölkələr keçmişdə Çin ilə bağlanmış olduqları qeyri-bərabər müqavilələrin qüvvədən düşdüyünü elan etdilər. 1945-ci ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı yarandıqda isə Çin böyük dövlətlər-ABŞ, Sovet İttifaqı, Böyük Britaniya və Fransa ilə bir sırada Təhlükəsizlik Şurasının beş daimi üzvündən birisi oldu. Dünənki yarımmüstəmləkə vəziyyətində olan ölkə, dünyadakı beş böyük dövlətdən birisi statusuna ucaldı, dünya problemlərinin həllində onun potensialının rolunu kifayət qədər artırdı. Bəs bu zaman Çinin özünün real durumu necə idi ? Müharibəyə qədərki daxili çəkişmələr, yapon işğalı və onun törətdiyi çətinliklər ölkənin sosial-iqtisadi və mədəni həyatına böyük zərbələr vurmuş, təsərrüfat həyatının normal gedişini pozmuş və onun geri qalmasına səbəb olmuşdu. Mövcud rəsmi hakimiyyət Çin ərazisinin müəyyən bir hissəsinə nəzarət edə bilirdi və faktik olaraq siyasi baxımdan ölkə parçalanmış halda idi. O, qarşı-qarşıya duran iki əsas hərbi-siyasi qüvvə arasında bölüşdürülmüşdü. Bunlardan birinə lideri Çan Kay -şi olan millətçi Homindan partiyası, o birinə isə lideri Mao Dze-dun olan Çin Kommunist partiyası başçılıq edirdi. Yeri gəlmişkən qeyd etmək lazımdır ki, bu qüvvələrdən birincisi ABŞ tərəfindən dəstəklənirdisə, ikincisi Sovet İttifaqı və Sov. İKP-nin hətərəfli maddi və ideoloji yardımından yararlanırdı. Əslində isə ABŞ və SSRİ-nin bu qüvvələrə yardımını onları dəstəkləməkdən daha çox bu iki super gücün Çində möhkəmlənmək uğrunda mübarizəsi idi. Başqa sözlə desək, II dünya müharibəsindən sonra Çinin kifayət qədər zəif olması onun taleyinin həllini ABŞ və SSRİ arasındakı mübarizənin sonrakı nəticəsindən asılı hala salmışdı. Siyasi həyatda üçüncü bir aralıq qüvvə də var idi. Bunlar əsasən xırda və milli burjuaziyanın müəyyən hissələrindən, ziyalı və tələbələrəndən ibarət idi. Onlar həlledici gücə sahib olmasalar da həm Homindan, həm də Kommunist partiyası tərəfindən müəyyən siyasi aksiyalara cəlb olunurdular. Bəs qarşı-qarşıya dayanan Homindan və Kommunist partiyalarının başçılıq etdiyi hərbi-siyasi qruplaşmalar arasındakı qüvvələr nisbəti nə halda idi ? Homindan partiyası rəsmi hakimiyyətin başında dururdu və Çini bir dövlət kimi rəsmi olaraq təmsil edirdi. Bununla yanaşı, onun hakimiyyəti bütün Çin hüdudlarını əhatə etmirdi. Belə ki, 1937 -1938-ci illərdə hərbi əməliyyatlar nəticəsində yapon orduları homindançıları ölkənin uzaq Cənubi-Qərb və Şimali-Qərb rayonlarına sıxışdırmışdı. Kommunist hərbi qüvvələri isə Şimali və Şərqi Çində, Pekin, Tyanszin, Şanxay, Nankin və s. kimi mühüm mərkəzlərin ətrafında fəaliyyət göstərirdi. Müharibənin sonlarında ölkə ərazisinin dördüdə biri ÇKP-nin hakimiyyəti altına keçmişdi. Faktik olaraq ölkə iki yerə bölünmüşdü. Doğrudur, hələlik homindan hakimiyyəti kifayət qədər qüvvətli idi : o, yaxşı silahlanmış və çoxsaylı orduya malik idi, ABŞ-dan böyük yardım alırdı, ABŞ ordunu silah və hərbi texnika ilə təchiz edirdi, amerikalı məsləhətçi və təlimatçılar hərbi təlimlərə rəhbərlik edirdilər, homindan orduları ölkənin müxtəlif hüdudlarına getmək üçün ABŞ hərbi kəmiləri və uçaqlarından istifadə edirdilər. ABŞ homindan hakimiyyətini siyasi və diplomatik yollarla dəstəkləyirdi. Demək lazımdır ki, ÇKP də eynilə həmin kömək və yardımları, bəlkə də artıqlaması ilə,

Sovet İttifaqından alırdı. Nəzərə alsaq ki, Sovet İttifaqı bütün mümkün olan vasitələrlə ABŞ -in bu regionda güclənməsinin qarşısını almağa çalışırdı, bu baxımdan ÇKP onun üçün əvəzolunmaz bir müttəfiq idi. Belə bir şəraitdə tərəflərdən hər biri, yəni həm Homindən, həm də ÇKP bütöv Çin hakimiyyətinə yiyələnmək iddiasında idilər və bunun uğrunda aramsız mübarizə aparırdılar. Tərəflərdən hər ikisi də məqsədə çatmağın yeganə yolu kimi hərbi əməliyyatları seçmişdi. Bəs homindançılar və kommunistlər müharibədən sonrakı dövrdə ölkənin birliyi və suverenliyini, onun inkişaf istiqamətlərini necə görürdülər? Homindançılar belə hesab edirdilər ki, onlar ölkə ərazisini bütövlükdə öz hakimiyyəti altına almalı, burada partiyanın hegemonluğunu bərpa etməli, cəmiyyətə tam nəzarəti öz əllərində cəmləməlidirlər. İqtisadi sahədə bütün iri mülkiyyət sahələri dövlətə məxsus olmalı, xırda mülkiyyət sahələri kooperativləşdirilməlidir və ona da dövlət nəzarəti yaradılmalıdır. Siyasi sahədə-Homindən partiyası tək hakim partiya olaraq qalmalı, hər hansı bir müxalifət qüvvəsinin varlığına imkan verilməməlidir. Ölkədə ÇKP hakimiyyəti diktaturası yaradılması iddiasında olan kommunistlərin isə platforması belə idi :Çinin «yarımmüstəmləkə» vəziyyətinə son qoyulmalı \ müharibədən sonrakı dövrdə bu şüar ABŞ-dan iqtisadi asılılığı ləğv etmək kimi başa düşülürdü - müəll, koalisiya hökumət yaratmaqla Homindən iri burjuva və mülkədarların mənafeinə xidmət edən hakimiyyət diktaturası \təbiidir ki, kommunistlərin təbirincə-müəll ləğv edilməli, ÇKP hərbi qüvvələri, eləcə də «azad olunmuş» rayonlar adlanan ərazidə kommunist hakimiyyət orqanları tanınmalıdır. ÇKP öz iddiasının reallaşması istiqamətində ciddi əməli fəaliyyət göstərirdi. Yaponlardan azad olunmuş Mancuriyada partiyanın güclü hərbi-inqilabi bazası yaradılırdı. Burada mövcud olan inkişaf etmiş sənaye və kommunikasiya imkanların, eləcə də SSRİ və MXR ilə həmsərhəd o lmaq oradan alınan hər cür yardımın tez və vaxtında çatdırılmasını asanlaşdırırdı. Kvantun ordusundan müsadirə olunmuş çox böyük miqdarda silah Şimali və Şərqi Çinin «azad olunmuş» rayonlarından təlim keçmək üçün Mancuriyaya gətirilmiş ÇKP hərbi qüvvələrinin sərəncamına verildi. Həmin qüvvələr sovet hərbiçilərinin rəhbərliyi altında təlimlər keçir və gələcək əməliyyatlara hazır vəziyyətə gətirilirdi. Qeyd etmək lazımdır ki, bütün bunlar sonralar baş vermiş proseslərdə ÇKP -yə yetirincə üstünlük gətirə bilmişdir. Deməliyik ki, həmin dövrdə homindançıların vəziyyəti hələ kifayət qədər yaxşı idi. Bu səbəbdən Sovet İttifaqı 1945-ci ilin avqustunda Çan Kay-şi hökuməti ilə münasibətləri qaydaya salan bir saziş imzalamışdı. Sazişə görə Sovet İttifaqı Çan Kay -şihökumətini Çinin rəsmi hakimiyyəti kimi tanıdığını və Çinin daxili işlərinə qarışmadığını bəyan edirdi. Çan Kay -şi həkuməti isə Monqolustanın istiqlalçılığını tanıyır, Şərqi Çin dəmir yolu və Cənubi Mancuriya dəmir yolunun sovetlərlə ortaq olaraq işlədilməsinə, Port Artur və Dairən limanlarını 30 il müddətinə Sovet İttifaqına icarəyə verməyə razı olduğunu bildirirdi. Sovet İttifaqı həm də vəd verirdi ki, Yaponiyan ın təslimindən 3 ay sonra Mancuriyanı tamamilə boşaldacaqdır. Qeyd etmək lazımdır ki, tərəflərdən hər biri məqsədə çatmaqda hərbi yola önəm versələr də, həmin dövrdə aramsız davam edən döyüşlərdən cana doymuş, sülh və əmin-amanlıq istəyən xalqın ovqatı ilə də hesablaşmalı olurdular. Daha doğrusu, qarşıdurmanın çözülməsində dinc variantlardan da istifadə etməyə,-buna homindançılar xüsusi önəm verirdilər,-meyl göstərirdilər. Elə bu məqsədlə də 1945-ci il avqustun sonlarında tərəflər ABŞ-ın vasitəçiliyi ilə homindən hökumətinin müvəqqəti yerləşdiyi Çunsin şəhərində danışıqlar masası ətrafında əyləşdilər. Burada hərbi əməliyyatların dayandırılması və Çinin birləşdirilməsi prinsiplərini hazırlamaq üçün Siyasi Məsləhət Konfransı çağırılmasına razılıq əldə olunsada, tərəflər mübarizəni davam etdirirdilər. Məsələnin gərginləşməsi maraqlı dövlətləri də rahatsız etməyə başladı. Elə buna görə də idi ki, 1945-ci ilin dekabrında Moskvada keçirilən ABŞ, SSRİ və Böyük Britaniya xarici işlər nazirlərinin müşavirəsi də «vətəndaş müharibə»sinin kəsilməsi və tərəflərin birgə hökumət təşkil etməsi təklifini verdi. Həmdə ABŞ və SSRİ öz hərbi qüvvələrini Çindən çıxarmaq haqqında razılığa gəldilər. Sovet hərbi hissələrinin Mancuriyadan çıxarılması 1946- ci ilin mayınadək başa çatdı. ABŞ hərbi qüvvələrinin Çindən çıxarılması isə isə xeyli ləngidi və 1949-cu ilin mayına qədər uzandı. 1945-ci ilin dekabrında ölkənin dinc və demokratik yolla birləşdirilməsi və barış əldə edilməsi yolunda tərəflər yeni bir cəhd etdilər.

Homindan və ÇKP arasında danışıqlar bərpa olundu və o, barışıq haqqında saziş imzalanması ilə başa çatdı. 1946-cı ilin yanvarında Siyasi Məsləhət Konfransı çağırıldı. Onun işində Homindan və ÇKP nümayəndə heyətləri ilə yanaşı başqa partiyaların təmsilçiləri, eləcə də bitərəf ictimai xadimlər iştirak etdi. Konfrans qərara aldı ki, müvəqqəti koalisiyon hökumət- Dövlət Şurası yaradılsın. Dövlət Şurasının yarısını homindançılar, yarısını isə kommunistlər, digər partiyalar və bitərəf ictimai xadimlər təşkil etməli, qərarlar üçdə iki səs çoxluğu ilə qəbul olunmalı idi. Qərar əyalətlərdə özünüidarə sisteminin yaradılması da bu imkan verirdi ki, ÇKP «azad olunmuş» rayonlarda yaratmış olduğu rejimi saxlaya bilsin və nəzərdə tuturdu. Müxtəlif siyasi partiyaların təmsilçilərinin iştirakı ilə Milli Məclisin çağırılması, xalqın demokratik hüquqlarının təmin edilməsi, kəndlilərə torpaq verilməsi, azad işgüzarlıq fəaliyyətinə imkan yaradılması, əhalinin rifah halının yaxşılaşdırılması və s. kimi tədbirlərin həyata keçirilməsi də qəbul olunan qərarla öz əksini tapırdı. Ən mühüm razılaşmalardan birisi də bu oldu ki, ümumi milliordu yaradılmalı, onun tərkibinə 50 homindan, 10 ÇKP diviziyası girməli, qalan hərbi hissələr isə buraxılmalı idi. Bütün bunlar belə təsəvvür yaradırdı ki, ölkənin demokratik zəmində dinc yolla birləşdirilməsi üçün ilkin şərtlər yaradılmışdır. Əslində həm Homindan, həm də ÇKP bütün bunları taktiki məqsədlər üçün edirdi, tərəflər vaxt qazanmaq, xalqın rəğbətinə nail olmaq və sonradan öz planını həyata keçirmək istəyirdilər, başqa sözlə, onlar həlledici döyüşə hazırlanırdılar. Bu da çox vaxt almadı. Artıq 1946-cı ilin yazında 200 diviziyalıq homindan orduları «azad olunmuş» rayonların hüdudlarında cəmləşmişdi. Təbii ki, ÇKP də əliboş dayanmırdı. Homindan orduları Şimali-Şərqi Çinə hücumlara başladı, bu rayonun cənub hissələrini tutdu, Çançun dəmiryolu boyunca bir sıra şəhər və yaşayış məntəqələrində möhkəmləndi. ÇKP buna öz hərbi qüvvələrini səfərbər edib əks hücumlar təşkil etməklə yanaşı, 1946-cı ilin 4 mayında mülkədar torpaqlarının müsadirə olunması haqqında qərar qəbul etməklə cavab verdi. Sonuncu tədbir yoxsul kütlələrin ÇKP -yə meylinin xeyli qüvvətlənməsinə səbəb oldu.

12. “4 maddəli proqram” və Vyetnam müharibəsinin başa çatması

Vyetnamın birləşdirilməsinin hərbi-siyasi yolla mümkünlüyü qənaətində olan VDR liderləri hələ 1965-ci ilin aprelinde aşağıdakı şərtlər daxilində ABŞ ilə sülh danışıqlarına hazır olduqlarını bəyan etmişdilər: «Dörd maddəli proqram» adlanan şərtlər: 1) Vyetnam xalqının sülh, istiqlalı, suverenlik və ərazi bütövlüyünə olan haqlarının tanınması; 2) Cənubi Vyetnamdan bütün ABŞ qoşunlarının və hərbi heyətin çıxarılması, oradakı ABŞ hərbi bazalarının və ABŞ-Vyetnam Respublikası hərbi müttəfiqliyinin ləğvi, Vyetnam Respublikasının işlərinə ABŞ hərbiçilərinin müdaxiləsinə və VDR-ə qarşı hava hücumlarına son qoymaq, Cenevrə müşavirəsinin qərarlarına əməl etmək; 3) Cənubi Vyetnam xalqının öz müqəddaratını təyin etmək hüququnu tanımaq; 4) Xarici müdaxilə olmadan Vyetnamın sülh yolu ilə birləşməsi. 1968-ci ilin mayında ABŞ da Vyetnama qarşı siyasətində bir dəyişiklik etdi. Bu onunla bağlı idi ki, Vyetnam savaşında əsaslı dönüş yaradıla bilməməsi və əksinə uğursuzluqların gündən-günə artması ABŞ-in öz daxilində narazılıqları artırırdı. Odur ki, ABŞ özü də vəziyyətdən çıxmaq yolları aramaq zorunda qalmışdı. 1966-1967-ci illərdə prezident L. Conson müxtəlif vasitələrlə sülh danışıqlarına təşəbbüslər göstərmişdi. Bütün bunların nəticəsi olaraq Şimali Vyetnam və ABŞ arasında Parisdə sülhə kömək haqqında görüşlər başlandı. Deməli ki, görüşlərin gedişində müəyyən irəliləmələr görsənməyə başladıqda, cavab addımı kimi ABŞ əvvəlcə mayda hərbi əməliyyatları bir qədər səngitdi, oktyabrda isə tamamilə dayandırdı. 1968-ci ilin noyabrında R. Nikson ABŞ prezidenti seçildikdən sonra isə ABŞ Vyetnama yönəli siyasətini tamam dəyişdi. R. Nikson 1969-cu ilin 20 yanvarında prezidentliyə başlayanda Vyetnamda 540000 nəfərlik ABŞ əskəri var idi, 31000 nəfər isə döyüşlərdə həlak olmuşdu. Bu səbəbdən istər R. Nikson, istərsə də dövlət katibi H. Kissencer Vyetnama yönəli siyasətdə belə bir kursa önəm verdilər ; oradakı orduları tədricən geriye çəkmək lazımdır ki, Paris görüşlərini

sürətləndirmək və səmərəli etmək mümkün olsun. 1969-cu ilin yanvarında dördtərəfli danışıqlara başlandı. Danışıqlar prosesində VDR, ABŞ, Vyetnam Respublikası və Cənubi Vyetnam Milli Azadlıq Cəbhəsi iştirak edirdi. Qeyd etmək lazımdır ki, ABŞ artıq Vyetnam savaşından çıxmağa qərarlı idi. 1969-cu ilin iyulunda 25 min nəfərlik ABŞ hərbi hissələri Vyetnamdan çıxarıldı. Bu rəqəm 1971-ci ildə 200 min nəfərə çatdı. 1969-cu ilin iyulunda Sakit okean adalarını gəzən R.Nikson ayın 25-də Quam adasında verdiyi mətbuat konfransında bildirdi ki, bundan sonra ABŞ «əməkdaşlıq yolu ilə sülh» prinsipini başlıca siyasət kursu elan edir, dünyanın harasında olursa-olsun Vyetnam timsallı məsələlərdə ABŞ əskərlərindən istifadə yox, müttəfiqlərinə iqtisadi və hərbi yardım göstərməklə onlara dəstək olacaqdır. Tarixi ədəbiyyatda bu kurs «Quam və ya Nikson doktrinası» adlanır və o, 1957-ci ilin yanvarından tətbiq edilən Eyzenhauer doktrinasının tamam əksinə idi. Sonuncunun əsasında hərbi güc tətbiqi dayanırdı. Həqiqətən də dördtərəfli danışıqların getdiyi bir zamanda ABŞ Vyetnam Respublikasına xeyli maddi yardım göstərdi ki, həlli vacib olan bir sıra iqtisadi və siyasi islahatlar həyata keçirilsin. Bunlardan ən başlıcası yeni aqrar islahat idi. Kəndlilərin vəziyyətini dirçəltmək və onları hərbi əməliyyatlardan çəkindirmək üçün fermer kənd təsərrüfatlarının yaradılması bu baxımdan xüsusilə qeyd edilməlidir. Lakin bu tədbirlər kifayət qədər gecikmiş idi. 1969-cu ildə VDR prezidenti Xo Şi minin ölümü də vəziyyətə təsir etmədi. Elə həmin ildə Vyetnam Respublikası ərazisinin təqribən 2/3-si Milli Azadlıq Cəbhəsinin nəzarəti altında idi ki, burada da 10 mln nəfər civarında insan yaşayırdı. Rəsmi hakimiyyətin nəzarətindən çıxan ərazilərdə Milli Azadlıq Cəbhəsinin yerli idarə orqanları yaradılırdı. Həmin ərazilərdə 1968-ci ilin yazından Cənubi Vyetnam milli, demokratik və sülhsevər qüvvələrinin ittifaqı deyilən təşkilatda təsis olunurdu. Bu təşkilatın Milli Azadlıq Cəbhəsi ilə birlikdə 1969-cu ilin iyununda keçirdiyi qurultayda Cənubi Vyetnam Respublikası və müvəqqəti inqilabi hökumətin yaradılması elan olundu. 1972-ci ildə yenidən prezident seçilən R.Nikson ABŞ və ÇXR arasındakı münasibətlərə bir normallıq gətirməyə nail oldu. O biri yandan isə 1972-ci ilin mayında Sovet İttifaqı ilə «SALT-1» müqaviləsi imzalanmışdı. Məhz bu iki hadisə həmin arada şiddətlənən bombardmanların 1972-ci ilin sonlarında dayandırılmasının səbəbləri oldu. Nəhayət, 1973-cü ilin 27 yanvarında dördtərəfli danışıqlar uğurla başa çatdı, müharibənin dayandırılması və Vyetnamda sülhün bərpa olunması haqqında saziş imzalandı. Qəbul olunmuş sənəd 23 maddədən ibarət idi və o, faktik olaraq 1954-cü il Cenevrə müşavirəsinin qərarlarına dönüş kimi qiymətləndirilə bilər. Yəni 17-ci paralel üzrə ölkə Şimala və Cənuba bölünürdü. ABŞ 60 gün ərzində Vyetnamdakı bütün hərbi qüvvələrini çıxarmalı və hərbi bazalarını ləğv etməli idi. Bunun əvəzində Şimali Vyetnam da Cənubi Vyetnam xalqının öz müqəddəratını təyin etmə və seçdiyi siyasi rejimə xalqın özünün qərar verəcəyi haqqını tanımalı və bu işə müdaxilə etməməli idi. Şimali və Cənubi Vyetnamın birləşdirilməsi qüvvə və zor yolu ilə deyil, iki tərəfin arasında aparılacaq müzakirələr, qarşılıqlı anlaşma və sülh yolu ilə həyata keçirilməli idi. Bundan başqa Kamboca və Laosun bitərəfliyinə və bağımsızlığına tam hörmət edilməli idi. Nəhayət, Şimali Vyetnam ilə ABŞ arasında meydana gələn bu yeni münasibət zəminində müharibənin nəticələrinin aradan qaldırılmasında və ölkənin inkişaf etdirilməsində ABŞ VDR-ə yardım etməli idi. ABŞ bu sülh ilə nəhayət ki, Vyetnam probleminə öz camını qurtara bildi. Lakin, problem sülh ilə həll oluna bilmədi. Sülh 22 ay davam etdi və bundan sonra Cənubi Vyetnam kommunistlərin əlinə keçdi.

13. Misirin müstəqillik qazanması

1923-cü ildə Misir başda kral Fuad olmaqla konstitusiyalı monarxiya elan edildi. Ölkə parlamentinə seçkilər keçirildi. Kralın və parlamentin qarşısında məsuliyyət daşıyan nazirlər kabineti yaradıldı. "Vəfd Misri" partiyasının lideri Səəd Zəqlul baş nazir təyin olundu. Nazirlər kabinetinin və gənc Misir burjuaziyasının təzyiqi nəticəsində İngiltərə mühüm iqtisadi güzəştlərə getməyə, ölkə sənayesini və ticarətini xarici rəqabətdən müdafiə etməyə yönəldilmiş yeni gömrük tarifi həyata keçirməyə məcbur oldu. 1924-cü ildə Sudan kondominu üstündə İngiltərə ilə Misir arasında münaqişə baş verdi. "Vəqf Misri" Sudanda

müstəmləkə əleyhinə hərəkatı müdafiə etdiyi üçün ingilislər zorakı vasitələrlə vəfdçi hökumətin istefaya getməsinə nail oldular. 1929 – 1933-cü illərin dünya iqtisadi böhranı Misir iqtisadiyyatına, ilk növbədə pambıqçılığa böyük zərbə vurdu. Aqrar böhranın sənayeyə keçməsi nəticəsində bir çox xırda və orta müəssisələr işi dayandırdılar. İşsizlik geniş miqyas aldı, fəhlələrin real əməkhaqqı kəskin şəkildə aşağı düşdü. Misirdə istismarın güclənməsi və həyat səviyyəsinin aşağı düşməsi ilə əlaqədar azadlıq mübarizəsinin yeni dalğası başlandı. Azadlıq mübarizəsinin zirvəsini 1930-cu ilin iyul hadisələri təşkil etmişdi. Mənsur, Qahirə, İsgəndəriyyə və Port-Səid şəhərlərində inadlı döyüşlər başlandı. Süveyş şəhəri isə üsyançılar tərəfindən tutuldu. Müstəmləkəçilər və daxili irtica silahlı mübarizəni yatırmağa nail oldular. Lakin şəhərlərdə tətillər və kəndlilərin kortəbii çıxışları bütün 30-cu illər boyu davam etmişdi. Nəticədə Böyük Britaniya 1936-cı ilin avqustunda Misirlə yeni müqavilə imzalamağa məcbur oldu. Bu müqaviləyə əsasən İngiltərə ali komissarı səfirlə əvəz olundu və formal olaraq ingilis işğalına son qoyuldu. Bu güzəştlər zahiri səciyyə daşıyırdı. Əslində bu müqaviləyə görə Süveyş kanalı zonası, Qahirə və İsgəndəriyyə şəhərləri İngiltərə qoşunlarının yerləşdiyi ərazi kimi təsdiq olunur, Böyük Britaniya Hərbi Hava Qüvvələrinin Misirin təyyarə limanlarından istifadə etməsi və onun ərazisi üzərindən uçmaq hüququ saxlanılır və Misir ordusu üzərində ingilis hərbi nümayəndələrinin nəzarəti qoyulurdu. Müharibə baş verərsə, yaxud müharibə təhlükəsi yaranarsa, ingilislər Misirdən bir döyüş meydanı kimi istifadə edə bilərdilər. Beləliklə, 1936 -cı il müqaviləsi dəyişilmiş şəkildə olsa da, İngiltərənin Misir üzərində ağalığını möhkəmləndirirdi.

Misir ikinci dünya müharibəsindən sonrakı illərdə də rəsmən müstəqil dövlət hesab olunsada, faktiki olaraq Böyük Britaniyadan asılı vəziyyətdə qalmaqda idi. O, Britaniyanın toxuculuq sənayesi üçün "pambıq plantasiyası" rolunu oynayır. Həm də Britaniya Süveyş kanalından və onun zonasında yerləşdirilmiş hərbi bazalardan Misir və digər ərəb ölkələri üzərində ağalığı üçün istifadə edirdi. Misir xalqı ingilis müstəmləkə əsasrəti ilə barışmaq istəmir, ingilis qoşunlarının Süveyş kanalı zonasından çıxarılması və ölkənin həqiqi müstəqilliyinin bərpa edilməsi uğrunda qətiyyətli mübarizə aparırdı. 1952 -ci il iyulun 22-dən 23-nə keçən gecə Qahirə qarnizonu hissələrinin üsyanları başlandı. Üsyana Camal Abdul Nasirin liderlik etdiyi Azad zabitlər təşkilatı rəhbərlik edirdi. Üsyan nəticəsində kral Faruq hakimiyyətdən əl çəkməyə və ölkəni tərk etməyə məcbur oldu. 1953 -cü ildə Misir respublika elan edildi, Camal Abdul Nasir onun ilk prezidenti oldu. O, qətiyyətli millətçi idi və Misirin tam müstəqilliyinə çalışırdı. İyul inqilabı Misirin taleyində mühüm rol oynadı. Ölkənin siyasi cəhətdən asılılığının ləğvinə, Süveyş kanalı zonasından ingilis qoşunlarının çıxarılmasına kömək etdi. Misir hökuməti 1956-cı ildə Süveyş kanalı şirkətini milliləşdirdi. Bu, Yaxın Şərqdə Avropanın iri dövlətlərinin mövqeyinə ciddi zərbə demək idi. Misirin bu qanuni hərəkatına cavab olaraq 1956-cı il 30 oktyabrda Böyük Britaniya, Fransa və İsrail ona qarşı müharibəyə başladılar. Lakin üçlərin təcavüzü müvəffəqiyyətsizliyə uğradı. SSRİ -nin təzyiqli nəticəsində müdaxiləçilər Misir ərazisini tərk etməyə məcbur oldular. 1958 -ci ilin fevralında Misir və Suriya Birləşmiş Ərəb Respublikası adlanan bir dövlətdə birləşdilər. Lakin bu birləşmə müvəqqəti oldu. 1961 -ci ilin sentyabrında Suriyada dövlət çevrilişi baş verdi. Suriya Birləşmiş Ərəb Respublikasından çıxdı. Lakin 1972-ci ilə qədər Misir belə adlanmağa davam etdi. 50-60-cı illərdə Misirdə sosial-iqtisadi dəyişikliklər həyata keçirildi: iri sənaye, banklar, nəqliyyat milliləşdirildi, iqtisadiyyatın dövlət bölməsi yaradıldı, torpaq üzərində mülkədarların mülkiyyətini məhdudlaşdıran aqrar islahatlar həyata keçirildi. Lakin aqrar məsələnin həlli başa çatdırılmadı. İri şəhər burjuaziyasının bir hissəsi öz mövqeyini qoruyub saxladı. 1971 -ci ildə ölkənin yeni konstitusiyası qəbul olundu. Konstitusiyaya uyğun olaraq 1972-ci ildən etibarən ölkə Misir Ərəb Respublikası adlanmağa başladı. Misirə böyük ziyan vurdu. Ölkənin gəlirlərinin başlıca mənbəyi olan Süveyş kanalının fəaliyyəti dayandı. Dövlət bölməsi iqtisadiyyatda səmərəsiz rol oynayır. Şişmiş bürokratiya büdcə gəlirlərinin çox hissəsini udurdu. Nasirin vəfatından sonra (1970) prezident olmuş Ənvər Sadat yaranmış vəziyyətdən çıxış yolu tapmağa çalışaraq liberal siyasət yürütməyə başladı. Bu siyasət xarici inhisarların Misir iqtisadiyyatına geniş nüfuz etməsinə səbəb oldu. Misir Yaxın Şərqdə separatçılıq siyasəti yeritməyə başladı. Kemp-Devid sazişi (1978) Misirin ərəb dünyasında təcrid olunmasına gətirib çıxartdı. Nəticədə onun ərəb dövlətləri cəmiyyətinə üzv olması dayandırıldı. Misir

ərəb dövlətlərinin çoxu tərəfindən siyasi və iqtisadi boykota məruz qaldı. Ölkə daxilində Sədatın siyasətindən narazılıq Misir prezidentinə sui-qasd edilməsi ilə nəticələndi. 1981 -ci ilin oktyabrında hərbi parad zamanı o ölümcül yaralandı. O vaxta qədər prezident müavini vəzifəsini tutan Hüsni Mübarək ölkənin prezidenti oldu. H.Mübarək hökuməti milli iqtisadiyyatın möhkəmləndirilməsinə və dövlət bölməsinin inkişafına böyük diqqət yetirərək tarazlaşdırılmış siyasət aparmağa başladı. Ölkədə xüsusi bölməni və xarici investisiya qoyuluşunu stimullaşdıran bir sıra qanunlar qəbul olundu. Daxili təhlükəsizliyi və sabitliyi təmin etmək səyi Mübarəkin siyasətində mühüm yer tuturdu. Ekstremist müsəlman təşkilatların fəaliyyəti üzərində nəzarət qoyuldu. Dövlətin dünyəvi xarakteri gücləndirildi. Demokratiyanın inkişafına kömək edən tədbirlər həyata keçirildi. Leqal müxalifət partiyalarının sərbəst fəaliyyətinə imkan yaradıldı. Xarici siyasət sahəsində Misir bir sıra ərəb ölkələri ilə dostluq əlaqələrini bərpa etdi. İsrail sülh yoluyla Sinay yarımadasını Misirə qaytardı, lakin bu ölkə ilə münasibətlərin normallaşdırılması Kemp-Devid razılaşmalarından irəli getmədi.

14. Vyetnamın birləşdirilməsi. Vyetnam Sosialist

Respublikasının elan olunması, onun daxili və xarici siyasəti

Hərbi əməliyyatlar dayandırıldıqdan sonra VDR əsas diqqətini müharibənin yaralarını sağaltmağa, dağılmış iqtisadiyyatı bərpa etməyə yönəltdi. 1974-cü ildə bu barədə ikiillik plan qəbul edildi. Artıq 1975-ci ildə inkişaf göstəriciləri 1964-1965-ci illər səviyyəsinə qədər qalxa bildi. Bununla yanaşı ikinci böyük vəzifə kimi ölkənin birləşdirilməsi var idi. 1973-cü ilin oktyabrından CVMAQ dəstələri və partizan qrupları yenidən hərbi əməliyyatlara başladılar. Vyetnam Respublikası hökuməti ciddi çətinliklərlə üzləşməli oldu. ABŞ hərbi qüvvələrinin Cənubi Vyetnamdan çəkildiyi dövrdə ölkənin 1 milyon nəfərlik ordusu, 1600 döyüş təyyarəsi və 600 tankı vardı. Lakin CVMAQ dəstələrinin artan təzyiqlərinə Vyetnam Respublikası cavab verməkdə aciz bir duruma düşmüşdü, ən yaxşı halda öz əvvəlki mövqelərini zorla qoruya bilirdi: Vyetnam müharibəsinin ABŞ ictimai rəyində yaratmış olduğu etirazlar səbəbindən ABŞ da etdiyi köməkləri azaltmaqda idi. Hərbi yardım 1 mld dollardan 700 mln-a, iqtisadi yardım 750 mln-dan 450 mln-na endirilmişdi. O biri tərəfdən dünya maliyyə-valyuta və enerji böhranları da ölkə iqtisadiyyatına böyük çətinliklər gətirmişdi. İqtisadi çətinliklər ölkə əhalisinin müxtəlif təbəqələri arasında, hakimiyyətə qarşı narazılıqları son həddə çatdırırdı. Hətta Milli Məclisin bir qrup üzvü Txieu hökumətinin istefasını tələb edirdi. Yaranmış vəziyyətdə Vyetnam Zəhmətkeşlər Partiyasının MK-sı Cənuba qarşı həlledici hücumlara başlamaq qərarı verdi. «Xo Şi min əməliyyatı» plana üzrə bu əməliyyat 1974-cü ilin aprelində Şimali Vyetnam qüvvələri Kambocanın Mekonq çayı deltasından Cənubi Vyetnama qarşı hərəkətə keçdi. Bunun ardınca Şimali Vyetnamın müxtəlif tərəflərindən də hücumlar başlandı. Get-gedə güclənən əməliyyatlar 1975-ci ilin aprelində Sayqonun işğalı ilə başa çatdı. Beləliklə, Cənubi Vyetnam 30 illik müharibədən sonra bütünlüklə kommunistlərin əlinə keçdi. 1976-cı ilin aprelində Milli Məclisə seçkilər keçirildi. Milli Məclisin ilk sessiyasında birləşdirilmiş dövlətin adı Vyetnam Sosialist Respublikası \ VSR \ şəklində qəbul edildi. Xanoy ölkənin paytaxtı olaraq saxlandı. Sayqon şəhərinə isə Xo Şi minin adı verildi. 1977-ci ilin fevralına kimi ölkənin müxtəlif ictimai, siyasi, qadın, gənclər, həmkarlar və s. təşkilatlarının birləşməsi prosesi də başa çatdı. Vahid Vyetnam Vətən Cəbhəsi yaradıldı. 1976-cı ilin dekabrında Xanoyda VZP-nin IV qurultayı çağırıldı. Orada «təqribən 20 il müddətində bütün ölkə miqyasında xalq təsərrüfatının kiçik istehsaldan iri sosialist istehsalına keçirilməsi və ölkənin sosialistcəsinə sənayeləşdirilməsi yolu ilə sosializmin maddi-texniki bazasının yaradılması» qarşısında duran vəzifə elan olundu. Qurultay partiyanın da adını dəyişdirdi və onun Vyetnam Kommunist partiyası

adlandırılması haqqında qərar qəbul etdi. Vyetnamın birləşdirilməsi Cənub- Şərqi Asiya ölkələrində mövcud olan siyasi və iqtisadi münasibətlər sistemində yeni və mühüm dəyişikliklərə rəvac verdi. Birincisi, regionda kommunist rejiminin qələbəsinin sosialist istehsal sisteminin üstünlüyündən irəli gəldiyini qonşu ölkələrə təlqin etmək üçün Sovet İttifaqı və İqtisadi Əməkdaşlıq Şurasının digər üzvləri VKP-nin qəbul etdiyi iqtisadi proqramın realiziyasına hər cür yardım etməyə başladılar. VSR-in özü də 1978-ci ildən İƏŞ –nin üzvü oldu. İƏŞ çərçivəsində VSR ilə yanaşı Kuba və Monqolustana da şamil olan xüsusi iqtisadi inkişaf proqramı fəaliyyət göstərdi. Bundan əlavə 1978-ci ilin noyabrında VSR və Sovet İttifaqı arasında Dostluq və Əməkdaşlıq haqqında bağlanan müqaviləyə uyğun olaraq Sovetlər ölkə iqtisadiyyatının bərpa və yenidən qurulmasında yaxından iştirak etməyə başladılar. Yanacaq-enerji kompleksi, maşınqayırma, inşaat sənayesi və s. sahələrdə 100- dən çox iri obyektlərin tikintisinə xeyli miqdarda vəsait ayrıldı. Ancaq ölkə şərtlərinin nəzəri alınmaması, planlaşdırmanın düzgün aparılmaması, çox vəsait tələb edən nəhəng obyektlər yaradılmasına önəm verilməsi və s. Kimi hallar nəzərdə tutulan proqramı vaxlı-vaxtında yerinə yetirməyə imkan vermirdi, edilən maddi yardımlar ya səmərəli istifadə olunmur, ya da boş üzlərə sərf olunurdu. İkinci tərəfdən, birləşmə hərəkatının uğurla başa çatması qonşu kommunist Koreyasını həmin istiqamətdə fəallaşmağa təşviq etdi. Hətta Şimali Koreyanın kommunist lideri Kim İr Sen bu məqsədlə 1975-ci ilin aprelinə Pekinə gələrək ÇXR liderlərinin dəstəyini istədi. Lakin ÇXR bu işə razılıq vermədi. Üçüncü tərəfdən, Vyetnamın birləşməsi Cənub-Şərqi Asiya ölkələrində böyük bir təlaş və qorxuya səbəb oldu. Bunun da əsasında o dururdu ki, Şimali Vyetnam partizan döyüşləri və ölkədaxili dağıdıcı fəaliyyət sahəsində hiss olunacaq qədər qüvvətli idi. Cənubi Vyetnamın tutulmasından sonra onsuz da kifayət qədər silahı və hərbi sursatı olan Şimali Vyetnam buradakı çox miqdarda ABŞ silah və hərbi ləvazimvətlərini də ələ keçirmiş, son dərəcə qüvvətlənmişdi. Ələ keçirilən silahların ümumi dəyəri 2 mld dollara bərabər hesab olunurdu. Doğrudur, Vyetnamın qonşu ölkələrə təcavüz halı yox idi. Ancaq bölgə ölkələri yuxarıda dediyimiz səbəblərdən qorxuya düşmüşdülər. Odur ki, ASEAN ölkələrindən Malayziya, Tayland və Filippinlər tez bir zamanda ÇXR ilə diplomatik əlaqələr yaratdılar. Əslində elə ÇXR-in özü də VSR-in belə güclənməsindən narahat olmuşdu və onu zərərsizləşdirmək imkanları haqqında düşünməkdəydi. Doğrudan da, 1975-ci ilin mayında Vyetnam Sovet İttifaqı ilə ÇXR arasında bir mübarizə obyektinə çevrildiyi zaman Vyetnam ilə əski Kamboca-o zamanki Kampuçiya arasında münasibətlər korlandı. Həmin vaxt Vyetnam Sovet İttifaqı ilə əməkdaşlığa üstünlük verdi, Kampuçiya isə ÇXR-ə sığınmalı oldu. Digər tərəfdən Vyetnam təsirindən qorunmaq üçün Malayziya Cənub-Şərqi Asiyanın bir «bitərəf bölgə» elan olunması təklifini irəli sürdüyü bir zamanda Tayland və Filippinlər ölkələrindəki amerika əskərlərinin çıxarılmasını istədilər. Bunların nəticəsi olaraq 1975-ci ilin 24 sentyabrında SEATO dağıldı. Bölgə ölkələri içərisində ən çox qorxuya düşəni isə qurudan Laos və Kampuçiya və dənizdən Vyetnamla həmsərhəd olan Tayland idi. Tayland hətta Cənub-Şərqi Asiyada Kampuçiya, Laos, Vyetnam və özünün də iştirakı ilə bir ittifaq yaradılması təklifini irəli sürdü. Ancaq bu zaman regionda durumun hansı qaydada tənzim olunması haqqında Vyetnamın öz planları vardı. 1975-ci ilin sonlarına doğru bölgənin vəziyyətində müəyyən bir sabitləşmə yarandı və ayrı-ayrı dövlətlərin məruz qaldığı qorxu və həyacan aradan qaldı. Bölgə ölkələri öz təhlükəsizliklərinin təminini yenidən ABŞ-la əlaqələrdə gördülər. İkinci tərəfdən ÇXR da bu ölkələr üçün bir istinad mənbəyi olaraq qalırdı. Vyetnamın 1978-ci ilin dekabrında Kampuçiyayı işğal etməsi ÇXR və bölgə ölkələri arasında ortaq maraqları möhkəmləndirdi.

15. Cənub-Şərqi Asiya ölkələri arasında münasibətlər və SEATO blokunun dağılması

ABŞ Vyetnam savaşının nəticələrindən regionda möhkəmlənmək üçün faydalanmaq istəyirdi. O, burada müdafiə tədbirlərini qüvvətləndirməyə qərar verdi. Müharibələr göstərdi ki, onlar beynəlxalq mahiyyət daşıyırlar. ABŞ və müttəfiqlərinin fikrincə, cərəyan edən hadisələr SSRİ və digər kommunist ölkələrinin lehinə doğrudur. Bölgə kommunist blokunun nəzarəti altına düşəcəyi təqdirdə SSRİ və ÇXR Sinqapura və Malakka boğazına hakim ola bilərdi. Bu, ABŞ-a Sakit okean adalarının qorunmasını çətinləşdirirdi. Buna görə ABŞ regionda möhkəmlənmək üçün Tayland, Laos, Kamboca və Cənubi Vyetnama yardımlarını artırırdı.

Ən mühüm tədbir SEATO və ya Manila paktı deyilən Cənub-Şərqi Asiya Ölkələri Müqaviləsi Təşkilatının yaranması oldu. Kollektiv müdafiə sistemi məqsədilə 1954-cü ilin sentyabrında qurulan təşkilat ABŞ, Böyük Britaniya, Fransa, Avstraliya, Yeni Zelandiya, Filippinlər, Tayland və Pakistanı birləşdirdi. 1977-ci ilədək fəaliyyət göstərən təşkilatın vəzifəsi ona qoşulan Asiya dövlətləri və Cənub-Qərbi Sakit okean adaları bölgəsini müdafiə etmək idi. Müdafiə bölgəsi İngiltərənin Sinqapurda yaratdığı dəniz müdafiə sistemi ilə birləşirdi.

SEATO-nun yaranması ilə ABŞ və müttəfiqləri SSRİ, ÇXR və müttəfiqlərini Avropanın Atlantik sahillərindən Sakit okean adalarına qədər uzanan ittifaqlar dövrəsinə aldılar. 1952-ci ildə Türkiyə və Yunanıstan NATO-ya girmişdi, arada Yuqoslaviya qalmışdı. 1954-cü ilin 9 avqustunda Türkiyə, Yunanıstan və Yuqoslaviya arasında Balkan İttifaqının imzalanması ilə boşluq dolduruldu.

SEATO üzvlərinin təkidilə Fransa Cənubi Vyetnamda olan iddialarından əl çəkdi. 1956-cı ildə fransız qoşunları Cənubi Vyetnamdan çıxarıldı. Buna qədər buraya ABŞ köməyi gəlmişdi və ABŞ-ın təsiri yüksələn istiqamət almışdı. 1955-ci ilin oktyabrında Cənubi Vyetnamda dövlət çevrilişi təşkil edilmiş, Bao Day devrilmiş, Cənubi Vyetnam Respublikasının yaranması elan edilmiş, onun başına amerikapərəst Ngo Din Zyem gətirilmişdi. Cənubi Vyetnam Respublikasının müdafiə gücünü artırmaq üçün ABŞ ölkəyə hərbi yardımlar etməyə başlamış, burada ABŞ hərbi bazaları yaradılmış və Cənubi Vyetnam ordusu ABŞ təlimatçılarının köməyi ilə yenidən qurulmuşdu. Cənubi Vyetnamın güclənməsindən sonra (bu proses 1956-cı ilədək davam etmişdir) ölkədə birtərəfli qaydada seçkilər keçirildi, Milli Məclis fəaliyyətə başladı, konstitusiyaya qəbul olundu. Vyetnamın iki yerə bölünməsi hüquqi forma aldı və ölkə 20 il parçalanmış vəziyyətdə qaldı. Onların hər biri dünyada mövcud olan iki rejimdən birinin vahid Vyetnamda təmsilçisi oldu. Vyetnamın birləşdirilməsi Cənub-Şərqi Asiya ölkələrində siyasi və iqtisadi münasibətlər sistemində dəyişikliklərə rəvac verdi. Birincisi, kommunizmin qələbəsinin sosialist istehsal sisteminin üstünlüyündən irəli gəldiyini qonşu ölkələrə təlqin etmək üçün SSRİ və İqtisadi Əməkdaşlıq Şurasının (İƏŞ) digər üzvləri VKP-nin qəbul etdiyi iqtisadi proqramın realizasiyasına yardım etməyə başladılar. VSR 1978-ci ildə İƏŞ-in üzvü oldu. 1978-ci ilin noyabrında VSR və SSRİ arasında Dostluq və Əməkdaşlıq haqqında bağlanan müqaviləyə əsasən Sovetlər iqtisadiyyatın bərpasında iştirak etməyə başladılar. Ancaq ölkə şərtlərinin nəzərə alınmaması, planlaşdırmanın düzgün aparılmaması, çox vəsait tələb edən obyektlər yaradılmasına önəm verilməsi proqramı vaxtılı-vaxtında yerinə yetirməyə imkan vermirdi, edilən yardımlar da səmərəli istifadə olunmurdu.

İkinci tərəfdən, birləşmə hərəkatının uğurla başa çatması kommunist Koreyasını fəallaşmağa təşviq etdi. Kim İr Sen 1975-ci ilin aprelində Pekinə gələrək ÇXR liderlərinin dəstəyini istədi, lakin ÇXR buna razılıq vermədi.

Üçüncü tərəfdən, Vyetnamın birləşməsi Cənub-Şərqi Asiya ölkələrində qorxuya səbəb oldu. Bunun əsasında o dururdu ki, Şimali Vyetnam partizan döyüşləri və ölkədaxili dağıdıcı fəaliyyət sahəsində qüvvətli idi. Cənubi Vyetnamın tutulmasından sonra Şimali Vyetnam ABŞ hərbi ləvazimatlarını ələ keçirmiş və qüvvətlənmişdi.

Vyetnamın qonşu ölkələrə təcavüz halı yox idi. Ancaq bölgə ölkələri qorxuya düşmüşdülər. Odur ki, Malayziya, Tayland və Filippinlər ÇXR ilə diplomatik əlaqələr yaratdılar. ÇXR də VSR-in güclənməsindən narahat olmuşdu və onu zərərsizləşdirmək haqqında düşünməkdə idi. 1975-ci ilin mayında Vyetnam SSRİ ilə ÇXR arasında mübarizə obyektinə çevrildiyi zaman Vyetnam ilə Kampuçiya arasında münasibətlər korlandı. Həmin vaxt Vyetnam SSRİ ilə əməkdaşlığa üstünlük verdi, Kampuçiya isə ÇXR-ə sığınmalı oldu.

Vyetnam təsirindən qorunmaq üçün Malayziya Cənub-Şərqi Asiyanın “bitərəf bölgə” elan olunması təklifini irəli sürdüüyü zaman Tayland və Filippinlər ölkələrindəki amerika əsgərlərinin çıxarılmasını istədilər. Bunların nəticəsi olaraq 1975-ci ilin 24 sentyabrında SEATO dağıldı.

16. İkinci dünya müharibəsindən sonra Laosun müstəqilliyi uğrunda hərəkət

Müharibədən sonrakı dövrdə Laos daha mürəkkəb və daha çətin yol keçmişdir. Əhalisinin sayı o qədər də çox olmayan və geri qalmış bir sosial-iqtisadi struktura malik bu ölkə də digər Hind-Çin dövlətləri kimi Fransanın müstəmləkəsi idi. II dünya müharibəsinin gedişində Fransanın məğlubiyəti bu ölkələrin Yaponiya tərəfindən işğalını asanlaşdırdı və yaponlar, demək olar ki, heç bir hərbi əməliyyat aparmadan bütün Hind-Çini işğal etdilər. 1945-ci ilə qədər digər region ölkələri kimi Laos da formal olaraq Fransanın, həqiqətdə isə Yaponiyanın idarəsi altında idi. Ölkədə Yaponiyanın köməyi ilə fransız əsarətindən xilas olmağa böyük ümidlər yaranmışdı. Bununla bərabər elə qüvvələr də var idi ki, həm Fransaya, həm də Yaponiyaya qarşı düşmən mövqedə dururdular və ölkəni hər ikisinin əsarəti və təsirindən xilas etmək haqqında düşünürdülər. Demək lazımdır ki, bu qüvvələr bir qayda olaraq ya aşırı millətçilik, ya da kommunist təsiri altında idilər. Buna baxmayaraq yaponlar da burada sarı irq milliyətçiliyi hissələrini, təbiidir ki, öz maraqlı baxımından, xeyli dərəcədə qüvvələndirə bilmişdilər. Yaponiya müharibənin sonlarında burada bir Laos krallığı da qurmuşdu. Müharibənin qurtarması ərəfəsində Fransa da regionda fəallaşmağa cəhdlər etməyə başladı. Fransa burada öz nəzarəti və himayəsi altında bir federativ dövlət yaradılacağını elan etdi. Onun bu istiqamətdə fəaliyyətinin uğursuzluğu haqqında Vyetnamla əlaqədar bəhs edildiyindən bir daha təkrara lüzum yoxdur. Qısaca demək istərdik ki, Vyetnamda uğursuzluğa düçar olan Fransa 1946-cı ildə Laos və Kamboca ilə ayrıca bir müqavilə imzalamıdı və ona görə hər iki ölkədə Fransanın ayrı-ayrı təmsilçisi saxlanılacaqdı. Lakin ölkələrin əsl idarəçisi, konstitusiyaya uyğun yerli hakimiyyət-hökumət və ya hökmdar olacaqdı. Beləliklə də Fransa Hind-Çində, o cümlədən Laosda olan real şərtlərlə razılaşmaq zorunda qaldı. Ümumiyyətlə isə onun regionda əvvəlki mövqelərini bərpa etmək və güclənmək cəhdləri isə öz əleyhinə yönəlmiş oldu. Bu da əsasən iki səbəbdən irəli gəlirdi. Bunlardan biri yadelli əsarətindən xilas olmaq üçün yerli qüvvələrin fədakarlığı və hətta bu baxımdan kifayət qədər təşkilatlanmas; ikincisi isə zəif düşmüş Fransanın istər öz daxilində, istərsə də müstəmləkələrdə rastlaşdığı ağır sosial-iqtisadi durumu düzəltməkdə son dərəcə imkansızlığı idi. Konkret halda feodal münasibətlərinin olduqca qüvvətli şəkildə saxlanıldığı Laosda yeni bir sosial-siyasi sistem yaratmaq, keçmiş ictimai sistemin yerinə yeni və daha yararlı rejim qoymaq, dağıdılmış təsərrüfatın yaralarını sağaltmaq və irəliyə doğru gedərək yeni istehsal obyektləri qurmaq, ölkənin ağır maliyyə vəziyyətini dirçəltmək olduqca ağır problemlər idi. Fransa bu baxımdan Laosda heç bir tədbir görə bilmirdi. Əksinə, ölkədə keçmişdən miras qalmış adət-ənənələr daha da möhkəmlənirdi. Yerli idarəçilikdə ənənəvi strukturlar bərpa olunur, qəbilə-tayfa başçılarının hakimiyyəti qüvvətlənirdi. Hətta kral özü belə onların işinə qarışa bilmirdi. Təbiidir ki, möhkəmlənməkdə olan bu qüvvələr də heç zaman yenidən yadellilərin hakimiyyəti altına düşməyə razılaşmazdılar. 50-ci illərin əvvəllərindən etibarən şahzadə

Sufanuvonqun başçılığı altında Laos Azadlıq Cəbhəsi fransız müstəmləkəçilərinə qarşı geniş partizan əməliyyatları aparırdı və uğurlar da az deyildi. Regionun bir sıra ölkələrini əhatə edən istiqlal hərəkatı qarşısında geri çəkilmək artıq qaçılmaz oldu. Nəhayət, Hind-Çində hərbi əməliyyatların şiddətlənməsi Qərb və Şərq blokları arasında böhranlı vəziyyətin yaranmasına gətirdi. Belə olduqda ABŞ, Fransa, Sovet İttifaqı, ÇXR və Böyük Britaniyanın iştirakı ilə 1954-cü ilin aprelində Cenevrədə bir konfrans çağrıldı. Danışıqlar 1954-cü ilin 20 iyulunda bir sazişin imzalanması ilə başa çatdı. Onun şərtlərinə görə Fransa Hind-Çindən, o cümlədən Laosdan çəkilməli oldu və həmin tarixdən etibarən Laos öz tam istiqlalına qovuşdu. Lakin həmin dövrdə artıq ÇXR və Şimali Vyetnamın kommunist liderləri Sovet İttifaqının regionda kommunist hegemonluğu planlarının icraçılara çevrilmişdilər. Onlar bir tərəfdən Cənubi Vyetnamda hər cür pozuculuq əməlləri etmək üçün lazım olan bütün imkanlardan istifadə edir, digər tərəfdən öz fəaliyyət sahələrini qonşu ölkələr hesabına genişləndirirdilər. Belə qonşulardan birisi də Laos oldu. Cenevrə sazişindən sonra ölkənin birliyini bərpa edib, siyasi və iqtisadi problemlərin həlli imkanları məhz qonşu kommunist dövlətlərin və onların ölkədəki tərəfdarlarının əməlləri nəticəsində nəinki reallaşa bilmədi, əksinə daxili qarşıdurma daha da şiddətləndi. 1964-cü ildən ABŞ-ın məsələyə qarışması və ölkədəki mövcud rejimi müdafiə etməsi də bir nəticə vermədi. Doğrudur, 1973-cü ilin fevralında Vyetnamda münaqişə edən tərəflər arasında ölkədə sülhün bərpa edilməsi və milli barışıq haqqında saziş imzalandı. Lakin az sonra Vyetnamda kommunistlərinin qələbəsi və Sayqon hökumətinin çökməsi ilə Laosda da vəziyyət göklü sürətdə dəyişdi. Sol qüvvələrə başçılıq edən Laos Xalq İnqilab partiyasının (partiya 1972-ci ildə yaradılmışdı) rəhbərliyi altında mövcud hakimiyyətə qarşı güclü çıxışlar başladı. Bu mübarizə onunla nəticələndi ki, 1975-ci ilin may-avqust aylarında kommunist ovqatlı üsyançılar qalib gəldilər. Hakimiyyət Laos Xalq İnqilab Partiyasının əlinə keçdi və 1975-ci ilin dekabrında Laos Xalq Demokratik Respublikasının yaradıldığı elan edildi. Bundan sonra Laos da qonşu Vyetnamla bir sırada Cənub-Şərqi Asiyada sosializm düşərgəsinin dayaqlarından birinə çevrildi.

17. Kambocada Pol Pot rejimi və “qırmızı khmerlər”

Müasir tarixdə «qırmızı kxmerlər»in lideri kimi tanınan Pol Pot və ölüm sözü sinonim kimi anlaşılır.

Pol Pot kimdir ?

O, 1928-ci ildə çoxuşaqlı bir kəndli ailəsində doğulmuşdur. Gənclik illərində Fransada təsil alarkən kommunist dərnəyinin üzvü olmuş, marksizm klassiklərinin əsərlərini oxumuş və dünyagörüşü bu zəmində formalaşmışdı. 50-ci illərin əvvəllərində Kambocaya qayıdan Pol Pot gizli fəaliyyət göstərən

Kamboca Xalq İnqilab Partiyasının sıralarına qatılır. (Partiya 1951-ci ildə yaradılmışdır.). O, 1969-cu ildə KXDP MK-nın baş katibi seçilmişdir. Pol Pot 60-cı illərin sonu 70-ci illərin əvvəllərində hakimiyyətə gəlmək üçün aparılan silahlı mübarizənin əsas təşkilatçılarından və rəhbərlərindən idi.

Həmin dövrdə Narodom Sianuk onu və tərəfdarlarını «qırmızı kxmerlər» adlandırmış, elə sonralar da onlar bu adla tanınmışlar. Pol Potun komandanlıq etdiyi «qırmızı kxmer» hərbi qüvvələri Vyetnam müharibəsi dövründə Cənubi Vyetnam və ABŞ-a qarşı geniş hərbi əməliyyatlar aparmışlar. Məhz elə bu hərbi təcrübə Lon Nol rejiminə qarşı mübarizədə onların işinə çox yaradı. Lon Nolun diktatorluq meylləri gücləndikçə

ölkədəki siyasi qüvvələr, hətta ordunun içində olan narazı qüvvələr rejimə qarşı açıq mübarizəyə başladı. Bu mübarizənin silahlı forma alması və rejimə

qarşı hərbi əməliyyatların aparılması daha çox «qırmızı kxmerlər»in adı ilə bağlıdır. Bu da hər şeydən əvvəl lap ilk vaxtlardan onların Şimali Vyetnam tərəfindən dəstəklənməsi nəticəsində mümkün olmuşdur.

Sonralar isə «qırmızı kxmerlər»in ən böyük dəstək verəni ÇXR oldu. ÇXR onlara hər cür silah və hərbi ləvazimatla yardım göstərirdi. «Qırmızı kxmerlər» hakimiyyət uğrunda silahlı mübarizəyə başlayanda Şimali Vyetnam da öz ordusundan 30 min nəfərlik qüvvəni onların köməyinə göndərdi. 1975-ci ilin yanvarında Şimali Vyetnamın ABŞ-la sülhə gəlməsi «qırmızı kxmerlər»in daha böyük qüvvə və əzmlə mübarizəni davam etdirməsinə imkanlar yaratdı və onlar 1975-ci ilin 17 aprelində paytaxt Pnompeni tutdular. Bununla da Kamboca kommunistlərin nəzarət altına keçdi. Həmin vaxtdan dövlətin adı dəyişdirildi və Kampuçiya oldu. Bu da onunla bağlı idi ki, 1973-cü ildən kommunistlər öz

partiyalarını Kampuçiya Kommunist partiyası adlandırdılar. Ümumiyyətlə isə dövlət rəsmi olaraq Kampuçiya Demokratik Respublikası adlandı.

Kommunistlərin 1975-ci ildən ölkəyə hakim olmasından etibarən Kampuçiya ilə Vyetnam arasında münasibətlər pozulmağa başladı və 1977-ci ildən isə silahlı toqquşmalar və hərbi əməliyyatlar axarına keçdi. Hadisələrin bu cür inkişafında iki mühüm hadisə əsas rol oynamışdır. Bunlardan birincisi o idi ki, 1950-ci illərdən başlayaraq Vyetnam kommunistləri Kamboca kommunist partiyası üzərində güclü və həlledici nüfuzla malik idilər. Təbiidir ki, bu da Kamboca kommunistlərini məcbur edirdi ki, öz ölkələrinin maraqlarını bir kənara buraxaraq Vyetnam Kommunist Partiyasının öz istəklərinə uyğun

çıxdığı planlar və hədlər daxilində hərəkət etsinlər. Yeni iki partiya arasındakı əməkdaşlıq Kambocanın deyil, Şimali Vyetnamın maraqlarına görə formalaşmalı idi. Təbiidir ki, bu durum Kamboca kommunistlərini, xüsusilə də hakimiyyətə yiyələndikdən sonra uzun müddətə təmin edə bilməzdi. İkinci səbəb də o idi ki, ümumiyyətlə Vyetnamın maraqlarının Kambocanın maraqlarından üstün tutulması Kamboca kommunistlərinin narazılığına səbəb olurdu. Çünki, XVII əsrdən XIX əsrdək Kambocadakı kxmer krallığı ilə Vyetnam krallığı arasında daimi rəqabət və mübarizə mövcud olmuşdur. Bu səbəbdən də kxmerlərin vyetnamlılara nəinki xüsusi bir rəğbəti yox idi, bəlkə də düşmənçilik hissləri var idi. Kxmerlərin vyetnamlılara qarşı bu tarixi düşmənçiliyi iki ölkə kommunist partiyaları arasındakı münasibətlərə də təsir etməkdən kənarda qalmamışdır. Bunlardan əlavə, Şimali Vyetnam Cənubi Vyetnama qarşı apardığı mübarizə dövründə Kamboca torpaqlarından istifadə etmiş,

bir qədər irəlidə deyildiyi kimi, buraya öz əskərlərini göndərmiş və 1975-ci ildə «qırmızı kxmerlər»in qələbəsindən sonra bu silahlı birləşmələri Kambocadan çıxarmaq haqqında düşünmək belə istəmirdi. Məhz sonuncu məsələ iki dövlət arasında üç il davam etmiş qanlı və mənasız hərbi əməliyyatlar üçün bəhanə oldu. Ümumiyyətlə «qırmızı kxmerlər»in hakimiyyətə yiyələnməsi ilə Kamboca uzun illər boyunca dünyanın ən qaynar nöqtəsinə çevrildi, beynəlxalq ictimaiyyət üçün narahatlıq yaradan bir region oldu. Bunun da əsasında o dururdu ki, Pol Potun rəhbərlik etdiyi kommunist dəstələri bu kiçik ölkəni (hazırda 8 mln nəfər əhalisi var) dəhşətli bir sosial eksperiment düşərgəsinə çevirdilər. Pol Pot rejiminin ölkədə tətbiq etdiyi təcrübə vaxtilə Sovet İttifaqında İ.V. Stalinin, KXDR-də Kim İr Senin, ÇXR-də Mao Tsze dunun törətdiyi əməlləri tamam kölgədə qoymuş oldu. Təsadüfi deyildir ki, «qırmızı

kxmerlər»in 1975-1979-cu illər hakimiyyəti «XX yüzilliyin ən qanlı diktaturası» adlandırılır. Mao Tsze dunu özlərinin ideali hesab edən «qırmızı kxmerlər» «Kamboca tipli sosializm» qurmaq planını həyata keçirmək

yolunda 3 mln nəfər vətəndaşını məhv etdi. Bunlar da əsasən təhsilli və ixtisaslı adamlar idilər. Ölkə böyük bir həbs düşərgəsinə çevrildi və burada «qırmızı kxmerlər» istədikləri ağlagəlməz vəhşilikləri edə bildilər.

Pol Potun «sosializm qurmaq» planına uyğun olaraq bütün şəhərlər dağıdıldı, oradakı sənaye obyektləri və digər infrastruktura məhv edildi. Pol Pot üçün heç bir şeyin, hətta insan həyatının dəyəri yox idi. Gülləyə qənaət etmək naminə insanları yaba və bel ilə, yaxud başqa bir iş alətilə öldürürdülər,

soyuqda dondururdular, hər cür işgəncələrə düçar edirdilər. Kxmer qırmızı terroru mahiyyət etibarilə digər kommunist ölkələrində baş vermiş terrorlarla qohum olsa da, forma baxımdan daha dəhşətli və daha amansız idi. Bu terror indiyə qədər edilmiş bütün terrorlarla müqaisədə bir karikaturanı

xatırladırdı. «Qırmızı kxmerlər»in bu amansızlıq və qəddarlaqla köklənmiş inamının əsasında isə marksist proletar diktaturası nəzəriyyəsi, düşmən sinifləri, ümumiyyətlə inqilaba düşmən olan hər kəsi ləğv etmək ideyası dururdu. Pol Pot və onun kommunist dəstələri ölkədə diktatorluq yaratdılar. Qəbul olunmuş yeni konstitusiyaya görə 1976-cı ildə krallıq ləğv edildi, aprel ayında N.Sianuk Xalq nümayəndələri məclisində istefaya göndərildi.

ÇXR-dən başqa yaxın və uzaq dövlətlər-ABŞ, Sovet İttifaqı, Vyetnam və s. qəddar düşmənlər elan olundu. ABŞ cəhənnəm odu hesab edilirdi. Sovet İttifaqı haqqında Pol Pot deyirdi ki, əgər o bizə hücum edəsi olsa, biz yüz illər boyu nəsil-nəsil vuruşmağa hazırıq. O, 50 milyonluq Vyetnamı məhv etmək üçün 700 il döyüşə biləcəklərini və qalib gələcəklərini elan edirdi. Pol Pot və onun məddahları öz istəklərinə çatmaq üçün ağılasığmaz cəfəngiyyat olan hər cür ifadə və sözləri işlətməkdən əsla utanmırdılar. Qarşıda maniə saydıqları hər cür canlı və cansız məhv edirdilər. İnsanı gözlük taxdığına görə,- bir haldakı gözlük taxır, demək savadlıdır və qadağan olunmuş kitabları oxuya bilər,- deyər, evdə kitab gizlətdiyinə, əcnəbilərlə ünsiyyət saxladığına, xaricdə təhsil aldığına və s. görə edam edirdilər. Kəndliləri zorla «kommunalara» doldururdular. Bu «kommunalar» isə faktik olaraq konslager idi.

Kəndlilərlə yanaşı milyonlarla şəhərli və budda rahibləri «kommunalar»da işləməyə məcbur edildi. Budda din xadimləri hər cür rütbə və addan məhrum edildi. Pul ləğv olundu, rabitə vasitələri məhv edildi, ailələr və ailə üzvləri bir-birindən ayrılıb dağıdıldı. Ölkədə genosid tüğyan edirdi. ÇXR-də tətbiq edilən «böyük sıçrayış», «mədəni inqilab» və s. Pol Pot rejiminin çox sevdiyi

tədbirlər idi. Qonşu dövlətlərə münasibətdə davakar bir siyasət yürüdülürdü. 1975-ci ildə Taylanla qarşı toqquşmalar törədildi. 1977-ci ildə Laosa məxsus olan bir sıra adalar tutuldu. Vyetnamla ilk gündən qarşı-qarşıya durmuş və hərbi əməliyyatlara başlanılmışdı. Bu barədə irəlində bir qədər danışılmış və səbəblərinə toxunulmuşdur. 1977-ci ildə isə qarşıdurma daha da gücləndi, hərbi əməliyyatlar şiddətləndi və genişləndi. Bu vuruşmalar zamanı Vyetnam 8 min nəfərədək döyüşçü itirdi. Vəziyyət get-gedə gərginləşirdi. Bu səbəbdən 1978-ci ilin fevralında Vyetnam Kambocaya təklif etdi ki, hərbi əməliyyatlar dayandırılınsın, qoşunlar sərhəddin hər iki tərəfindən 5 km məsafədə aralıda dayansınlar və arada bir zolaq yaradılsın, bir-birinin daxili işlərinə qarışmasınlar. Lakin bu təklif Kamboca

tərəfindən rədd edildi. Görünür bu cür hərəkət etməkdə «qırmızı kxmerlər»in ölkədə onlara qarşı yaranmaqda və güclənməkdə olan etiraz reaksiyasını və müqaviməti zəiflətmək və ya onun qarşısını almaq istəkləri də az rol oynamamışdır. Həqiqətən, həmin dövrdə istər mülki əhalinin, istərsə də

ordunun içində ciddi bir narazılıq var idi. Odur ki, Kamboca rəhbərləri Vyetnama qarşı hərbi əməliyyatları davam etməkdə qərarlı oldular.

Vəziyyət belə şəkil aldıqda Kambocanın arxasında duran ÇXR, belə demək mümkündürsə, üzə çıxdı. Bu da onunla bağlı idi ki, çətinliklər qarşısında qalan Vyetnam Sovet İttifaqına üz tutmuşdu və ondan hər cür: həm hərbi, həm də iqtisadi yardımlar almağı artırmışdı. Kamboca da buna müqabil olaraq ÇXR-dən eyni yardımları və həm də eyni həcmdə gözləyirdi. ÇXR isə öz növbəsində mövcud imkanlarını dəyərləndirməli idi və təbiidir ki, onun həmin dövrdəki imkanları Sovet İttifaqı ilə müqayisəyə gələ bilməzdi. Odur ki, ÇXR regionda yeni müharibə alovunun şiddətlənməsi və ətrafa yayılmasını istəmədi. O, 1978-ci ilin mayında Kambocanı məcbur etdi ki, hərbi əməliyyatların

dayandırılması, Kambocanın ərazi bütövlüyünə və istiqlaliyyətinə Vyetnam tərəfinin hörmət göstərdiyini ehtiva edən bir saziş bağlanması haqqında təklif versin. Bu dəfə edilən təklifi Vyetnam rədd etdi. Həm də o. Kambocaya qarşı narazı kambocalılardan istifadə etməyi planlaşdırdı. Yuxarıda deyildiyi kimi ölkədə problemlər artırdı və narazı qüvvələr var idi. O biri tərəfdən «qırmızı kxmerlər»in zülmündən baş götürüb qaçan 300 min nəfərə qədər Kamboca vətəndaşı, - bunların çox böyük hissəsi mənşəcə vyetnamlı idi, - Vyetnamda sığınacaq tapmışdı. Ölkə daxilində və xaricdə olan narazı qüvvələrin təmsilçiləri 1978-ci il dekabrın 2-də Kamboca rayonlarının birində bir araya gəldilər və konqreslərini keçirdilər. Orada qərara alındı ki, Kamboca Vahid Milli Nicat Cəbhəsi yaradılsın. Cəbhənin Mərkəzi Komitəsi seçildi, onun başına isə Pol Pota qarşı qiyam etmiş diviziya komandiri

Henq Samrin gətirildi. Beləliklə Vyetnamın əli ilə yaradılmış bu cəbhənin rəhbərliyi Pol Pot rejiminə qarşı mübarizədə kömək üçün Vyetnama müraciət etdi. Vyetnam da öz növbəsində lazım olan bütün köməkləri verməklə yanaşı Kamboca sərhədləri böyunca 200 min nəfərlik bir ordu yerləşdirdi.

Bütün bunlar regionda daha böhranlı bir vəziyyət yaranmasının ilkin əlamətləri idi. Kamboca-Vyetnam münasibətlərinin belə gərginləşməsi Vyetnam -ÇXR münasibətlərini pozulmaq dərəcəsinə çatdırdı. Vyetnam Kamboca sərhədlərinə qoşun topladıqda, ÇXR da adekvat addım atdı- öz qoşunlarını Vyetnam sərhədləri boyunca düzdü. Vəziyyət Vyetnamın Sovet İttifaqı ilə az qala hərbi ittifaq mahiyyəti daşıyan «Sülh, Dostluq və Əməkdaşlıq haqqında» 1978-ci il noyabrın 3-də bir müqaviləni imzalaması ilə daha da gərginləşdi. Belə ki müqavilənin 6-cı maddəsində deyilirdi: tərəflərdən biri hücum və ya hücum təhlükəsi ilə qarşılaşarsa, tərəflər lazımı tədbirlər görmək üçün

dərhal bir-birilə məsləhətləşəcəklər. Təbiidir ki, bu da o demək idi ki, əgər Vyetnam Çin təcavüzünə məruz qalarsa ona qarşı Sovet İttifaqını çıxara bilərdi. Vyetnam bununla da öz arxasını möhkəmləndirirdi.

Bundan sonra Vyetnam 1978-ci ilin 27 dekabrında tanklar və zirehli döyüş maşınlarının köməyi ilə 120 min nəfərlik hərbi qüvvəni Pol Pot rejiminə qarşı çıxan qüvvələrə kömək adı altında Kambocaya yeritdi.

18. Kambocanın müstəqillik uğrunda mübarizəsi

Kamboca da Vyetnam və Laos kimi ikinci dünya müharibəsi başlandığı dövrdə Fransa «himayəsi» altında, əslində isə müstəmləkə əsarəti altında olan ölkələrdən idi. Fransanın məğlubiyətindən sonra Kamboca da yaponların nəzarəti altına keçmişdi. Yaponiya Fransanın öz əvvəlki müstəmləkələrinə ola biləcək iddialarına qarşı bir sipər olaraq müharibənin sonlarında burada bir krallıq da yaratmışdı. Qeyd etmək lazımdır ki, Kambocanın millətçi qüvvələri hələ 40-cı illərin əvvəllərindən fransız müstəmləkəçilərinə qarşı mübarizəyə

başlamışdılar. Bu mübarizəyə Kxmer Vətənpərvərlər Cəbhəsi (Kxmer İssarak) başçılıq edirdi. II dünya müharibəsi başa çatdıqdan sonra Fransanın öz əvvəlki müstəmləkələrində yenidən möhkəmlənmək cəhdləri haqqında irəlində danışıldığından burada yalnız onu qeyd etmək istərdik ki, Kamboca xalqı bu cəhdləri narazılıqla qarşıladı. Xalq yenidən milli istiqlal savaşına qalxdı. İrəlində deyildiyi kimi, Fransa 1946-cı ildə Kambocada öz təmsilçisinin saxlanılması şərti ilə bundan sonra ölkənin idarə edilməsindən geri çəkildiyini, bunun kamboca xalqının istəyinə uyğun və xalqın müəyyən etdiyi qüvvə tərəfindən idarə edilməsinə razılıq verdiyini bildirirdi. Bu barədə tərəflər arasında müqavilə də imzalandı. Bunlara baxmayaraq Fransa regionda möhkəmlənmək iddialarından əl çəkmək istəmədi. Lakin region xalqları da istiqlal uğrunda mübarizədə böyük fədakarlıq və əzmkarlıq göstərdi. İrəlində dediyimiz kimi, yaranmış böhranlı hal 1954-cü ilin 20 iyulunda böyük və maraqlı dövlətlərin iştirakı ilə Cenevrədə keçirilən konfransda imzalanmış sazişə əsasən aradan qaldırıldı. Həmin vaxtdan etibarən Kamboca da öz istiqlalını qazanmış oldu. Hələ buna qədər isə Fransa 1953-cü ildə öz inzibati və hərbi qüvvələrini ölkədən çıxarmışdı. Ölkəyə rəhbərlik kral Narodom Sianukun ətrafında birləşmiş milli-demokratik qüvvələrin Sanqkum partiyasının əlində cəmləşmiş oldu. Onlar Kambocada «kxmer budda sosializmi» qurmağı öz başlıca məqsədləri elan etdilər. Ümumiyyətlə həmin vaxtlarda dünyanın ayrı-ayrı bölgələrində konfessional zəmində sosializm qurmaq təcrübələri çox geniş şəkildə yayılmağa başlamışdı. İstər laik, istərsə də klerikal siyasətçilər dəfələrlə bildirirdilər ki, metafiziki baxımdan din və marksizm bir-birindən fərqlənsələr də öz son məqsədləri baxımından çox yaxındırlar. Klerikallar, lap elə din xadimləri elan edirdilər ki, dində sosializm prinsipləri kifayət qədər boldur və hər iki təlim - din və sosializm nəzəriyyəsi çoxlu ümumi və oxşar cəhətlərə malikdirlər. Konkret halda «budda sosializmi»ndən söhbət gedəndə bu ideyanın tərəfdarları bəyan edirdilər ki, «Budda özü elə sosialist olubdur. Çünki, onun özünün heç bir şeyi olmamışdır». Yaxud «Budda dünyanın inqilabçı islahatçısı» adlandırılırdı. Doğrudur, bu ifadələr günümüzün şərtləri baxımından bir qədər çox sadələvh görsənə bilər. Ancaq, bunlar o dövrün buddizm mentalitenin düşüncə tərzini və gedişini tam real şəkildə əks etdirən ifadələrdir. Məhz elə bu zəmində də kral Narodom Sianuk taxt-tacdan əl çəkdi, ancaq ölkənin prezidenti olaraq dövlətə rəhbərliyini davam etdirdi. Onun hakimiyyəti 1970-ci ilə qədər sürdü. Həmin ildə general Lon Nol hərbi çevriliş eldi və N. Sianuk hakimiyyətdən uzaqlaşdırıldı. Lon Nolun başçılıq etdiyi qüvvələrin hakimiyyətə yiyələnməsi gizli fəaliyyət göstərən kommunist müxalifət tərəfindən kəskin etiraz reaksiyası ilə qarşılandı. Kommunistlərin yaratmış olduğu Kamboca Xalq-İnqilab Partiyasının baş katibi Pol Pot yeni rejimə qarşı silahlı mübarizənin təşkilatçısı və rəhbəri oldu.

19. Birma-Myanma İttifaqı 2-ci dünya müharibəsindən sonra

1946-cı ildə ölkəni siyasi tətillər dalğası bürüdü və tətilərdə Birma xalqının bütün sosial təbəqələrinin nümayəndələri: fəhlə, kəndli, qulluqçu və hətta mülki polislər iştirak edirdi. Məsələnin ciddiləşməsi Böyük Britaniyanı düşündürməyə və onu bəzi güzəştlərə getməyə məcbur etdi. İcra Şurasında yerlərin çoxu AXAL-ın nümayəndələrinə verildi. Şura sədrinin müavini general Aun San oldu. AXAL-ın İcra Şurasında iştirakı bəzi siyasi qüvvələr, əsasən kommunistlər tərəfindən narazılıqla qarşılandı. Buna baxmayaraq, AXAL 1946-cı ilin noyabrında Böyük Britaniyadan tələb etdi ki, 1947-ci ilin yanvarına qədər Birmanın istiqlaliyyəti məsələsi həll olunmalıdır. Bu dəfə Böyük Britaniya yarımqıç güzəştlər siyasətinin perspektivsiz olduğunu dərk etdiyindən daha inamlı və çevik tədbir gördü. 1947-ci ilin yanvarında Londonda ingilis hökuməti ilə general Aun Sanın başçılıq etdiyi Birma nümayəndə heyəti arasında danışıqlar başladı. Tərəflərin imzaladığı sənəddə qeyd olundu ki, 1947-ci ilin aprelində Birmada Müəssislər Məclisinə seçkilər keçirilməli və Müəssisələr Məclisi Birmanın gələcək statusunu müəyyənləşdirməkdə tam ixtiyar sahibi olmalıdır. Təbiidir ki, bu, istiqlal uğrunda mübarizə illərində əldə edilmiş ən böyük uğur idi. 1947-ci ilin fevralında Müəssislər Məclisi və ölkənin əzsaylı millətlərinin

təmsilçilərinin iştirakı ilə keçirilən toplantıda da qərara alındı ki, onlar Birmanın bütövlüyünü və bölünməzliyini qeydsiz-şərtsiz qəbul edirlər. Bütün bunlar ölkədə böyük əks-səda doğurdu. AXAL-ın və onun prezidenti general Aun Sanın şöhrətini çox artırdı. Keçirilən seçkilərdə AXAL çox böyük qələbə qazandı. 1947-ci ilin iyulunda AXAL-ın təklifi ilə Müəssislər Məclisinin konstitusiyaya komissiyası Birmanın tam istiqlaliyyətini nəzərdə tutan yeni konstitusiyaya layihəsini qəbul etdi. Lakin ingilislər çalışdılar ki, Birma Böyük Britaniya Birliyinin üzvü olaraq qalsın. Belə bir zamanda 1947-ci ilin 19 iyulunda general Aun Sana qəsd edildi. Onun öldürülməsi başlanan işlərin gedişini pozmadı və sentyabrda Müəssislər Məclisi Birmanın tam müstəqilliyini nəzərdə tutan yeni Konstitusiyayı qəbul etdi. Oktyabrda Londonda müvəqqəti hökumətin baş naziri və AXAL-ın yeni prezidenti U Nunun başçılıq etdiyi nümayəndə heyəti ilə Böyük Britaniya hökuməti arasında Birmanın istiqlaliyyəti haqqında müqavilə imzalandı. 1948-ci il yanvarın 4-də Birmanın istiqlaliyyəti təntənəli şəkildə elan olundu. Birma istiqlaliyyət illərində Qeyd etmək lazımdır ki, Birma istiqlaliyyət qazandıqdan sonra milli dövlətçiliyi möhkəmləndirmək, ictimai inkişafın normal axarı üçün dəyişikliklər etmək və ümumiyyətlə öz inkişaf yolunu seçmək cəhdləri baxımından sosializmin marksist modelini seçən ölkələrdən müəyyən cəhətlərə görə fərqlənmişdir. Bu fərqli cəhət nədən ibarətdir? Bəlli olduğu kimi o cür ölkələrdə bir qayda olaraq müvafiq partiya və hökumətlərin başında kommunistlər dayanırdılar və müvafiq dəyişikliklər kursunu da məhz onlar həyata keçirirdilər. İrəlidə Şimali Koreya, Vyetnam, ÇXR və s. ölkələrin təmsalında bu barədə geniş danışılmışdır. Birmada isə başqa cür olmuşdur. Kommunistlərin Birmada olması, 40-cı illərdən fəallıq göstərməsi, müxtəlif qrup və təşkilatlarda birləşməsi məlum faktlardır. AXAL-ın üzvü olmaq, ondan ayrılmaq, seçkilərdə iştirak edib müəyyən yerlər qazanmaq və s. ilə yanaşı öz mövcudluğu dövründə kommunistlər və ya onların aparıcı təşkilatı olan Kommunist Partiyası istər istiqlaliyyət illərində, istərsə də istiqlaliyyət qazandıqdan sonra ölkədəki digər siyasi qüvvələrə və hökumətə qarşı əsasən müxalifətçi mövqedə dayanmışdır. İlk Milli hökumət yarandıqdan sonra isə ona qarşı mübarizə aparmaq, bu zaman lazım gələndə silahla da əl atmaqdan çəkinməmək Kommunist Partiyasının başlıca fəaliyyət istiqaməti oldu. Halbuki, o, müharibədən sonrakı illərdə AXAL-ın üzvü idi. Bütün bunları qeyd etməkdə məqsədimiz odur ki, istiqlaliyyət qazandıqdan sonra ölkəyə rəhbərlik edən qeyri-kommunist siyasi qüvvələr «Sosializmin Birma yolu»nu öz inkişaf kursu elan etmiş, bunu həyata keçirmək yolunda cəhdlər göstərmişlər. Ümumiyyətlə isə, tarixi hadisələrin inkişafı baxımından Birma istiqlaliyyətdən sonra bir sıra mərhələlərdən keçmişdir. Bunlardan birincisi 1948-1958-ci illəri əhatə edir. Həmin dövrdə ölkənin hakimiyyətini AXAL idarə edirdi. Bu mərhələdə nəzərə çarpan cəhətlər hansılardır? Birincisi, AXAL öz siyasi və sosial tərkibinə görə müxtəlif qüvvələri birləşdirirdi. Bunlar əsasən milli qüvvələr olsa da bir tərəfdən yerli burjuazianın, ikinci tərəfdən əcnəbi, əsasən hind mənşəli burjuazianın, üçüncü tərəfdən isə yoxsulkütlələrin maraqlarını təmsil edirdilər və onların nümayəndələri idilər. Öz fəaliyyətlərində millətçilik, liberal və sosializm dəyərlərini uzlaşdırmağa cəhd göstərirdilər. Məhz bu da istər dövlət hakimiyyətinin, istərsə də inkişaf kursunun xarakter və formasını səciyyələndirirdi. Hakimiyyətin siyasətdə gah sağa, gah sola üz tutması ölkədə vəziyyətin daim qeyri-sabit qalmasına səbəb olurdu. Bunun da bir, bəlkə də ən başlıca səbəbi o idi ki, Birma sosial-iqtisadi baxımdan son dərəcə aşağı səviyyədə idi və sosial qüvvələrdən heç biri ölkəni təkbəşinə idarə edə biləcək siyasi iradəyə malik deyildi. Hakim AXAL blokunun tək cəsi siyasi yox, həm də sosial müxtəlifliyi iqtisadi inkişaf kursunda qeyri-ardıcılığa və daxili münaqişələrin kəskinləşməsinə gətirib çıxarırdı. Bu mərhələnin ikinci mühüm cəhəti ondan ibarət olmuşdur ki, AXAL hakimiyyəti bir tərəfdən iqtisadiyyatı bərpa və inkişaf etdirmək uğrunda, o biri tərəfdən onun hakimiyyətinə qarşı çıxan silahlı müxalifətə, xüsusi ilə kommunistlərə qarşı mübarizə aparmalı olmuşdur. Bu mərhələdə hakimiyyətdə olan AXAL nələrini bildi? Əvvələn bir daha qeyd etmək istərdik ki, AXAL və onun tərkibində həlledici qüvvəyə çevrilmiş Birma Sosialist Partiyası xalq arasında böyük nüfuzə sahib idi. Bu nüfuz tək cəsi ona görə yaranmamışdı ki, AXAL və onun prezidenti istiqlal uğrunda hərəkətə başçılıq etmiş, istiqlaliyyətə nail olmuşdular. Həm də ona görə idi ki, onlar ölkədə demokratik islahatlar

keçirmək, bitərəf xarici siyasət yeritmək, bütün ölkələrlə normal əməkdaşlıq etmək vədlərini vermişdilər, ölkədə «dövlət sosializmi», bəzən sadəcə «sosializm» qurmaq planını bəyan etmişdilər. Birma 19 aprel 1948-ci ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının üzvü oldu. Qonşu və uzaq dövlətlərlə normal münasibətlər yaratmağa başladı. İlk növbədə Böyük Britaniya ilə əlaqələr genişləndirilirdi. Bu da iki dövlət arasında bağlanmış müqavilənin şərtlərindən irəli gəlirdi. Müqaviləyə görə Böyük Britaniya iqtisadiyyatı və sosial həyatı bərpa etmək və yenidən qurmaq üçün Birmaya maddi yardımlar etməyə söz vermişdi. Lakin ölkədə siyasi və iqtisadi quruculuq fəaliyyəti ilk günlərdən hakimiyyətə qarşı daha çox silahlı mübarizə ilə müşayiət olunmuşdur. İlk olaraq etnik azlıqlardan karenlər üsyan qaldırdılar və Birmadan ayrılmağa cəhd etdilər. Onlar hakimiyyətin «solçu» siyasətindən narazılıqlarını da bildirdilər. 1949-cu ilin sonlarından Çində kommunistlərin hakimiyyətə gəlməsindən sonra çoxlu homindançı hərbi dəstələr Birmaya qaçdılar, onsuz da hər növ silahlı üsyanlarla qarşı-qarşıya duran ölkə üçün yeni bir problemə çevrildilər. 1950-ci ildən ABŞ-ın bu ölkəyə marağı artmağa başlamışdır. ABŞ ölkənin iqtisadi həyatını qaydaya salmaqda Birmaya yaxından və böyük yardımlar etdi. Elə buna görə də AXAL hökuməti yaranmış siyasi çətinliklərin qarşısını ala bildi, silahlı üsyanları yatıra bildi və iqtisadi problemlərin həlli yollarında müəyyən tədbirlər görə bildi. Ümumiyyətlə 1948-1958-ci illərdə görülmüş iqtisadi tədbirlər bir qayda olaraq İldünya müharibəsi illərində dağılmış təsərrüfat həyatının bərpası məqsədi güdmüşdür. Bununla yanaşı yeni müəssisələr də inşa edilmişdi. Dünyü təmizləmə və ağac məhsulları emalı, neft və dağ-mədən sənayesi müəssisələrinin fəaliyyəti bərpa edildi, yeni əyirici-toxucu fabrikalrı, sement zavodları, cut və dərman preparatları istehsal edən müəssisələr işə salındı.

20. İndoneziyada müstəqillik uğrunda mübarizə

Məlumdur ki, məşhur Pirl Harbur hadisəsindən sonra İndoneziya da Yaponiyaya müharibə elan etdi (8 dekabr 1941-ci il). Lakin holland müstəmləkə siyasətinin nəticəsi olaraq İndoneziyada heç bir yerli ordu mövcud olmadığından 1942-ci ilin ilk aylarında ölkə çox asanlıqla Yaponiya tərəfindən tutuldu. Holland müstəmləkə hakimiyyəti təslim oldu. İndoneziya yapon işğalı altına keçdikdən sonra istiqlal hərəkatının liderləri azadlıq buraxıldılar. Onlardan bəziləri (Sukarno və Məhəmməd Hatta) yaponlarla əməkdaşlığa girərək Yaponiyanın himayəsi altında bir İndoneziya dövləti yaratmağa çalışdılar. Bəzi qüvvələr isə (Şahrir və Əmir Şərəfəddin) partizan müharibəsinə başlamış, həm Hollandiya, həm də Yaponiyaya qarşı döyüşürdülər. Ancaq tədqiqatçılar bunu da qeyd edirlər ki, eyni zamanda hər iki qrup arasında gizli əlaqələr də mövcud idi. 1945-ci ilin yazında antifaşist koalisiyanın hücumlarının genişləndiyi şəraitdə Yaponiya ölkədə öz mövqelərini möhkəmlətmək üçün «Konstitusiya hazırlamaq üzrə tədqiqatlar komitəsi» adlı bir təşkilat yaratdı. Sukarno, Hatta və digər liderlər bu komitənin işinə cəlb olundular. 1945-ci ilin 17 avqustunda Yaponiya hökuməti təslim olmasını bəyan edəndən sonra Sukarno həmin komitə adından İndoneziyanın istiqlaliyyətini elan etdi. Müvəqqəti konstitusiya qəbul olundu və konstitusiyaya görə İndoneziyada güclü prezident hakimiyyətinə malik unitar dövlət yaradılırdı. Elan olunmuş «İndoneziya Respublikası»nın prezidenti Sukarno seçildi. Əmir Şərəfəddin isə nazirlər kabinetinə başçı təyin olundu. Az sonra yaradılmış yeni kabinetdə onu Şahrir əvəz etmişdir. Beləliklə, faktik olaraq İndoneziya xalqı öz istiqlalına qovuşdu. Bu hadisə İndoneziya xalqının uzun illərdən bəri apardığı mübarizənin şanlı yekunu idi. II dünya müharibəsinin sonunda gücsüz və imkansız olan Hollandiya buraya hərbi qüvvə göndərə bilmədi. Ona görə yapon ordusunun təslimini qəbul etmək və bu ordunu tərk silah etmək üçün sentyabrın sonlarında ingilis hərbi qüvvələri Yava adasına çıxarıldı. İngilislərin ardınca Hollandiyanın ordu hissələri və müstəmləkə idarə aparatı da ölkədə görünməyə başladı. Təbiidir ki, yeni yaranmış müstəqil İndoneziya hakimiyyəti keçmiş müstəmləkə ordularının və hakimiyyətinin qayıtmasını qəbul etmədi və ona qarşı mübarizəyə başladı. Kiçik və ara-sıra silahlı toqquşmalar ən sonda

böyük və fəsiləsiz savaşa çevrildi. İlk vaxtlar təlim görməmiş və yaxşı silahlanmamış İndoneziya hərbi qüvvələrinin hücumlarına müqavimət göstərə bilən holland müstəmləkə hakimiyyəti və ordusu zaman keçdikcə ardi-arası kəsilməyən və artmaqda olan hücumlar qarşısında aciz qaldı. O biri tərəfdən beynəlxalq ictimaiyyət də BMT-nin təmsalında İndoneziyada gedən hadisələrə öz kəskin reaksiyasını bildirir və nahaq qan tökülməsinin qarşısını almaq üçün hərbi əməliyyatların dayandırılmasını tələb edirdi. İlk olaraq Böyük Britaniya öz hərbi qüvvələrini 1946-cı ilin noyabrında İndoneziyadan çıxarmağa məcbur oldu. Hollandiya isə hələ bir müddət ölkədə qalmaq üçün düşünüb hazırladığı planları həyata keçirməyə çalışırdı. Plana görə Hollandiya istəyirdi ki, «Hollandiya-İndoneziya birliyi» adı ilə qurum yaradılsın və İndoneziya onun daxilində «İndoneziya Birləşmiş Ştatları» şəklində mövcud olsun. Yeni yaranan bu quruma İndoneziyadan başqa Bruney və onun şərqindəki adalar, eləcə də Yeni Qvineyanın daxil olması nəzərdə tutulurdu. Bundan da məqsəd, tək bir İndoneziya respublikası əvəzinə, bir çox zəif, qismən Hollandiyaya sadıq, bəzən də birbaşa satılmış addamlar tərəfindən idarə edilən dövlətlər qurmaq idi. Təbiidir ki, müxtəlif qüvvələrin bu şəkildə bir araya gəlməsi Hollandiyaya imkan verərdi ki, onların arasındakı ziddiyyətlərdən istifadə etsin və burada öz maraqlarını qoruyub saxlaya bilsin. İngilislərin ölkədən çıxmasından sonra Hollandiya İndoneziya respublikası liderləri ilə yanaşı adalardakı ayrı-ayrı xalqların liderləri ilə də danışıqlara başladı və hətta 1947-ci ilin martında ölkənin istiqlalıyyətini de-fakto tanıdı. Bu barədə ayın 27-də Linqacati adlı yerdə tərəflər arasında müqavilə də imzalandı. Müqavilənin şərtlərinə görə Hollandiya planlaşdırdığı federativ dövlət qurulması şərti ni qəbul etdirə bildi. İndoneziya Respublikası həm də əcnəbilərin toxunulmazlıq və mülkiyyət hüquqlarının qorunmasına zəmanət verdi. Qeyd etmək lazımdır ki, bu müqavilə İndoneziyaya müəyyən qədər rahat nəfəs almaq imkanı verdi. Yaranmış dinclikdən Hollandiya da yararlanmaq istəyirdi. O, ölkədə müstəmləkə hərbi birləşmələrini qüvvələndirir, buraya əlavə dəstələr gətirirdi. Artıq 1947-ci ilin ortalarında İndoneziyada 120 min nəfərlik bir ordu döyüşə hazır vəziyyətə gətirilmişdi. Nəhayət, Linqacati müqaviləsinin bağlanmasından üç ay sonra hərbi əməliyyatlar yenidən başladı. Hollandların artan təzyiqi nəticəsində İndoneziya bir sıra güzəştlərə getdisə də, ölkə ərazisində qayda-qanun yaratmaq məqsədilə jandarma qüvvələrinin fəaliyyətinə razı olmadı. 1947-ci ilin 20 iyununda Hollandiya «polis əməliyyatı» aparmaq adı ilə təkrar hərbi əməliyyatlara başladıqda bu dəfə İndoneziya ordusunun güclü müqaviməti ilə qarşılaşdı. Vəziyyət gərginləşdiyindən BMT məsələyə qarışdı. Hollandiyanın hərəkətləri kəskin tənqiddə məruz qaldı. Ancaq əsaslı heç bir qərar qəbul olunmadı və heç bir dövlət İndoneziyaya yardım etmədi. Yalnız hərbi əməliyyatların dayandırılması haqqında avqustun 1-də qətnamə qəbul edildi. Qətnamə həm də Hollandiyanın qazanmış mövqelərini də qoruyurdu. Ölkəyə Belçika, Avstraliya və ABŞ nümayəndələrindən ibarət «Xeyirxah xidmətlər komissiyası» göndərildi. Komissiyaın vasitəçiliyi ilə tərəflər arasında 1948-ci il yanvarın 17-də Linqacati müqaviləsinin şərtlərini tanıyan yeni saziş imzalandı. Ancaq respublikanın hakimiyyəti altında olan ərazilər xeyli azaldı və yalnız Yavanın mərkəzi hissəsi, bir də Sumatranın bəzi rayonlarından ibarət oldu. Lakin baş verən bir sıra hadisələr, ən başlıcası millətçi qüvvələrlə kommunistlər arasında sonu qanlı toqquşmalarla nəticələnən qarşıdurma Hollandiya hərbi qüvvələrinin daha bir hücum cəhdinə imkan yaratdı. Bəlli olduğu kimi o dövrdə koalisiyon hökumətə solçu sosialist (sonralar hətta kommunist olmuş) Əmir Şərəfəddin başçılıq edirdi. Ölkənin gələcək inkişaf kursunun müəyyənlişməsi və həyata keçirilən tədbirlərin istiqaməti barədə onunla sağ qüvvələr arasında baş verən fikir ayrılığı zəmnində Əmir Şərəfəddin istefa verdi. Hökumətə rəhbərlik vitse-prezident Məhəmməd Hattaya tapşırıldı və kabinetdə bir sıra mühüm vəzifələr Maşumi partiyasının nümayəndələrinə keçdi. Yeni hökumət ABŞ-la yaxınlaşmaya əsaslanan qərbpərəst siyasi xətt tutdu. Kommunistlər Əmir Şərəfəddinin istefasını səhv adlandırdılar və bunu hakimiyyətdən köüllü imtina kimi qiymətləndirdilər. Bununla yanaşı onlar güclü bir siyasi qüvvəyə çevrilmək üçün 1948 -ci ilin 26 fevralında bütün sol qüvvələri birləşdirən Xalq Demokratik Cəbhəsi (XDC) adlanan bir partiya yaratdılar. Marksist fəhlə və sosialist partiyaları da XDC ilə birləşdi. Bunun ardınca sentyabrın ortalarında orduda sağ və sol qüvvələri müdafiə edən

hərbçilər arasında Şərqi Yavada toqquşma baş verdi. Hökumət bunu kommunistlərin hakimiyyəti ələ keçirmək cəhdi kimi qiymətləndirdi və onlara qarşı hücumla keçdi. Kommunistlərin liderləri, o cümlədən Musso, Əmir Şərəfəddin və s. rəhbərlər ələ keçirildi və güllələndi, digərləri həbsə alındı. Hollandiya müstəmləkə hakimiyyəti yaranmış vəziyyətdən yararlanmaq istədi. 1948-ci il yanvarın 18-də holland hərbi qüvvələri paytaxta daxil oldu, prezident Sukarno və bir sıra nazir həbs edildi. İndoneziya xalqı buna kəskin reaksiya verdi. Bütün ölkəni geniş partizan müharibəsi bürüdü. BMT məsələyə ciddi müdaxilə etdi, beynəlxalq ictimaiyyət Hollandiyanın bu hərəkətinə güclü təkpi göstərdi. Hollandiya hökuməti məcbur edildi ki, İndoneziya liderlərini həbsdən buraxsın və onlarla danışıqlara başlasın. 1949-cu ilin avqustunda Haaqada «dəyirmi masa» konfransı açıldı və burada Hollandiya, İndoneziya respublikası ilə yanaşı müstəmləkəçilərin yaratdığı bir neçə oyuncaq «dövlət»lərin təmsilçiləri də iştirak edirdi. «Xeyirxah xidmətlər komissiyası»nın vasitəçiliyi ilə keçirilən bu konfransın sonunda noyabrın 2-də imzalanan sazişə görə yeddi dövləti birləşdirən İndoneziya Birləşmiş Ştatları adlı yeni suveren dövlətin yaradıldığı elan edildi. İndoneziya Birləşmiş Ştatları Hollandiya və onun Vest-Hind müstəmləkələri ilə birlikdə Holland-İndoneziya İttifaqına daxil olurdu, ölkənin xarici siyasəti və ticarəti, eləcə də müdafiə işləri bu ittifaqın idarəsinə verilir. Eyni zamanda İndoneziya Hollandiyaya böyük məbləğdə «borc»unu ödəməli, əcnəbilərin müsadirə edilmiş bütün mülkiyyətləri geri qaytarılmalı və onların ölkə iqtisadiyyatında geniş iştirakı təmin edilməli idi. Haaqa konfransının bu cür alqaldıcı şərtləri xalqın böyük etirazı ilə qarşılandı. Hollandiyanın bütün cəhdlərinə baxmayaraq xalq öz mübarizəsini davam etdirdi. Nəhayət, artan və genişlənən bu xalq mübarizəsinin nəticəsində 1950-ci ilin 17 avqustunda İndoneziya Birləşmiş Ştatları ləğv edildi. Hakimiyyətdə müəyyən dəyişiklik edildi: güclü prezident hakimiyyətinin müəyyən həssəsi parlamentə və hökumətə verildi.

21. ASEAN –in yaranması və fəaliyyəti

Cənub-Şərqi Asiya ölkələrinin 60-cı illərin ortalarından sonrakı tarixi üçün xarakter cəhət onların vahid bir region çərçivəsində fəaliyyət inteqrasiyasına güclü meyli göstərmələri olmuşdur. Bu inteqrasiya 1967-ci ilin avqustunda Cənub-Şərqi Asiya ölkələri Assosiasiyasının (ASEAN) yaradılması ilə təşkilati forma almışdır. ASEAN-nın ilk üzvləri İndoneziya, Malayziya, Sinqapur, Tayland və Filippinlər idi. 1984-cü ildə Bruney sultanlığı da onlara qoşulmuşdur. Zamanəməzə qədər isə digər ölkələr: Vyetnam, Laos, Kamboca, Birma-Myanma İttifaqı kimi ölkələr də ASEAN üzvləri sırasında yer almaq üçün cəhdlər göstərmiş və üzvlüyə qəbul edilmişlər. Bununla da ASEAN bütün Cənub-Şərqi Asiya ölkələrinin birləşdiyi nüfuzlu bir regional təşkilata çevrilmişdir. Bəs bu təşkilatın yaradılmasında məqsəd nə olmuşdur və onun fəaliyyəti nələri əhatə edir? Bəlli olduğu, kimi bu birliyə daxil olan ölkələr əhalinin sayına, dövlət quruluşuna, iqtisadi inkişafın səviyyəsinə və hətta konfessional durumuna görə bir-birindən fərqlənirlər. Lakin onları birləşdirən amillər də vardır. Həmin ölkələr bir coğrafi vəziyyətdədir, sosial-iqtisadi strukturları oxşardır, dilləri qohumdur (tay dilindən başqa), tarixi taleləri yaxındır, millətçilik ideologiyasına önəm verilir və s. Ən başlıcası isə odur ki, onların hamısı beynəlxalq aləmdə öz milli maraqlarını müdafiə etmək əzminindədirlər. Dövlət və hökumət başçıları səviyyəsində müntəzəm yüksək görüşlər keçirilməsi, burada regionun problemlərinin müzakirə edilməsi arad a olan fikir müxtəlifliyinin, eləcə də bir sıra ziddiyyətlərin həll olunması və qaydaya salınmasına imkan yaratmışdır. Bu baxımdan Vyetnam, Laos və Kamboca ilə bağlı bir sıra problemlərin həlli, etnik zəmində ziddiyyətlərin tənzimlənməsi, xüsusi lə bütün Cənub-Şərqi Asiya ölkələrinin həyatında mühüm rol oynayan etnik çinlilərlə bağlı ciddi problemlərin qaydaya salınmasını qeyd etmək olar. Burada haqqında danışacağımız Malayziya, Tayland, Filippinlər, Sinqapur və Bruney kimi Cənub-Şərqi Asiya ölkələri, irəlində haqqında bəhs edilmiş sosialist və ya təmayüllü

kurs seçmiş ölkələrdən fərqli olaraq kapitalist inkişaf yolu tutmuşlar, yapon inkişaf modelinə meyillidirlər və bu sahədə yetərincə gözə çarpan uğurları vardır. Siyasi baxımdan liberal dəyərlərə üstünlük verməyə cəhd göstərirlər, ölkədə prezident və ya konstitusiyalı-monarxiya idarə üsulundan asılı olmayaraq, çoxpartiyalı parlament demokratiyası rejiminə malikdirlər. İqtisadi baxımdan xüsusi mulkiyyətə əsaslanan fəaliyyətin, azad bazarın mövcudluğuna tam təminat yaradırlar, inkişaf etmiş ölkələrin yardımlarından faydalanırlar, xarici investisiyalar üçün qapıları həmişə açıq saxlayırlar. Bunlardan əlavə onların hamısı üçün, demək olar ki, eyni səviyyədə bir ümumi hal var: bu ölkələrin inkişaf prosesində müəyyən iqtisadi güc sahibi olan etnik çinlilər mühüm rol oynayır. Məhz bunlara görə ki, ASEAN-nın yaradılması mümkün olmuşdur. Təşkilatın məqsədləri isə: 1) iqtisadi, sosial və mədəni inkişafın sürətləndirilməsi; 2) regionda sülhə və istiqrara dəstək vermək; 3) təhsil, elmi-texniki əməkdaşlıq və ixtisas təlimi sahələrində bir-birinə yardım etmək; 4) qarşısına deyilənlərə uyğun vəzifələr qoymuş beynəlxalq və regional təşkilatlarla əlaqələr saxlamaqdır. ASEAN-nın ali orqanları xarici işlər nazirlərinin illik müşavirəsi və müşavirələr arasında fəaliyyət göstərən daimi komitədir. İşçi orqanları isə katiblik və ərzaq və kənd təsərrüfatı, nəqliyyat və rabitə, ticarət və sənaye, elm və texnika məsələləri üzrə daimi komitələrdir. Vaxt aşırı dövlət və hökumət başçıları səviyyəsində müşavirələr də keçirilir. ASEAN-nın tarixində ən mühüm hadisələrdən birisi xarici işlər nazirlərinin 1971-ci ildə Malayziyanın paytaxtı Kuala-Lumpura şəhərində keçirilən müşavirəsində Cənub-Şərqi Asiyanı «sülh, azadlıq və tərəfsizlik zonası»na çevirmək haqqında konsepsiyanın bəyanılması olmuşdur. Faktik olaraq, bu, ASEAN ölkələrinin getdikcə bir-birilə daha da yaxınlaşmasının təzahürü idi. Məhz bundan sonra mümkün oldu ki, Malayziya və İndoneziya, Filippinlər, Tayland arasında mövcud olan sərhəd və ərazi mübahisələri tənzim olunsun, qarşılıqlı viza rejimi, təbii fəlakətlər zamanı qarşılıqlı kömək göstərmək, meteorologiya sahəsində əməkdaşlıq, narkotik maddələr ticarətinə, qaçaqmalçılıq və quldurluğa qarşı birgə mübarizə aparmaq haqqında sazişlər imzalansın. ASEAN ölkələri öz təbii ehtiyatlarından daha səmərəli istifadə etmək üçün ticarət-iqtisadi və maliyyə sahələrində öz səy və cəhdlərini əlaqələndirirlər. Həm də bu zaman diqqəti ona yönəltmək istədik ki, dünya bazarında satılan kauçukun 80%-i, manila ağac götüklərinin 90%-i, qiymətli ağac növlərinin 75%-i, qalayın 67%-i, kokos qozunun 65%-i, xurma yağının 60%-i, çox böyük miqdarda neft, nikel, boksitlər və eləcə də düyü, şəkər qamışı və qəhvə kimi kənd təsərrüfatı məhsulları məhz bu ölkələrdə istehsal olunur. ASEAN ölkələri iqtisadiyyatın inkişafı və xarici əlaqələrin qurulmasında nəzərə çarpacaq tərəqqiyə çatmışlar, daxili milli gəlirin artması və ixrac-ixrac əməliyyatlarının genişləndirilməsi baxımından digər region ölkələrindən xeyli irəlidedirlər. ASEAN ölkələri dünyanın ABŞ, Yaponiya, ümumi bazar ölkələri ilə yanaşı bir sıra beynəlxalq maliyyə mərkəzləri ilə sıx əməkdaşlıq edirlər. Bu əməkdaşlıq imkan vermişdir ki, ASEAN-nın ilk üzvü olan dövlətlər yüksək inkişaf göstəricələrinə malik olsunlar.

22. Pakistan dövlətinin yaranması

Pakistanın bir dövlət kimi dünyanın siyasi xəritəsində öz yerini tapması 1947-ci ilin 14 avqustunda baş vermişdir. Belə ki, həmin tarixdə Britaniya Hindistanının daha çox müsəlmanlar yaşayan Qərbi Pəncab, Sind, Şimali-Qərb sərhəd vilayəti və Belucistan rayonları Qərbi Pakistan, Şimali Benqaliya isə Şərqi Pakistan adı ilə dominion statuslu bir dövlət halında birləşdirdilər. Yeni yaranan dövlət Pakistan adlandırıldı. Dövlətin ərazisi bir-birindən 1700 km aralı olan Qərbi Pakistan və Şərqi Pakistan kimi iki hissədən ibarət idi. Bir qədər irəli gedərək söyləmək istədik ki, bu birlik 1971-ci ilə qədər davam etmişdir. Həmin ildə Şərqi Pakistan ayrıldı və Banqladeş Xalq Respublikası adı ilə müstəqil dövlətə çevrildi. Pakistan dövlətinin yaranması Müsəlman Liqasının uzun illər apardığı mübarizənin nəticəsində mümkün olmuşdur. Elə buna görə idi ki, ölkənin ilk Müəssislər Məclisində (1947 -1954-cü illər) həmin partiyanın

təmsilçiləri tam üstünlük təşkil etdilər. Müsəlman Liqasının lideri və tarixi ədəbiyyatda «millətin atası» adlanan Əli Cinnə isə Pakistanın ilk general-qubernatoru və Müəssislər Məclisinin sədri oldu. Əli Cinnənin 1948-ci ilin 11 sentyabrında ölümündən sonra Müəssislər Məclisinin sədri vəzifəsini Əli Xan tutdu, general-qubernator vəzifəsinə isə Xacə Nizaməddin gətirildi. Qeyd etmək lazımdır ki, Pakistan dövləti yarandığı gündən böyük problemlərlə üzləşməli olmuşdur. Bunlardan birincisi, bəlkə də ən ağırı o idi ki, Hindistanın istiqlalıyyəti aktına uyğun olaraq müsəlmanların çoxluq təşkil etdiyi vilayətlər bir dövlət halında birləşmək haqqına sahib olduğu kimi, knyazlıqlar da Hindistana və ya Pakistana birləşə bilərdilər. İstiqlalıyyət aktının verdiyi bu imkandan istifadə edərək Heydərabad knyazlığı öz müstəqilliyini və Cammu və Kəşmir knyazlığı isə Pakistanla birləşmək istəyini bildirən kimi Hindistan öz ordularını həmin knyazlıqlara yeritdi. Cammu və Kəşmirin istəyini dəstəkləyən Pakistanla Hindistan arasında hərbi əməliyyatlar başladı. Doğrudur, 1949-cu ildə BMT-nin qətnaməsinə uyğun olaraq hərbi əməliyyatlar dayandırıldı və hər iki dövlət öz nəzarətləri altına almış olduqları Cammu və Kəşmir ərazisində qaldılar. Lakin həmin problem bugünə kimi öz həllini tapmamışdır və iki dövlət arasındakı münasibətlərin xarakterini müəyyənələşdirən başlıca amil olaraq qalmaqda davam edir. Başqa bir problem Cammu və Kəşmir münaqişəsinin nəticəsi kimi meydana çıxmış qaçqınlar məsələsi idi. Belə ki, Pakistan-Hindistan hərbi münaqişələri hər iki ölkədə müsəlman-hindus qarşıdurmaları, daha doğrusu, toqquşmaları ilə müşayiət olunmağa başladı. Bunun nəticəsində 7 mln nəfərə yaxın müsəlman Pakistana, 6 mln hindus isə Hindistana qaçmağa məcbur oldu. Təbiidir ki, bu toqquşmalar və köçmələr heç də qansız -qadasız və ölümsüz-itkisiz ötürmədi. Hər iki tərəf kifayət qədər insan itkisinə və digər məhrumiyyətlərə məruz qaldı. Günahsız qanlar axıdıldı. Müstəmləkə dövründən miras qalmış ağır iqtisadi şərtlərin tənzimlənməsi prosesinin ağırlığı yeni yaranmış dövlətin qarşılaşdığı problemləri daha da çətinləşdirirdi. Ölkə iqtisadiyyatının başlıca sahəsi kənd təsərrüfatı idi. Sənaye çox zəif inkişaf etmişdi. Mövcud sənaye müəssisələri isə əsasən xammalın hasil edilməsi və onun emalı ilə məşğul idi. Bu müəssisələr də bir qayda olaraq xaricilərə, təbiidir ki, daha çox ingilislərə məxsus idi. Ümumiyyətlə isə, ölkə iqtisadiyyatında xarici kapitalın mövqeyi güclü idi. Çay plantasiyalarının çox böyük hissəsi, duz, daş kömür və neft mədənləri xarici kapitalın əlində idi, xarici banklar ölkənin maliyyə sistemində nəzarəti öz əllərində saxlayırdılar. Əhalinin sosial durumu son dərəcə aşağı idi. Təbiidir ki, bunların həlli Pakistan hakimiyyətinin qarşısında duran vəzifələr idi. Odur ki, hakimiyyət bütün çətinliklərə baxmayaraq bir sıra tədbirlər gördü. Bunlardan ən mühümünü kimi aqrar islahatı göstərmək olar. 1950-1952-ci illərdə aqrar islahat haqqında verilən qanunlara görə iri torpaq sahibliyi məhdudlaşdırılır, artıq torpaqlar dövlət tərəfindən dəyəri ödənilməklə alınır və icarədarlara satılırdı, kəndlilər biyar mükəlləfiyyətindən azad olunurdular. İcarədarlardan alınan torpaq haqqının hədləri xeyli məhdudlaşdırılırdı və s. Aqrar islahat haqqında qanunlarda nəzərdə tutulmuş tədbirlərin tətbiqi heç də hər yerdə və hər zaman uğurlu olmurdu. Xüsusilə, Qərbi Pakistanda imtiyazlı qüvvələr islahata müqavimət göstərirdilər. Şərqi Pakistanda da vəziyyət istənilən səviyyədə deyildi. Bunlara baxmayaraq aqrar sahədə müəyyən irəliləyişlər özünü göstərdi. Bunu hər şeydən əvvəl, kənd təsərrüfatı məhsullarının illik artım sürətinin yüksəlməsi də təsdiq edirdi. 1952-1954-cü illərdə kəndli iğtişaları xeyli səngimişdi. Ancaq vəziyyətin tam yaxşılaşdığını da söyləmək olmazdı. Təsədüfi deyildir ki, artıq 1956-cı ildə kəndlilər öz narazılıqlarını yenidən bildirməyə başlamışdılar. İyul ayında kəndlilərin Lahora kütləvi yürüşü bu baxımdan ciddi hadisə olmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, Pakistan hakimiyyəti sənaye sahəsində də bir sıra uğurlu tədbirlər həyata keçirmişdi. Bu da sənaye məhsulları istehsalının artım sürətinin qalxmasına səbəb olmuşdu. Bir sıra sənaye müəssisələri tikilməklə yanaşı yeni istehsal sahələri yaradıldı. Bu baxımdan cut məhsulları istehsalı sahəsini xüsusi qeyd etmək lazımdır. Ümumiyyətlə isə sənayenin inkişafı əsasən yüngül sənaye sahələrində daha çox nəzərə çarpırdı. Sənaye işçilərinin say artımı digər tədbirlər görülməsini zəruri edirdi. Bu baxımdan əmək və əmək haqqına dair bir sıra qanunların qəbul olunması, həmkarlar təşkilatlarının yaranması, işçilərin sosial hüquqlarının qorunmasına yönəli qanunların fəaliyyətə başlaması və s. ni qeyd etmək

olFransız hakimiyyəti 1943-ci ilin iyulunda parlament seçkilərinə getməyə məcbur oldu və burada Milli Blok partiyası qalib gəldi. Partiyanın lideri Şukri əl-Kuatli Suriyanın ilk prezidenti oldu. Daxili və xarici faktorların təzyiqi altında 1946-cı ilin 17 aprelində bütün xarici qoşunlar Suriya ərazisini tərk etdilər və bu gün əsil müstəqillik günü tanındı. 1947-ci ilin əvvəlində yeni parlament seçkilərinin keçirilməsi elan edilmişdi. Hakim partiya -Milli Blok parçalandı. Seçkiqabağı kampaniyada, 1947-ci ilin 4-7 aprelində 1-ci qurultayını keçirmiş və özünü « sosialist, xalq, inqilabi, siyasi» Ərəb Sosialist Dirçəliş Partiyası \Bəəs \elan etmiş siyasi qurum da fəal iştirak etdi. Partiyanın qurultayında proqram qəbul edilmiş və partiya fəaliyyətinin əsas istiqamətləri kimi « birlik, azadlıq və sosializm» müəyyən edilmişdi. Bundan əlavə, partiya sosial islahatlar, xarici kompaniyaların milliləşdirilməsi və başqa sosial-iqtisadi dəyişikliklər tərəfdarı olduğunu bildirirdi. Ərəblərarası münasibətlərdə Bəəs bütün ərəb ölkələrinin birləşməsinə vacib sayır və hesab edirdi ki, bütün ərəblər «vahid dövlətdə yaşamaq üçün vahid millətdir». Qeyd edək ki, başqa siyasi partiyalardan fərqli olaraq, Bəəs əvvəldən ümumərəb mərkəzi kimi işini qurmuş və bir sıra ərəb ölkələrində öz filiallarının yaratmışdır. Seçkilərdə müxtəlif qüvvələrin, o cümlədən müsəlman təşkilatlarının nümayəndələri iştirak etdirildilər. Parlament tərəfindən qəbul edilmiş qərarə görə bu orqan prezidenti seçmə hüququnu öz əlində saxlamışdır ki, bu da, başda bəəsçilər olmaqla, bir sıra siyasi qüvvələrin güclü tənqidinə tuş gəlmiş və demokratik azadlıqların pozuntusu kimi qiymətləndirilmişdir. Buna cavab olaraq hökumət partiya orqanı olan «əl-Bəəs» qəzetinin nəşrini qadağan etmiş və bir çox partiya üzvünü həbs etmişdir. 1947-ci ilin aprelində Şukri əl-Kuatli yenidən ölkə prezidenti seçilmişdi. 1948-ci ilin 15 mayında, İsrail dövlətinin rəsmi elan edilməsindən sonra, Ərəb Dövlətləri Liqasının qərarına müvafiq olaraq bir sıra ərəb ölkəsi, o cümlədən də Suriya, hərbi əməliyyatlara başladılar. 1948-ci il ərəb-İsrail müharibəsində məğlubiyyət ərəb ölkələrinin birləşməsi uğrunda hərəkət üçün güclü stimül olmuşdur. Suriya burjuaziyasının böyük hissəsi ölkələrinin İraq və İordaniya ilə birləşməsinə nəzərdə tutan «Böyük Süriya» proektinin həyata keçməsinə tərəfdar çıxdılar. Öz növbəsində müxalif qüvvələr monarxik rejimlərlə birləşməyə qarşı çıxır və onları regionda qərb nüfuzunun yayıcıları sayırdılar. Müharibədən sonra yaranmış ağır iqtisadi vəziyyət Suriya hökumətini bir sıra amerikalı və Avropa şirkətləri ilə iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrini əhatə edən müqavilələrin ratifikasiyasına getməyə vadar etdi. Güclü etirazlarla qarşılaşan bu addımlar ona gətirdi ki, hakim dairələrin bu qərarları 1949-cü ilin dekabrında parlamentdən keçə bilmədi və hökumət istefaya getməyə məcbur oldu. İki ay müddətində qarşıdurma xeyli artdı, ölkədə Bəəs, Xalq partiyası, SKP Suriya Kommunist partiyası \ və s. siyasi qüvvələrin rəhbərliyi altında tələbələrin və şəhər əhalisinin nümayişləri keçirildi. Dövlət tərəfindən kütləvi həbslər keçirilməsinə baxmayaraq, o, müqavilələrin ratifikasiyasına nail ola bilmədi. Siyasi gərginlik orduda olan narazılıqlarla da qidalanırdı. Burada Müdafiə nazirliyində baş alıb gedən korrupsiyaya, ərəb-İsrail müharibəsi dövründə özünü lap gəskin göstərən pozuntulara qarşı böyük narazılıq yaranmışdı. Və üç il nisbi siyasi sabillik dövründən sonra, Suriya bir-birinin ardınca gedən hərbi çevrilişlər dövrünə qədəm qoydu. 1949-cu ilin 30 martında onlardan birincisi polkovnik Hüsnü əz-Zaimin başçılığı altında həyata keçirildi. O, ölkədə əsil «demokratik rejim» bərqərar etmək, aqrar islahatlar və sosial dəyişikliklər keçirmək vəd edirdi. Ancaq qurulmuş rejimin gələcək fəaliyyəti onu göstərdi ki, bunlar hamısı deklarasiya idi. Demokratik qüvvələrə qarşı repressiyalar, İraq və İordaniya monarxiaları ilə yaxınlaşma başladı, lakin bir müddət sonra, Misirin və Səudiyyə Ərəbistanının maddi köməyini alan Suriya hökumətini bir qədər kursunun dəyişdi. Parlamentdə Amerika dövləti ilə Suriya ərazisindən neft kəmərinin inşa haqqında bağlanan saziş təsdiq edildi. 1949-cu ilin avqust ayında Suriyada yeni hərbi çevriliş baş verdi. Onun rəhbəri, Xalq partiyasının tərəfdarı olan polkovnik Sami Xinaui idi. Ancaq əvvəlki təcrübə artıq göstərmişdi ki, ölkədə hərbi diktatura qurmaq o qədər də asan iş deyildir. Sami Xinaui bəyan etdi ki, hakimiyyət mülki şəxslərə verilməlidir, ona görə bir qədər əvvəl hərbi qanunlara görə \29 may 1949-cü ildə fəaliyyəti dayandırılan siyasi partiyalar leqal vəziyyətə keçdilər və onların liderləri hökumətlə danışıqlara dəvət edildilər. 15 avqusta Xalq partiyasının liderlərindən biri -Həşim əl-Atasi hökuməti

formalaşdırdı, burada bəəşçiləri təhsil naziri vəzifəsində M.Əflək təmsil etmiş, Ərəb Sosialist Partiyasının gələcək lideri Ə. Haurani isə kənd təsərrüfatı naziri təyin olunmuşdu. Öz əsas məqsədini Təsis iclasına seçkiləri elan edən Həşim əl-Atasi hökuməti, onları hərbcilərin nəzarəti altında keçirdilər və Xalq partiyasının üzvləri yerlərin çoxuna yiyələndilər. Bəəs partiyası burada cəmi iki yer ala bildi, onun liderləri M.Əflək və S.Bitər isə heç parlamentə keçmədilər. H.əl-Atasi Suriyanın müvəqqəti prezidenti seçildi, noyabrın 17-də isə M.Əflək seçkilərin saxtalaşdırılmasına etiraz olaraq Konstitusiyaya işləyib hazırlayan Komitənin tərkibindən çıxdı. S.Xinauinin siyasi arzularından biri də Suriya və İraqın birləşdirilməsi idi. Bir sıra siyasi partiyaların bu proektə qarşı çıxmasına baxmayaraq, Bəəs ona tərəfdar çıxdı və ancaq onu tələb etdi ki, 1948-ci il İraq-İngilis müqaviləsinə yeni yaradılacaq dövlətə xarici kapitalın qarşısını alan və burada respublika rejiminin bərqərar olunmasına imkan verən dəyişikliklər əlavə edilsin. Belə birləşmədə partiya gələcək ərəb birliyinin yaranmasının təməl daşını görürdü. S.Xinauinin planları ölkənin iqtisadi və siyasi vəziyyətini yaxşılaşdırmadı, onlar həm də ABŞ-ı da bəmin etmirdi, çünki onlar ölkədə ingilis təsirinin artmasını istəmirdilər. Ordu baş komandanlığında İraqla birləşmənin əleyhinə idilər, çünki bu halda ölkədə olan imtiyazlarını itirmiş olurdular. Məhz ordu Suriyada baş vermiş yeni hərbi çevrilişin təşəbbüskarı kimi çıxış etdi. 19 dekabr 1948-ci ildə polkovnik Ədib Şişəklinin rəhbərliyi altında ölkədə hərbi diktatura rejimi quruldu. Qərbin böyük təsirlərinə baxmayaraq, Suriya ərəb ölkələrinin birgə fəaliyyətinə qoşuldu və 1950-ci ilin 17 iyununda Livan, Misir, Səudiyyə Ərəbistanı, Yəmən, 1952-ci ilin fevralında isə İraq və İordaniya ilə bircə müdafiə haqqında müqaviləyə imza atdı. 1951-ci ilin iyununda hakimiyyətdə olan Xalid əl-Azm hökuməti «Trumen doktrinasına» müvafiq olaraq ərəb ölkələrinə texniki və iqtisadi kömək və müqabilində onların amerikalıların iqtisadi, hərbi və texniki missiyalarını öz ərzilərində yerləşdirmək haqqında ABŞ tərəfindən edilən təklifləri rədd etdi. Suriya üçün çox vacib hadisə 1950-ci ilin sentyabrında yeni konstitusiyanın qəbulu oldu. Bu konstitusiyaya ərəb dünyasında ilk dəfə insanın sosial-iqtisadi hüquqlarını deklarasiya edirdi. 1952-ci ilin noyabrında Bəs və ƏSP vahid Ərəb Sosialist Dircəliş Partiyası çərçivəsində birləşdilər. ƏSP-da böyük miqdarda kəndlilərin və fəhlələrin mövcudluğu partiyanın sol qanadını möhkəmləndirdi. Bununla yanaşı, onun ordu ilə olan əlaqələri də gücləndi, çünki hərbcilərin aşağı və orta təbəqələrində ƏSP-nın tərəfdarları çox idi. 1954-cü ilin noyabrın ölkənin siyasi qüvvələri Xalq Cəbhəsinin yaradılması və diktaturanın devrilməsi haqqında bəyanatla çıxış etdilər. Xalq kütlələrinin çıxışları nəticəsi Ə.Şişəkli rejiminin süqutu və onun ölkədən qaçması, 1950-ci ildə seçilmiş parlamentin öz hüquqlarında bərpa edilməsi oldu. Suriyanın müvəqqəti prezidenti Xalq Partiyasının lideri Həşim əl-Atasi seçildi. Ardı kəsilməyən siyasi mübarizə Suriyanın ictimai həyatında yeni faktorunu buruzə verdi ki, bu da Bəəs partiyasının mövqelərinin xeyli güclənməsi idi. Onun neytral hakimiyyət yaratması və azad parlament seçkiləri keçirilməsi ideyası ilə çıxış edən xeyli hərbcəi tərəfdarları vardı. 1954-cü il parlament seçkilərində Suriyanın bütün siyasi partiyaları iştirak etmiş və Bəəs burada 22 yer ala bilmişdir. Heç bir partiyanın üstünlüyü əldə edilməyən bu halda hökuməti formalaşdırmağa məsul edilən görkəmli siyasətçi Faris əl-Huri onu əsasən konservativ ünsürlərdən təşkil etdi. 50-ci illərin ortaları Yaxın Şərqi Qərbin siyasətinin fəallaşması ilə xarakterizə olunan bir dövr olmuşdur və o, region ölkələrini hərbi bloklara və ittifaqlara çəkməklə burada özünə dayaq axtarırdı. 1955-ci ildə İraq hökuməti Türkiyə ilə hərbi ittifaqa girmək haqqında bəyanat vermişdir ki, bu da ərəb dünyasında birmənalı qarşılanmamışdır və qəzəb doğurmuşdu. Bu bəyanata qarşı qəti mövqe tutmayan Suriya hökuməti hətta istefaya getməyə məcbur edilmişdi və parlamentin demokratik blokunun təkidi ilə 1955-ci ilin fevralında Milli Partiyanın lideri Səbri əl-Əsalinin başçılığı altında yeni kabinet tərtib edilmişdi. Bütün rezonanslara baxmayaraq, 1955-ci ilin 24 fevralında İraq Türkiyə ilə müqavilə bağlamış, Baqdad paktının əsasını qoymuş və beləliklə də 1950-ci ildə ərəb birliyi haqqında imzalanmış sazişin ideyasını pozmuşdu. Amerika hökuməti bu ərəfədə Suriyanın da bu ittifaqa qoşulması üçün böyük səylər etmiş, lakin 1955-ci ilin 6 martında Suriya, Misir və Səudiyyə Ərəbistanı birgə hərbi əməliyyatlar və mümkün işğallara qarşı birgə müdafiə orqanının yaradılması haqqında kommünike dərc etmişdilər. Elə o vaxt türk-

iraq müqaviləsinə İngiltərə də qoşulmuşdur və onun regional xarakteri aradan götürülmüşdür. Pakistan dövləti tarixinin ilk illərində milli məsələ də kifayət qədər özünü göstərirdi.

23. Suriyanın müstəqillik qazanması

Fransız hakimiyyəti 1943-ci ilin iyulunda parlament seçkilərinə getməyə məcbur oldu və burada Milli Blok partiyası qalib gəldi. Partiyanın lideri Şukri əl-Kuatli Suriyanın ilk prezidenti oldu. Daxili və xarici faktorların təzyiqi altında 1946-cı ilin 17 aprelində bütün xarici qoşunlar Suriya ərazisini tərk etdilər və bu gün əsil müstəqillik günü tanındı. 1947-ci ilin əvvəlində yeni parlament seçkilərinin keçirilməsi elan edilmişdi. Hakim partiya -Milli Blok parçalandı. Seçkiqabağı kampaniyada, 1947-ci ilin 4-7 aprelində 1-ci qurultayını keçirmiş və özünü « sosialist, xalq, inqilabi, siyasi» Ərəb Sosialist Dirçəliş Partiyası \Bəəs \elan etmiş siyasi qurum da fəal iştirak etdi. Partiyanın qurultayında proqram qəbul edilmiş və partiya fəaliyyətinin əsas istiqamətləri kimi « birlik, azadlıq və sosializm» müəyyən edilmişdi. Bundan əlavə, partiya sosial islahatlar, xarici kompaniyaların milliləşdirilməsi və başqa sosial-iqtisadi dəyişikliklər tərəfdarı olduğunu bildirirdi. Ərəblərarası münasibətlərdə Bəəs bütün ərəb ölkələrinin birləşməsinə vacib sayır və hesab edirdi ki, bütün ərəblər «vahid dövlətdə yaşamaq üçün vahid millətdir». Qeyd edək ki, başqa siyasi partiyalardan fərqli olaraq, Bəəs əvvəldən ümumərəb mərkəzi kimi işini qurmuş və bir sıra ərəb ölkələrində öz filiallarının yaratmışdır. Seçkilərdə müxtəlif qüvvələrin, o cümlədən müsəlman təşkilatlarının nümayəndələri iştirak edirdilər. Parlament tərəfindən qəbul edilmiş qərara görə bu orqan prezidenti seçmə hüququnu öz əlində saxlamışdır ki, bu da, başda bəəsçilər olmaqla, bir sıra siyasi qüvvələrin güclü tənqidiyə tuş gəlmiş və demokratik azadlıqların pozuntusu kimi qiymətləndirilmişdir. Buna cavab olaraq hökumət partiya orqanı olan «əl-Bəəs» qəzetinin nəşrini qadağan etmiş və bir çox partiya üzvünü həbs etmişdir. 1947-ci ilin aprelində Şukri al-Kuatli yenidən ölkə prezidenti seçilmişdi. 1948-ci ilin 15 mayında, İsrail dövlətinin rəsmi elan edilməsindən sonra, Ərəb Dövlətləri Liqasının qərarına müvafiq olaraq bir sıra ərəb ölkəsi, o cümlədən də Suriya, hərbi əməliyyatlara başladılar. 1948-ci il ərəb-İsrail müharibəsində məğlubiyyət ərəb ölkələrinin birləşməsi uğrunda hərəkət üçün güclü stimul olmuşdur. Suriya burjuaziyasının böyük hissəsi ölkələrinin İraq və İordaniya ilə birləşməsinə nəzərdə tutan «Böyük Suriya» proektinin həyata keçməsinə tərəfdar çıxırdılar. Öz növbəsində müxalif qüvvələr monarxik rejimlərlə birləşməyə qarşı çıxır və onları regionda qərb nüfuzunun yayıcıları sayırdılar. Müharibədən sonra yaranmış ağır iqtisadi vəziyyət Suriya hökumətini bir sıra amerikalı və Avropa şirkətləri ilə iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrini əhatə edən müqavilələrin ratifikasiyasına getməyə vadar etdi. Güclü etirazlarla qarşılaşan bu addımlar ona gətirdi ki, hakim dairələrin bu qərarları 1949-cü ilin dekabrında parlamentdən keçə bilmədi və hökumət istefaya getməyə məcbur oldu. İki ay müddətində qarşıdurma xeyli artdı, ölkədə Bəəs, Xalq partiyası, SKP \Suriya Kommunist partiyası\ və s. siyasi qüvvələrin rəhbərliyi altında tələbələrin və şəhər əhalisinin nümayişləri keçirildi. Dövlət tərəfindən kütləvi həbslər keçirilməsinə baxmayaraq, o, müqavilələrin ratifikasiyasına nail ola bilmədi. Siyasi gərginlik orduda olan narazılıqlarla da qidalanırdı. Burada Müdafiə nazirliyində baş alıb gedən korrupsiyaya, ərəb-İsrail müharibəsi dövründə özünü lap gəskin göstərən pozuntulara qarşı böyük narazılıq yaranmışdı. Və üç il nisbi siyasi stabillik dövründən sonra, Suriya bir-birinin ardınca gedən hərbi çevrilişlər dövrünə qədəm qoydu. 1949-cu ilin 30 martında onlardan birincisi polkovnik Hüsnü əz-Zaimin başçılığı altında həyata keçirildi. O, ölkədə əsil «demokratik rejim» bərqərar etmək, aqrar islahatlar və sosial dəyişikliklər keçirmək vəd edirdi. Ancaq qurulmuş rejimin gələcək fəaliyyəti onu göstərdi ki, bunlar hamısı deklarasiya idi. Demokratik qüvvələrə qarşı repressiyalar, İraq və İordaniya monarxiyaları ilə yaxınlaşma başladı, lakin bir müddət sonra, Misirin və Səudiyyə Ərəbistanının maddi köməyini alan Suriya hökumətini bir qədər kursunun dəyişdi. Parlamentdə Amerika dövləti ilə Suriya

ərazisindən neft kəmərinin inşa haqqında bağlanan saziş təsdiq edildi. 1949-cu ilin avqust ayında Suriyada yeni hərbi çevriliş baş verdi. Onun rəhbəri, Xalq partiyasının tərəfdarı olan polkovnik Sami Xinaui idi. Ancaq əvvəlki təcrübə artıq göstərmişdi ki, ölkədə hərbi diktatura qurmaq o qədər də asan iş deyildir. Sami Xinaui bəyan etdi ki, hakimiyyət mülki şəxslərə veriləcək, ona görə bir qədər əvvəl hərbi qanunlara görə 129 may 1949-cü ildə fəaliyyəti dayandırılan siyasi partiyalar leqal vəziyyətə keçdilər və onların liderləri hökumətlə danışıqlara dəvət edildilər. 15 avqusta Xalq partiyanın liderlərindən biri -Həşim əl-Atasi hökuməti formalaşdırdı, burada bəəşçiləri təhsil naziri vəzifəsində M.Əflək təmsil etmiş, Ərəb Sosialist Partiyasının gələcək lideri Ə. Haurani isə kənd təsərrüfatı naziri təyin olunmuşdu. Öz əsas məqsədini Təsis iclasına seçkiləri elan edən Həşim əl-Atasi hökuməti, onları hərbiçilərin nəzarəti altında keçirdilər və Xalq partiyasının üzvləri yerlərin çoxuna yiyələndilər. Bəəş partiyası burada cəmi iki yer ala bildi, onun liderləri M.Əflək və S.Bitər isə heç parlamentə keçmədilər. H.əl-Atasi Suriyanın müvəqqəti prezidenti seçildi, noyabrın 17-də isə M.Əflək seçkilərin saxtalaşdırılmasına etiraz olaraq Konstitusiya işləyib hazırlayan Komitənin tərkibindən çıxdı. S.Xinauinin siyasi arzularından biri də Suriya və İraqın birləşdirilməsi idi. Bir sıra siyasi partiyaların bu proektə qarşı çıxmasına baxmayaraq, Bəəş ona tərəfdar çıxdı və ancaq onu tələb etdi ki, 1948-ci il İraq-İngilis müqaviləsinə yeni yaradılacaq dövlətə xarici kapitalın qarşısını alan və burada respublika rejiminin bərqərar olunmasına imkan verən dəyişikliklər əlavə edilsin. Belə birləşmədə partiya gələcək ərəb birliyinin yaranmasının təməl daşını görürdü. S.Xinauinin planları ölkənin iqtisadi və siyasi vəziyyətini yaxşılaşdırmadı, onlar həm də ABŞ-ı da bəmin etmədi, çünki onlar ölkədə ingilis təsirinin artmasını istəmirdilər. Ordu baş komandanlığında İraqla birləşmənin əleyhinə idilər, çünki bu halda ölkədə olan imtiyazlarını itirmiş olurdular. Məhz ordu Suriyada baş vermiş yeni hərbi çevrilişin təşəbbüskarı kimi çıxış etdi. 19 dekabr 1948-ci ildə polkovnik Ədib Şişəklinin rəhbərliyi altında ölkədə hərbi diktatura rejimi quruldu. Qərbin böyük təsirlərinə baxmayaraq, Suriya ərəb ölkələrinin birgə fəaliyyətinə qoşuldu və 1950-ci ilin 17 iyununda Livan, Misir, Səudiyyə Ərəbistanı, Yəmən, 1952-ci ilin fevralında isə İraq və İordaniya ilə bircə müdafiə haqqında müqaviləyə imza atdı. 1951-ci ilin iyununda hakimiyyətdə olan Xalid əl-Azm hökuməti «Trumen doktrinasına» müvafiq olaraq ərəb ölkələrinə texniki və iqtisadi kömək və müqabilində onların amerikalıların iqtisadi, hərbi və texniki missiyalarını öz ərzilərində yerləşdirmək haqqında ABŞ tərəfindən edilən təklifləri rədd etdi. Suriya üçün çox vacib hadisə 1950-ci ilin sentyabrında yeni konstitusiyanın qəbulu oldu. Bu konstitusiya ərəb dünyasında ilk dəfə insanın sosial-iqtisadi hüquqlarını deklarasiya edirdi. 1952-ci ilin noyabrında Bəəş və ƏSP vahid Ərəb Sosialist Dircəliş Partiyası çərçivəsində birləşdilər. ƏSP-da böyük miqdarda kəndlilərin və fəhlələrin mövcudluğu partiyanın sol qanadını möhkəmləndirdi. Bununla yanaşı, onun ordu ilə olan əlaqələri də gücləndi, çünki hərbiçilərin aşağı və orta təbəqələrində ƏSP-nın tərəfdarları çox idi. 1954-cü ilin noyabrın ölkənin siyasi qüvvələri Xalq Cəbhəsinin yaradılması və diktaturanın devrilməsi haqqında bəyanatla çıxış etdilər. Xalq kütlələrinin çıxışları nəticəsi Ə.Şişəkli rejiminin süqutu və onun ölkədən qaçması, 1950-ci ildə seçilmiş parlamentin öz hüquqlarında bərpa edilməsi oldu. Suriyanın müvəqqəti prezidenti Xalq Partiyasının lideri Həşim əl-Atasi seçildi. Ardı kəsilməyən siyasi mübarizə Suriyanın ictimai həyatında yeni faktorun biruzə verdi ki, bu da Bəəş partiyasının mövqelərinin xeyli güclənməsi idi. Onun neytral hakimiyyət yaratması və azad parlament seçkiləri keçirilməsi ideyası ilə çıxış edən xeyli hərbiçiləri tərəfdarları vardı. 1954-cü il parlament seçkilərində Suriyanın bütün siyasi partiyaları iştirak etmiş və Bəəş burada 22 yer ala bilmişdir. Heç bir partiyanın üstünlüyü əldə edilməyən bu halda hökuməti formalaşdırmağa məsul edilən görkəmli siyasətçi Faris əl-Huri onu əsasən konservativ ünsürlərdən təşkil etdi. 50-ci illərin ortaları Yaxın Şərqi Qərbin siyasətinin fəallaşması ilə xarakterizə olunan bir dövr olmuşdur və o, region ölkələrini hərbi bloklara və ittifaqlara çəkməklə burada özünə dayaq axtarırdı. 1955-ci ildə İraq hökuməti Türkiyə ilə hərbi ittifaqa girmək haqqında bəyanat vermişdir ki, bu da ərəb dünyasında birmənalı qarşılanmamışdır və qəzəb doğurmuşdu. Bu bəyanata qarşı qəti mövqə tutmayan Suriya hökuməti hətta istefaya getməyə məcbur edilmişdi və parlamentin demokratik blokunun təkidi ilə 1955-ci ilin fevralında

Milli Partiyanın lideri Səbri əl-Əsalinin başçılığı altında yeni kabinet tərtib edilmişdi. Bütün rezonanslara baxmayaraq, 1955-ci ilin 24 fevralında İraq Türkiyə ilə müqavilə bağlamış, Baqdad paktının əsasını qoymuş və beləliklə də 1950-ci ildə ərəb birliyi haqqında imzalanmış sazişin ideyasını pozmuşdu. Amerika hökuməti bu ərafədə Suriyanın da bu ittifaqa qoşulması üçün böyük səylər etmiş, lakin 1955-ci ilin 6 martında Suriya, Misir və Səudiyyə Ərəbistanı birgə hərbi əməliyyatlar və mümkün işğallara qarşı birgə müdafiə orqanının yaradılması haqqında kommünike dərc etmişdilər. Elə o vaxt türk-iraq müqaviləsinə İngiltərə də qoşulmuşdur və onun regional xarakteri aradan götürülmüşdü

24. Banqladeş dövlətinin yaradılması

Bəlli olduğu kimi, 1947-ci ildə Hindistan subqitəsinin xalqları istiqlaliyyət qazanarkən burada yaranmış iki dövlətdən birisi olan Pakistanın özü də iki hissədən ibarət idi. Pakistanın şərq və qərb adlanan hissələri bir-birindən xeyli aralı olmaqla yanaşı milli tərkib etibarilə də fərqli idi. Əgər Qərbi Pakistanda pəncablılar, puştular, sindhlər və belucilər yaşayırdısa, Şərqi Pakistan əhalisi isə yalnız benqallardan ibarət idi. Ölkənin şərq və qərb hissələri istər iqtisadi, istərsə siyasi baxımdan da eyni vəziyyətdə deyildi. Qərbin torpaq sahibləri, burjua nümayəndələri, hərbi dairələri ənənəvi olaraq daha güclü idilər və bu gücdən istər iqtisadi, istərsə də siyasi məsələlərin həllində kifayət qədər yararlanırdılar. Yeri gəlmişkən demək lazımdır ki, bu hal yeni yaranmış dövlətin həyatında yeni hal deyildi. Bu ərazi Hindistanın tərkibində olarkən də onun iqtisadi və siyasi elitası həmişə söz və mövqe sahibi olmuş, indi də o ənənəni davam etdirirdi. Təbiidir ki, istiqlaliyyət qazandıqdan sonra Şərqi Pakistan əhalisi, - həm də onu demək lazımdır ki, bu əhali say etibarilə daha çox idi, - dövlətin iqtisadi və siyasi həyatında ən azı bərabər hüquqlara sahib olmaq istəyində idi və mövcud durum onu qane etmirdi. Elə bunun nəticəsi idi ki, daxildən və xaricdən, ilk növbədə Hindistan tərəfindən dəstəklənən siyasi qüvvələr Mucibur Rəhmanın başçılıq etdiyi Xalq Liqası (Avami Liq) partiyasında birləşib ölkənin dövlət quruluşunun demokratikləşdirilməsi və əyalətlərə tam məhəlli muxtariyyət verilməsi tələblərini irəli sürür, bununla da Şərqi Pakistan əhalisi olan benqalların siyasi və iqtisadi həyatda bərabər səviyyədə təmsil olunmasına çalışırdılar. Bəlli olduğu kimi, bu hadisələr ölkənin iki hissəsi arasında qarşıdurma yaranmasına qədər gətirdi. Bu məsələlər ətrafında Pakistanla əlaqədar kifayət qədər danışıldığından qısaca olaraq ona toxunmaq istərdik ki, 1970-ci ilin aprel seçkilərində Xalq Liqası (Avami Liq) Şərqi Pakistan üçün nəzərdə tutulan 162 parlament mandatından (ümumiyyətlə isə ölkə parlamentində 300 yer var idi-müə.) 160-na sahib oldu. Şərqi Pakistanın yerli qanunvericilik məclisində yerlərin də mütləq əksəriyyətini Xalq Liqası nümayəndələri tutdular. İrəlidə bu hadisənin doğurduğu əks-səda haqqında, general Yahya xanın gördüyü cəza tədbirləri, Xalq Liqasının qadağan edilməsi, hakimiyyətin parlament çoxluğuna verməkdən imtina edilməsi, Şərqi Pakistanın geniş muxtariyyət istəyinin rədd edilməsi və s. haqqında lazımınca danışılmışdır. Bütün bu hadisələrin sonunda 1971-ci ilin 26 martında Banqladeş Xalq Respublikasının yaradıldığı elan olundu. Hindistan ordularının da bilavasitə yardım etdiyi «muktu bahini» adlı yerli silahlı dəstələrə müqavimət göstərə bilməyən Pakistan hərbi birləşmələri, nəhayət, 1971-ci il yanvarın 10-da təslim oldu. Düz bir il sonra Mucibur Rəhman Qərbi Pakistanda məhbəsdən azad edildi və Banqladeşə gəldi. Onun gəlişinin ikinci günü Banqladeş Xalq Respublikasının müvəqqəti konstitusiyası elan edildi və ona uyğun olaraq Mucibur Rəhman hökumət təşkil etdi. Qeyd etmək lazımdır ki, 1971-ci ilin martından öncə Banqladeşdən Pakistan parlamentinə seçilən millət vəkilləri və yerli qanunverici orqanın bütün üzvləri ölkənin Müəssislər Məclisini təşkil etdilər. Prezident isə Əbu Seyyid Çaudhuri seçildi. Hindistan hərbi qüvvələri 1972-ci ilin martında Banqladeşdən çıxarıldı. 1972-ci ilin yanvarında Banqladeş və Hindistan arasında bağlanan

müqavilənin şərtlərinə görə qaçqınların ölkəyə qayıtması başlandı. Onu da əlavə etmək lazımdır ki, həmin müqavilə martın 19-da iki ölkə arasında imzalanan «Dostluq, sülh və əməkdaşlıq haqqında müqavilə» ilə tamamlandı. Mucibur Rəhman hökuməti həm də bu yeni dövləti tanıyan bütün dövlətlərə dəstək üçün müraciət etdi. Sovet İttifaqı Hindistandan sonra Banqladeşə maddi və mənəvi yardım göstərən ikinci dövlət oldu. Martın əvvəllərində Banqladeş Xalq Respublikasının baş naziri Mucibur Rəhmanın başçılıq etdiyi nümayəndə heyəti Moskvada oldu və iki dövlət arasında münasibətlərin daha da inkişaf etdirilməsi haqqında Bəyanət imzalandı. Bir sıra sənaye obyektlərinin inşasında sovet mütəxəssisləri çalışmağa başladı. Ümumiyyətlə isə, qısa vaxtda Baqladeş bir çox ölkələr, 1974-cü il Pakistan, 1976-cı ildə isə ÇXR tərəfindən tanındı. Ölkə 1974-cü ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatına qəbul edildi.

25. Şanxay Əməkdaşlıq Təşkilatı və region ölkələrinin siyasi həyatına təsiri

Üzvlər - Çin Xalq Respublikası, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Rusiya, Tacikistan, Özbəkistan

Müşahidəçilər - Hindistan, İran, Monqolustan, Pakistan

Müxtəlif ekstremist, separatçı və dini-fundamentalist silahlı birləşmələr və qruplar tərəfindən təhlükələrin güclənməsi, habelə sərhədlərdə silahlanmanın səviyyəsinin aşağı salınması və Mərkəzi Asiyada nüvəsiz zonanın yaradılması cəhdləri bu qeyri-stabil regionun dövlət başçılarının birgə görüşünün əsasını qoydu. Çinlə sərhəd problemlərinin həlli məqsədi ilə 1996-cı ildə Çinin Şanxay şəhərində keçirilən bu qəbildən olan ilk birgə görüşdə Rusiya, Çin, Qazaxıstan, Tacikistan və Qırğızıstanın liderləri tərəfindən «Şanxay beşliyi» adlanan birlik yaradıldı. Bu görüşdə müntəzəm olaraq sammitlərin keçirilməsinə dair razılıq əldə edildi və sərhəd bölgəsində hərbi sahədə etimad tədbirlərinin güclənməsi haqqında saziş imzalandı. 1997-ci ildə Moskvada ümumi sərhəd bölgəsində olan hərbi qüvvələrin qarşılıqlı olaraq ixtisarı barədə birgə saziş imzalandı. Sənədlər sərhəd rayonlarında qoşunların sayının artırılmaması öhdəliyinə əməl olunmasına ciddi nəzarət mexanizmini müəyyən etdi və Mərkəzi Asiya regionunda siyasi həmrəylik və hərbsizləşdirmə yolunda ilk real addım oldu. «Şanxay beşliyi»-nə daxil olan ölkələrin ümumi ərazisi Avrasiya materikinə beşdə üç hissəsini təşkil edir, əhalinin sayı isə təxminən 1,5 milyarddır. 1999-cü ilin avqustunda Qırğızıstanda bu 5 ölkə rəhbərlərinin görüşlərinin sonunda imzalanan Bişkek deklarasiyasında «Şanxay beşliyi»-nin məqsədləri geniş və dəqiq ifadə edildi. Onun əsasını Mərkəzi Asiyada əməkdaşlıq və təhlükəsizliyin güclənməsi üzrə çoxtərəfli regional dialoqun genişləndirilməsi təşkil edirdi. Bişkek deklarasiyasına əsasən, 5 dövlətin əməkdaşlığı açıq xarakter daşıyır və digər ölkələrə qarşı

yönəlməyib. Bəyannamədə bu ölkələrin birgə mübarizə aparacaqları regional sabitliyə təhlükələr yer alıb: beynəlxalq terrorçuluq, silah qaçaqmalçılığı, qeyri-leqal miqrasiya, milli-etnik separatizm və dini ekstremizmin meydana çıxması. Bişkek qrupu çərçivəsində 5 ölkənin təhlükəsizlik orqanlarının və xüsusi xidmət orqanlarının əməkdaşlığı barədə qərar qəbul edildi. İqtisadi və humanitar sahədə sərhədyanı əməkdaşlığın planauyğun genişlənməsi məsələsi 2000-ci ilin iyununda Düşənbədə keçirilən sammitdə müzakirə edilib. Düşənbə dekalarasiyasında bu beynəlxalq qurumun fəaliyyəti, əsas məqsədləri və «Şanxay beşliyi»ni yaradan ölkələrin prioritetləri öz əksini tapdı və bu ölkələrə Özbəkistan müşahidəçi qismində qoşuldu. BMT yanında beynəlxalq terrorçuluqla mübarizə üzrə ayrıca istiqamətin yaradılması, birgə genişmiqyaslı antiterror əməliyyatlarının aparılması üçün Bişkekdə «beşliyin antiterror mərkəzinin yaradılması və Mərkəzi Asiyanın «nüvəsiz zona» elan edilməsi kimi bir sıra təşəbbüslər təklif edildi. Bununla yanaşı, iqtisadi, elmi-texniki və mədəniyyət sahəsində əməkdaşlıq məsələlərinə xüsusi diqqət yetirilməyə başlandı. «Şanxay beşliyi»nin tarixində mühüm hadisələrdən biri 14-15 iyun 2001-ci ildə Şanxay şəhərində keçirilən dövlət başçıları səviyyəsində sammit oldu. Rusiya, Çin, Qazaxıstan, Özbəkistan, Tacikistan və Qırğızıstan prezidentləri Şanxay Əməkdaşlıq Təşkilatının (ŞƏT) yaradılması haqqında deklarasiyaya imza atdılar. Bu sənəddə əməkdaşlığın daha yüksək səviyyəsinə keçidin yeni təhlükə və çağırışlara qarşı müdafiə üçün birgə imkanlardan istifadənin effektivliyinin artırılacağına ümidlər öz əksini tapmışdır. ŞƏT-in məqsədləri sırasında iştirakçı dövlətlər arasında mehriban qonşuluq və dostluq, qarşılıqlı etimadın güclənməsi, müxtəlif sfera və sahələrdə müxtəlif effektiv əməkdaşlığın təşviqi, regionda sülhün, sabitlik və təhlükəsizliyin, təmin edilməsi üçün birgə sayların dəstəklənməsi də var. Deklarasiyada əsas məqsədlər kimi, Mərkəzi Asiyada sülh, sabitlik və təhlükəsizliyin təmini ilə yanaşı, siyasi, iqtisadi-ticarət, elmi-texniki, mədəniyyət, təhsil, energetika, nəqliyyat, ekologiya və digər sahələrdə əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi də yer alıb. Sammitdə özlərinə və bütünlükdə regiona böyük təhlükə törədə biləcəyi narahatçılığını nəzərə alaraq separatçılıq və ekstremizmlə mübarizə üzrə Konvensiya da qəbul edilib. Yeni regional təşkilatın çərçivəsində növbə ilə 6 dövlətdən birində təşkil edilməklə dövlət başçılarının illik rəsmi görüşü və hökumət başçılarının müntəzəm görüşü keçirilir. Bununla yanaşı, əməkdaşlığın genişləndirilməsi üçün qarşılıqlı münasibətlərin yeni mexanizmlərini yaratmaq nəzərdə tutulur. BMT Təhlükəsizlik Şurasının daimi üzvləri, strateji tərəfdaşlar və nüvə dövlətləri kimi Rusiya və Çin bu regional strukturun əsas nüvəsi kimi çıxış edirlər. Məhz həmin bu iki dövlət «çoxqütblü dünya» konsepsiyasının reallaşdırılması təşəbbüsündən və pozulmasının

strateji sabitliyin də pozulmasına gətirib çıxara biləcəyi 1972-ci ildə imzalanmış raketdən müdafiə üzrə Sovet-Amerika müqaviləsinə tərəfdarlıqdan çıxış edirlər. Qlobal problemlərə bu cür baxış Bişkek (1999) və Düşənbə (2000) deklarasiyalarında qeyd olunub. ŞƏT çərçivəsində əməkdaşlığın koordinasiyası üçün iştirakçı dövlətlərin milli koordinatorlarının şurası yaradılıb. Onun fəaliyyəti iştirakçı dövlətlərin xarici işlər nazirlərinin təsdiq etdikləri müvəqqəti nizamnamə ilə müəyyən edilir. Bu təşkilatın yeniləşdirilmiş Nizamnaməsi (beynəlxalq hüquqda məhz nizamnamənin məqsəd və vəzifələri, hər hansı beynəlxalq təşkilata daxil olması şərtlərinin yer aldığı əsas sənəddir) 2002-ci ildə Moskvada imzalanıb. ŞƏT-in iki üzvü - Rusiya və Çinin BMT Təhlükəsizlik Şurasının daimi üzvləri olması faktoru ŞƏT üzvlərinin BMT Nizamnaməsinin prinsip və məqsədlərinə bağlılığını göstərən xüsusi deklarasiyada əksini tapıb. ŞƏT-ə maraq göstərən Pakistan, Hindistan, Monqolustan və İran təşkilatda müşahidəçi statusu alıblar. Özbəkistanın ŞƏT-ə qəbulu müxtəlif cür qiymətləndirilən əlamətdar hadisədir. Şanxay forumunun liderləri Əfqanıstandan və «Özbəkistan İslam Hərəkatı»ndan gələn radikal islam təhlükəsinə qarşı birgə fəaliyyəti vacib sayırlar. Öz növbəsində, Çin rəhbərliyi «qarşılıqlı anlaşma, qarşılıqlı mənfəət, bərabərlik və əməkdaşlığa» əsaslanan yeni təhlükəsizlik konsepsiyası təklif edir. Çox güman ki, ŞƏT-in fəaliyyəti və təşkilata qəbulla bağlı kriteriyalara dair bu və ya digər məsələlər Nizamnamədə öz əksini tapacaq. 2002-ci ilin yayında Sankt-Peterburqda ŞƏT-in II sammiti keçirildi. Sammit iştirakçıları bir çox sahələrdə əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsi cəhəndə yekdil olduqlarını göstərdilər. Sammitin yekunu olaraq bir çox sənədlər qəbul edildi - Şanxay Əməkdaşlıq Təşkilatının Xartiyası, Regional antiterror strukturu üzrə ŞƏT dövlətləri arasında saziş. O zaman Rusiya prezidenti V.Putin Regional Antiterror strukturu ilə bağlı sazişin imzalanmasını terrorçuluğa qarşı qlobal mübarizəyə mühüm töhfə verəcəyini xüsusi qeyd edib. 2003-cü ilin mayında Moskvada ŞƏT-in III sammiti keçirilib. Tədbirdə təşkilatın əsas orqanlarının iş qaydalarını, büdcənin formalaşdırılmasını və digər məsələləri müəyyənləşdirən sənədlər imzalandı, ŞƏT-in bayrağı və gerbi qəbul edildi, icraçı katibi seçildi. Moskva sammiti ŞƏT-in təşkilatı qanunlaşdırılməsini yekunlaşdırdı. Onun yekunlarına dair qəbul edilən deklarasiyada ŞƏT üzvlərinin Mərkəzi Asiya və bütünlüklə dünya arenasında fəaliyyətinin xarici siyasi koordinasiyası mexanizminin işlənməsi vəzifəsi qoyuldu. 2007-ci ilin avqustunda keçirilən Bişkek sammitinin yekunlarında vacib məsələ iştirakçı dövlətlərin çoxqütblü dünya yaradılması və ABŞ-in regionda liderlik etməsinə imkan verilməməsi yönündə iradə nümayişi oldu. Sammitdə nümayəndələrinin müşahidəçi statusunda iştirak etdiyi Hindistan, Pakistan və İranın ŞƏT-in fəaliyyətinə aşkar maraq göstərmələri Yer

kürəsinin demək olar ki, yarı hissəsini təşkil edən regional strukturun dünya ictimaiyyətinin bir hissəsinin adından hərəkət etmək üçün unikal imkan yaratdı.

26. “Ərəb baharı” və onun siyasi-iqtisadi nəticələri

Şimali Afrika və Yaxın Şərqdə baş verən “Ərəb baharı” 2010-cu ilin dekabrından ərəb ölkələrində işsizlik, ərzaq qiymətlərinin yüksəlməsi, söz azadlığı, bürokratik əngəllər və aşağı həyat səviyyəsi ilə əlaqədar başlayan etiraz nümayişləridir. İlk qiyam 2010-cu il 18 dekabrda Tunisdə başlamış və 1987-ci ildən hakimiyyətdə olan dövlət başçısı Zeynalabdin bin Əlinin ölkəni tərk etməsi və onun qurduğu siyasi sistemin çökməsi ilə nəticələnmişdir. Bunun ardınca inqilab dalğası bir-birinin ardınca digər ərəb ölkələrinə də keçdi. İlk vaxtlarda regionda inqilab dalğasının sürətlə yayılmasının əsas səbəblərindən biri kimi ərəb ölkələrinin daxili problemləri, başqa sözlə iqtisadi problemlər və kütlələrin yoxsulluq həddində yaşaması göstərilirdi. Lakin ümumilikdə “Ərəb baharı” ilə bağlı irəli sürülən fikirlər və verilən proqnozlar (məsələn, “Ərəb baharı”nın “demokratiyanın yeni dalğası” olması) özünü tam olaraq doğrultmadı. Müasir dövr Tarix və onun problemləri, № 1 2014 162 2011-ci ilin əvvəlində çoxlarının bu prosesin bütün ərəb dünyasına yayılacağından əmin olmasına baxmayaraq, belə olmadı. İddialara görə, etirazların yatırılması (məsələn, Bəhreyyədə, İordaniyada və Küveytdə) və ya digər ölkələrə yayıla bilməməsi (məsələn, körfəz ölkələrində) xarici güclərin maraqları ucbatından baş tutmadı. O cümlədən, Yəməndə və Suriyada inqilabın qələbə çalmamasında xarici amillərin təsirinin olması ilə bağlı iddialar da mövcuddur. Ərəb inqilablarının yalnız daxili amillərin təsiri ilə baş verdiyini qəbul etməyin tam doğru olmadığı haqda fikirlər də mövcuddur. Belə ki, "Ərəb baharı"nın ABŞ-ın “Böyük Orta Doğu Projesi”nin tərkib hissəsi olduğu haqda ehtimallar irəli sürülür. Layihənin rəsmi olaraq elan edilən əsas məqsədinin “azad olmayan ölkələrə demokratiya gətirmək” olduğunu bilirik. ABŞ prezidentinin köməkçisi Dik Çeyninin sözlərinə görə, Böyük Orta Doğu Projesinin məqsədi bütünlükdə bölgədə demokratiyanı yaymaq, regionu inkişaf etdirmək və sülhü qarantuya altına almaqdan ibarətdir. ABŞ-ın keçmiş dövlət katibi K.Rays isə layihəni "Mərakeşdən Çin sərhəddinə qədər 22 ölkənin siyasi və iqtisadi coğrafiyasını dəyişdirəcək" layihə kimi səciyyə- ləndirmişdi. Bu açıqlamalara əsaslanaraq, bəzi şərhçilər "ərəb bahar"ının daha çox xaricdən idarə edilən proses olduğu haqda

fikirlərdə haqlı olduqlarını iddia edirlər. Hadisələrin başlandığı andan etibarən bir çox region dövlətlərinin və qlobal güclərin prosesə öz maraqları çərçivəsindən yanaşması da açıq şəkildə görünür. Belə ki, Yəmən yerləş- diyi məkan və milli-dini vəziyyətinə görə, ABŞ və Səudiyyə Ərəbistanı üçün mühüm ölkədir. Suriya ilə bağlı vəziyyət isə daha mürəkkəbdir. Orta Şərqi əsas ölkələrindən olan Suriyada maraqlı olan dövlətlər daha çoxdur. Suriya üzərində təsir əldə etmək istəyən qüvvələr sırasında ABŞ, AB, Çin, Rusiya, Türkiyənin adları qeyd edilir. ABŞ, AB və Türkiyə hazırki hakimiyyətin dəyişməsində, Rusiya, İran və Çin isə B.Əsədın qalmasında maraqlıdırlar. Suriya məsələsində daha bir məqam var ki, bu da İsrail faktorudur. İsrail üçün Bəşər Əsədın hakimiyyətdən getməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Çünki Misirdən sonra ərəb dünyası ilə bağ- ları az qala qırılma həddinə gələn İsrail üçün İran və Livan xəttinin birləşdiricisi olan Suriyada Əsəd rejiminin getməsi “nəfəslik” rolunu oynaya bilər. Amma Suriya inqilabının İsrail üçün daha təhlükəli məqamı yeni Suriya hökumətinin Türkiyəyə münasibətinin necə olacağı ilə bağlıdır. Hazırda Suriya müxalifəti Türkiyəni özünə qərargah seçib və bu ölkə ilə sıx əlaqələ- rinin olduğunu gizlətmir. Aydındır ki, Türkiyəni özləri üçün model olaraq görən Suriya müxalifəti qələbə çaldıqdan sonra da Türkiyə ilə yaxın müttəfiqlik münasibətlərində olacaq. Bu isə o deməkdir ki, yeni Suriya ən azından 2011-ci il inqilabından sonrakı Misir kimi olmağa meyllənəcək ki, bu da başqa sözlə, İsrailə ağır zərbə olacaq deməkdir. Xatırladaq ki, 2011-ci il inqilabından sonra Misirdə keçirilmiş seçkilər nəticəsində hakimiyyətə gəlmiş Məhəmməd Mursi İsrailə sülh müqaviləsinə, yəni Kemp-Devid sazişinə yenidən baxa biləcəyini elan etmiş və İsrailə qarşı sərt mövqe tutmuşdu. Sonradan Prezident administrasiyası M.Mursinin əslında belə demədiyini, Misirin bundan sonra da əvvəllər imzalanmış müqavilə və öhdəliklərə sadıq qalacağını bəyan etsə də, hər halda İsrailə münasibətlərdə gərginlik yaşanmışdı. Təqibdən qaçan fələstinli silahlıların təqibi zamanı israili əsgərlərin açdığı atəş nəticə- sində 5 misirli əsgərin həlak

olmasına cavab olaraq, Qahirədə İsrail səfirliyinə hücum, yerli polisın hadisələrə müdaxilə etməməsi, səfirin ölkədən çıxarılması və s. hadisələr baş vermişdi. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Misirin Kemp-Devid müqaviləsinə yenidən baxacağı təqdirdə, Misirin bu müqaviləni imzaladığına görə ABŞ-dan hər il aldığı yardımın dayandırılacağı haqda xəbərdarlıq edildiyi və Misir müxalifətinin də bundan çox narahat olduğu haqda məlumatlar da yayılmışdı . Bütün bu deyilənlərdən aydın olur ki, həqiqətən də Suriyada proseslərin bu qədər uzanmasının səbəbi, əsas güclərin onunla bağlı razılığa gələ bilməməsidir. Suriyada hakimiyyətin siyasətinə Rusiyanın və xüsusilə də İranın dəstəyi danılmazdır. Hazırda İran Suriyada baş verən hadisələrdə

və prosesdə birbaşa iştirak edən ikinci dövlət hesab edilir. İranla Suriyanı birləşdirən əsas amil, hər ikisinin İsrailə qarşı düşmən mövqedə olmasıdır. Hazırda Suriya İranla birlikdə Fələstində İsrailə qarşı qruplaşmaları maddi və mənəvi cəhətdən dəstəkləməkdədir. Suriyada hakimiyyətin devrilməsi İranın özünə düşmən hesab etdiyi qüvvələrlə mübarizəsində təklənməsi demək olar. Ümumilikdə etirazçıların xaricdən siyasi, iqtisadi, informasiya və hərbi vasitələrlə dəstəklənməsi, hakimiyyət çevrilişindən sonra xarici dövlətlərin və onlara məxsus şirkətlərin ölkələrin neft-qaz yataqlarını yenidən bölüşdürməsi məsələləri də xarici amillərin təsiri haqda olan fikirləri təsdiq edir. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, 2009-cu ildən haqqında danışıqlar başlanmış, 2011-ci ilin iyulunda İran, İraq və Suriya arasında imzalanmış və “İslam qaz kəməri” adı almış qaz kəmərinin də “Ərəb baharı”nın səbəbləri sırasında adı çəkilir. Xarici dövlətlərin tələskənliyi ilə daxili şəraitin demokratiyaya tam hazır olmaması arasındakı uyğunsuzluq nəticəsində inqilabların baş verdiyi ölkələrdə hazırda siyasi-ictimai gərginlik, radikalıq, separatizm özünü göstərir. Bunun səbəblərindən biri odur ki, mövcud rejimlərin hər vasitə ilə devrilməsinə çalışan qərb dövlətlərinin müxalifətçilərə yardımından bəzən daha təhlükəli qüvvələr də yararlanır.

27. Müasir dövrdə İsrail-Misir münasibətləri

Müasir dövrdə Yaxın Şərqdə beynəlxalq münasibətlər kontekstində Misir- İsrail münasibətləri ümumilikdə mühüm əhəmiyyətə malikdir. Yaxın Şərq siyasətində bu iki dövlət arasında münasibətlərin ara-sıra xarakterini dəyişməsi nəinki İsrail-ərəb münasibətlərinə, həm də ərəb dünyasında qüvvələr balansına təsir etməkdədir. İsrail dövləti yaranan gündən Misir ona qarşı başlanmış bütün müharibələrdə 1973-cü ilə qədər iştirak etmişdir. Buna baxmayaraq, Misir silahlı yolla nə özünün itirdiyi torpaqları qaytarmış, nə də Fələstin problemini həll edə bilmişdir. Yaranmış şəraitdə Misir Ərəb Respublikasının prezidenti Ənvər Sədat xarici siyasət kursunda ciddi dönüş edərək “sülh əvəzinə torpaq” şüarı ilə İsrail ilə danışıqlara başlamağa razı olduğunu bildirmişdi. Məlum olduğu kimi, bu danışıqlar 1979-cu ildə sülh müqaviləsinin imzalanması ilə başa çatdı və nəticədə Misir 10 il ərəb dünyasından təcrid edildi. 1981-ci ildə H.Mübarək hakimiyyətə gələn zaman Kemp-Devid danışıqlarından imtina etdiyini deməsə də, xarici siyasəti ərəb dövlətləri ilə münasibətlərin yaxşılaşdırılmasına yönəltdi, İsrail ilə münasibətlərində isə nisbətən məcafə saxlamağa başladı.

Misir “sülh əvəzinə torpaq” şüarı irəli sürsə də, İsrail uzun müddət Fələstin Azadlıq Hərəkatının (FAT) nümayəndələri ilə danışıqlardan umtına edirdi. Halbuki, nəinki Qahirə, habelə bütün ərəb dünyası FAT-ı Fələstin xalqının yeganə hüquqi təmsilçisi hesab edirdilər. 1993-1995-ci illərdə israililərlə fələstinlilər arasında bir sıra razılaşmaların imzalanması münaqişənin qısa müddətdə nizamlanacağı haqda fikirlər söyləməyə əsas verirdi. 1996-cı ildə İsraildə sağçıların hakimiyyətə gəlməsi, Fələstin Milli Administrasiyası ilə ziddiyyətli münasibətlərə başlaması, nəinki bu müqavilələrin reallaşmasını, hətta ümumilikdə Yaxın Şərq probleminin nizamlanmasını yenidən sual altına qoydu. 2000-ci il 29 sentyabrda A.Şaronun nümayişkaranə şəkildə əl-Əqsa məscidi ərazisindəki Mədəd dağına getməsi ilə hərbi əməliyyatlar yenidən qızışır və II Fələstin “intifada” (dirəniş) hərəkatı da başlayır. Misir İsrail hökumətini bu hərəkatlarına görə təqsirli hesab edir və 2000-ci ilin noyabrında İsraildəki səfirini geri çağırır. Müasir dövrdə Misir-İsrail münasibətləri məhz Fələstin-İsrail münaqişəsinin hansı səviyyədə olmasından asılıdır. Misir bu münaqişənin nizamlanmasında vasitəçi olmağa çalışır, “Yol xəritəsi”ni dəstəklədiyini bildirir, gələcəkdə sülh danışıqları üçün baza yaratmaq məqsədilə fələstinlilərlə israililər arasında danışıqlara başlamaqda vasitəçi kimi çıxış edir. Amma Qahirənin bu cəhdləri Ariel Şaron kabinetinin fələstinlilərə münasibətdə güc siyasəti ilə qarşılaşmalı olur ki, bu da Qahirənin söylərinin səmərəsizliyini şərtləndirirdi. 2003-cü ilin oktyabrında Misirin Şərm əş-Şeyx şəhərində ABŞ dövlət katibi Kolen Pauellə görüşü zamanı H.Mübarək ABŞ rəhbərliyini İsraili “Yol xəritəsi”ndən irəli gələn öhdəlikləri yerinə yetirmək üçün məcbur etməyə çağırırdı. Çünki Misir hələ də əmindir ki, məhz A.Şaron sülh danışıqlarına kömək edə biləcək yeganə insandır, təbii ki, əgər o, bunu istəsə. Qahirə ümid edirdi ki, ABŞ “Yol xəritəsi”ndən irəli gələn öhdəlikləri yerinə yetirmək üçün İsrailə təzyiq göstərəcəkdir. 2003-cü ilin iyununda Misir rəsmi dairələri bildirdilər ki, İsrail sülhə doğru addım atdığını təcrübədə göstərməyə qədər səfir İsrailə qaytarılmayacaqdır. Rəsmi Misirin fikrinə görə, İsrail öz hərəkatları ilə fələstinlilər ilə sülh istəmədiklərini nümayiş etdirirlər. MƏR xarici işlər naziri Əhməd Mahir bildirmişdi ki, “İsrail dünya ictimaiyyəti tərəfindən dəstəklənən “Yol xəritəsi”nə uyğun olaraq Fələstin-İsrail münaqişəsinin nizamlanması yolunda addım atdıqdan sora səfirlər Tel-Əvivə qayıdacaqdır”. Hazırda Misirin Suriya və İranla münasibətlərinin yaxşılaşdığı bir zamanda Qahirə İsrailin Dəməşq və Tehranın ünvanına söylədiyi təhdidlərə çox həssaslıqla yanaşır. Ərəb dövlətləri arasında inteqrasiyada böyük səylər göstərən Qahirə 2003-cü il 5 oktyabrda Suriya ərazisində yerləşən fələstin düşərgələrinə İsrailin hücumlarına qarşı ciddi reaksiya verdi. Suriya ərəb dünyasının böyük dövlətlərindəndir və ona qarşı yönəlmiş hər-hansı hədəni Misir

rəhbərliyi, ziyalıları və ictimaiyyəti tərəfindən onun mövqeyinin zəiflədilməsinə cəhd kimi qiymətləndirir. İsrail Fələstin hərbiyyəsi birləşmələrinin təzyiqindən qurtarmaq üçün qonşu ərəb dövlətlərinə yerləşmiş fələstin qaçqınlarının nəyin bahasına olursa-olsun ya uzaqlaşdırılmasına, ya da oturaqlaşmasına çalışırdı ki, bu da praktiki olaraq mümkünsüzdür. XX əsrin sonu – XXI əsrin əvvəllərində MƏR-də yeni qaz ehtiyatlarının istismarına başlanmasında Misir iqtisadiyyatı üçün yeni yollar açdı. Belə ki, istehsal olunan qazın Yaxın və Orta Şərqi, eləcə də Avropaya ixracı yeni layihələrin reallaşması üçün imkanlar yaradırdı. Həmin qazın yaxın ölkələrə nəqli İsrail və Fələstin ərazisindən keçəcək boru kəməri ilə mümkün ola bilərdi. XX əsrin 90-cı illərinin ikinci yarısında İsrail və Fələstin arasında bəzi razılaşmaların imzalanması regionda hər hansı bir iqtisadi layihənin mümkünlüyü, eləcə də İsrail-Misir münasibətlərinin yenidən yaxşılaşacağı haqda danışımağa imkan verirdi. Çünki regionun münaqişəli vəziyyətdə olması hər hansı layihəni əhəmiyyətsiz edirdi.

28. İsrail-Fələstin münaqişəsi

Yaxın Şərqi 1948-ci ildə İsrail dövlətinin yaradılması ilə başlayan 50 illik müharibə bütün sülh səyləri və atəşkəs müqavilələrinə baxmayaraq bitmək bilmədi.

İsrail dövlətinin yaradılması

İsrail dövlətinin yaradılması prosesi 1897-ci ildə Todor Herzlin İsveçrədə I Dünya Sionist qurultayını çağırması ilə başladı. Başda İngiltərə olmaqla Qərbi ölkələri Fələstin torpaqlarında İsrail dövlətinin yaradılmasına dəstək verdi.

1947-ci il noyabrın 29-da BMT Fələstin torpaqlarının 56 faizinin 650 min nəfərlik Yəhudi xalqına, 44 faizinin isə 1 milyon 300 min nəfərlik Fələstin əhalisinə verilməsi və Qüdsün Beynəlxalq statusa sahib bufer zona olması barədə planı təsdiqlədi. 1948-ci il mayın 14 -də isə İsrail dövlətinin yaradılması rəsmən elan edildi.

Ərəb-İsrail münaqişəsi

İsrail dövləti elan edildikdən sonra ərəblərlə yəhudilər arasında müxtəlif vaxtlarda (1956, 1967 və 1973-cü illərdə) müharibələr baş verdi.

1948: İsrail dövləti yaradıldıqdan sonra Misir, İordaniya, İraq, Suriya və Livandan gələn ərəb qüvvələri Fələstinin yəhudilərə verilməyən Cənub və Şərq bölgələrini işğal etdi, Köhnə Qüdsü ələ keçirdi. Fevral-iyul aylarında isə müxtəlif atəşkəs müqavilələri imzalandı.

1956-Süveyş Böhranı: Misir lideri Camal Abdunasirin Süveyş kanalını milliləşdirməsi ilə başlayan böhrandan sonra İsrail Sina yarımadasına daxil oldu. 5 gün ərzində Qəzza, Refah və Əl Ərişi ələ keçirdi, kanalın Şərqini işğal etdi. Dekabr ayında BMT sülhməramlıları bölgəyə yerləşdi və 1957-ci ildə İsrail bölgəni tərk etdi.

1967: 6-Gün Müharibəsi: Ərəb-İsrail hərbi qüvvələri arasında 5-10 iyun tarixdə 3-cü dəfə qarşıdurma yarandı. Ərəblər Köhnə Qüds, Sina, Qəzza Zolağı, İordan çayının Qərb sahillərini və İsrail-Suriya sərhəddindəki Qolan yüksəkliklərini itirdilər.

1973: Yəhudilərin müqəddəs günü “Yom Kipur”a təsadüf edən 6 oktyabrda Misir Süveyş kanalından, Suriya isə Qolan yüksəkliklərindən İsrailə hücum etdi. İsrail və Misir əvvəl atəşkəs, sonra isə 1974-cü ildə sülh müqaviləsi imzaladı. Eyni ildə İsrail ilə Suriya arasında da atəşkəs təmin olundu. Bölgəyə BMT-nin sülhməramlıları yerləşdirildi.

1979 Camp David: İsrail 1979-cu ildə Sina yarımadasından geri çəkilməyi qəbul edərək Misir ilə “Camp David” (Kemp Devid) müqaviləsini imzaladı. Bununla da İsrail ilk dəfə olaraq bir ərəb dövləti ilə sülh müqaviləsi bağlamış oldu.

1980: Bu il İsrail Qüdsü paytaxt elan etdi.

1982: İsrail Fələstin Azadlıq Təşkiatı (FAT) düşərgələrinin yerləşdiyi Cənubi Livanı bombardman edərək işğal etməyə başladı. FAT beynəlxalq həqbi qüvvələrin nəzarəti altında bölgədən ayrıldı, fələstinlilər qaçqın düşərgələrinə göndərildi.

1987: Fələstinlilərin “İntifada” adlı xalq hərəkatı başladı və 1992-ci ilə qədər davam etdi.

15 noyabr 1988: Əlcəzairdə toplanan Fələstin Milli Şurası müstəqil Fələstin dövlətini elan etdi.

Fələstin idarəçiliyi və bitməyən zorakılıq

Yaxın Şərqdə İsrail dövlətinin yaradılması ilə başlayan 50 illik müharibə axırncı 10 ildə bir çox sülh müzakirələri və atəşkəs səylərinə şahid oldu.

Oslo və Fələstin muxtariyyəti

1993 Oslo Müqaviləsi: 1993-cü il sentyabrın 13-də Norveçin paytaxtı Osloda İsrail ilə FAT, Qəzza Zolağı və İordan çayının Qərb sahilinin bəzi bölgələrinə muxtariyyət tanıyan ilk geniş əhatəli sülh müqaviləsini imzaladı.

1991-ci il İspaniyanın paytaxtı Madriddə başlanılan sülh prosesi, Oslodakı gizli görüşlər və ABŞ hökumətinin dəstəyi ilə həyata keçirildi.

14 May 1994: Muxtariyyət müqaviləsinin geniş planı Misirin paytaxtı Qahirədə imzalandı. Qəzza ilə İordan çayının Qərb sahilindəki Əriha (Jericho) Fələstinin ilk muxtar bölgələri oldu.

28 sentyabr 1995: ABŞ-n paytaxtı Vaşinqtonda, bir çox yaşayış massivinin Fələstin Muxtariyyatının İdarəşiliyinə verilməsini ehtiva edən geniş muxtariyyət müqaviləsi imzalandı.

4 Noyabr 1995: Radikal millətçi bir yəhudi Tel-Əvivdə keçirilən sülh mitinqində Fəhlə Partiyasının lideri, baş nazir İsak Rabini öldürdü.

Nobel Sülh mükafatını İsak Rabin və Fələstin dövlətinin lideri Yasir Ərafatla birlikdə alan Şimon Peres İsrailin baş naziri oldu.

Mart 1997: İsrail hökumətinin, 3 səmavi dinin ən müqəddəs məkanlarından olan, Qüdsün əsasən müsəlman ərəblərin yaşadığı şərq qismində yeni yaşayış massivlərinin tikintisinə başlaması ilə

Fələstin Muxtar İdarəsi daimi sülh müqaviləsi yolunda aparılmağa çalışılan mübahisələri dayandırdı.

Şarm əş Şeyx müqavilələri

23 oktyabr 1998: İsrail ilə Fləstin liderləri, ABŞ-Vaşinqton yaxınlığında, Maryland əyalətindəki “Wye Plantation” və ya “Wye River” müqaviləsini imzaladılar. Müqavilə, İordan çayının Qərb sahilində həyata keçirilmək üzrə “müvəqqəti xarakterli” sülh üçün torpaq verilməsini irəli sürürdü.

4 sentyabr 1999 Şarm əş Şeyx: İsrailin baş naziri Ehud Barakla Yasir Ərafat arasında yenidən dövrün sülh müzakirələrini başlandı. 13 sentyabra qədər ətraflı bir sülh müqaviləsinin hazırlanması və 1 ilə qədər bu müqavilənin imzalanması prinsipi qəbul edildi. Həmçinin İsrail əsgərlərinin geri çəkilmə tarixi müəyyənləşdi və Fələstinə liman tikmə haqqı verildi.

İsrail və Fələstin rəsmiləri təhlükəsizlik problemləriylə əlaqədar məlumat mübadiləsi mövzusunda əməkdaşlıq etməyi qəbul etdi.

9 Mart 2000: Ehud Barak və Yasir Ərafat Misirin Şarm əş Şeyx şəhərində görüşərək sülh müzakirələri üçün yeni tarix müəyyənləşdirdi.

20 İyun 2000: Ehud Barak və Yasir Ərafat “Camp David”də ABŞ prezidenti Bill Klintonun müşahidəçiliyi ilə 9 günlük qapalı zirvə toplantısı keçirdilər. Görüşün nəticəsi olmasa da hər iki lider bu stiqamətdə görüşlərinin davam edəcəyini bildirdilər.

2-ci “İntifada” və atəşkəs planları

28 sentyabr 2000 2-ci “İntifada”: İsrailin müxalifətdə olan keçmiş hərbiçi və siyasətçisi Ariel Şaronun Qüdsdə müqəddəs “Hərəmi Şərif”i ziyarət etməsi ilə 2-ci Fələstin “İntifada”sı başladı.

17 Oktyabr 2000: Yasir Ərafat və Ehud Barak ABŞ prezidenti Bill Klintonun vasitəçiliyi ilə Misirdə keçirilən Şarm əş Şeyx sammitində atəşkəs qərarı qəbul etdi. Bu qərara riayət olunmadı.

Noyabr 2000: Bill Klinton tərəfindən Şarm əş Şeyx sammitində “Yaxın Şərq” araşdırma komissiyası yaradıldı. Türkiyənin 9-cu prezidenti Süleyman Dəmirəl, Avropa Birliyinin Ali nümayəndəsi Havier Solana, amerikalı keçmiş senator Warren Rudman və Norveç xarici işlər naziri Torbjörn Jaglandın üzv olduğu komissiyanın sədrliyinə amerikalı senator Corc Mitchell sədr təyin edildi.

23 Dekabr 2000: Vaşinqton “Bollard” hərbi bazasında Fələstin və İsrail heyətləri arasında keçirilən müzakirə nəticəsiz qaldı. Prezident Klinton Qüdsün şərq qisminin

idarəsinin Fələstin Muxtariyyətində olmasını, bunun əvəzinə İordaniya, Livan və Suriyada olan 3.5 milyon fələstinli qaçqının vətənlərinə qayıtmaqdan öz istəkləri ilə vaz keçməsinə tələb edən planı tərəflərə təqdim etdi.

27 Yanvar 2000: Fələstin və israillilərin Misirin Taba şəhərində keçirdikləri görüşün nəticəsində sülh müqaviləsi imzalama səyləri boşa çıxdı.

4 May 2001: "Mitchell" komissiyası kimi bilinən "Yaxın Şərq" komissiyası tərəfindən hazırlanan hesabat Fələstin və israillilərə təqdim olundu. Hesabatda zorakılıq hallarının bitirilməsi, yeni yəhudi yaşayış massivləri tikintisi layihəsinin dondurulması və sülh görüşlərinin yenidən başladılması tövsiyyə edildi.

13 İyun 2001: Amerika Mərkəzi Kəşfiyyat İdarəsinin (CIA) sədri Corc Tenetin vasitəçiliyi ilə tərəflər atəşkəs elan etdi, amma bu da nəticəsiz qaldı.

26 Mart 2002: 2-ci "İntifada"nın başlamasından etibarən keçən 18 aylıq vaxt ərzində baş vermiş insidentlərdə Fələstin tərəfdən 1238, İsrail tərəfdən 366 olmaqla 1604 nəfər öldü.

28 Mart 2002: Beyrutda keirilən Ərəb Birliyi sammitində Səudiyyə Ərəbistanı vəliəhdi şahzadə Abdullah yeni "Ərəb-İsrail" sülh planını təqdim etdi. Plana görə, paytaxtı Qüds olan Fələstin dövləti tanınmalı, qaçqınların sahib olduğu hüquqları qaytarılmalı, bunun əvəzində İsrail və ərəb ölkələri arasındakı münasibətlər normal hala gətirilməli idi.

29 Mart 2002: İsrail, Fələstin lideri Ərafatın qərargahının olduğu Rəmallaha daxil oldu və Fələstinə aid inzibati binaları mühasirəyə aldı. Ərafatın qərargahı tank atəşinə məruz qaldı. İsrail Nazirlər Kabineti Ərafatı düşmən elan etdi və Fələstin lideri qərargahında mühasirəyə alındı.

Aprel 2003: Ərafat bəzi səlahiyyətlər verərək Mahmud Abbası baş nazir təyin etdi. Təhlükəsizlik qüvvələrinə nəzarəti ələ ala bilməyən Abbas istefa verdi.

4 İyun 2003: Corc Buş, Ariel Şaron və Mahmud Abbas yeni sülh planını müzakirə etmək üçün İordaniyada keçirilən sammitdə iştirak etdi.

29 İyun 2003: Radikal dinçi qruplaşmalar müvəqqəti atəşkəs elan etdi. İsrail Qəzza Zolağından daha sonra da Beytullahimdən geri çəkildi.

10 Sentyabr 2003: Fələstin parlamentinin spikeri Əhməd Qurey baş nazir təyin olundu.

11 Sentyabr: İsrail Yasir Ərafatı öldürmək üçün prinsipial qərar qəbul etdi.

8 Dekabr 2003: İsrailin tikdirdiyi təhlükəsizlik divarının leqallığı məsələsi “Haaqa” məhkəməsində müzakirə olundu. Məhkəmə divarın beynəlxalq hüquqa zidd olduğunu bildirdi.

29. Malayziya Federasiyası.

Hazırda təqribən 20 mln nəfərə yaxın əhalisi olan Malayziya Federasiyası Malayya və onunla bir dövlət çərçivəsində birləşən Şimali Kalimantana, Saravak və Sabah ərazilərindən ibarətdir və konstitusiyalı monarxiyadır. Əslində Malayziya monarxiyası daha çox prezidentliyə bənzəyir. Belə ki, Malayziya Federasiyası 13 ştatdan ibarətdir, onlardan 9-u sultanlıqdır. Bu sultanlıqlar nəsli sülalə hakimləri tərəfindən idarə olunur. Monarx onların arasından seçilir və hakimiyyət müddəti beş ildir. Qanunvericilik hakimiyyəti çoxpartiyalı sistem zəmində fəaliyyət göstərən ikipalatalı parlamentə məxsusdur. Parlament hökuməti formalaşdırır. Hökumət çox geniş hüquqlara malik olsa da, parlament qarşısında məsuliyyət daşıyır.

Malayziya Federasiyası indiki dövlət formasını 1963-cü ildə almışdır. Lakin bu tarixə qədər o, bir sıra hadisələr və çətinliklərlə üzləşmiş, onların həlli yolunda xalq ciddi mübarizə sınaqlarından çıxmış fədakarlıqlar göstərmişdir. Malayziya müstəqil inkişaf yoluna qədəm qoyduqdan sonra iqtisadiyyatın və ictimai- siyasi həyatın yenidən qurulması sahəsində kapitalizm yolunu tutdu. Ona önəm verildi ki, özəl fəaliyyətə lazım imkan yaradılsın, işgüzarlığa dəstək verilsin və bazar münasibətləri iqtisadi həyatın aparıcı istiqaməti olsun. Maraqlıdır ki, Malayziya bu kursu tətbiq edərkən üzünü Qərbə yox, Şərqə, ilk növbədə Yaponiyaya və Tayvana çevirmişdi. Sürətlə inkişaf etməkdə olan bu ölkələrin təcrübəsi Malayziyaya çox şey verdi, ölkə yeni istehsal sahələrinə və ən müasir texnologiyaya yiyələndi. İqtisadi inkişaf bir tərəfdən xalqın güzəranını xeyli yaxşılaşdırdısa, o biri tərəfdən cəmiyyətdə müəyyən problemlərin olduğunu üzə çıxardı. Onların da əsasda çox zaman etnik münasibətlər dururdu, daha doğrusu, ölkə əhalisinin əsasını təşkil edən etnik toplumların siyasi və iqtisadi həyatdakı mövqeləri arasında fərqlərin artması dururdu. Belə ki, ölkə əhalisinin yarıya qədərini təşkil edən malayların çox böyük hissəsi kəndlilərdən ibarət idi, olduqca az hissəsi isə şəhərlərdə yaşayırdı və onların da bir qayda olaraq dövlət işlərində çalışan qulluqçular idilər. Çünki, konstitusiyaya görə siyasi və inzibati hakimiyyət ən böyük etnik qrup olan malaylara məxsus idi. Ölkənin iqtisadi həyatında əsas mövqelər isə etnik çinlilərin əlində cəmləşmişdi. Çinlilərin 75%-i şəhərlərdə yaşayır və demək olar ki, ölkənin hər bir şəhərinin əksər əhalisi onlardır. İqtisadiyyatın sənaye bölməsində istər sahibkar, istərsə də fəhlə və qulluqçu kimi çinlilər hakimdirlər. Hindlilər əsasən plantasiya sahibləri və işçiləridir. Bu plantasiyalarda da bir qayda olaraq kauçuk becərilməsi və istehsalı ilə məşğul olurlar. Bununla yanaşı ticarətçilər, eləcə də mühəndis, həkim və digər əqli və intellektual əmək sahibləri arasında hindlilər əksəriyyəti təşkil edirlər. Məlumdur ki, bu növ peşə sahiblərinin yaşayış yeri bir qayda olaraq şəhərlərdir. Təbiidir ki, ölkənin inkişafının nəticələri daha çox şəhərlərdə özünü göstərdiyindən ondan daha çox yararlanan çinlilər, sonra isə hindlilər idi. Bu isə malaylar arasında narazılıq yaradırdı. İkinci tərəfdən isə iqtisadi baxımdan daha da güclənən çinli və hindlilər mövcud məhdudiyyətlərə görə ölkənin siyasi və inzibati həyatından kənar qalmalarından razı deyildilər. Bu iki istiqamətdə artan narazılıqlar 1969-cu ilin mayında daxili siyasi böhrana gətirdi, malay- çinli toqquşmaları ilə nəticələndi.

Baş verən hadisələrin gələcəkdə bir daha təkrar olunmaması məqsədilə Malayziya hakimiyyəti məcbur oldu ki, ölkənin iqtisadi, siyasi, ideoloji və qanunvericilik həyatında bir sıra dəyişikliklər etsin. Parlamentin hüquqları bir qədər azaldıldı, siyasi sistemdə dəyişiklik edildi, irəlidə dediyimiz kimi, Milli Cəbhə yaradıldı və oraya

hakim partiyalarla yanaşı müxalifət partiyaları da daxil oldu. 1970-ci ildə ölkənin rəsmi ideoloji kursu haqqında bəyanat elan edildi. "Rukuneqara" (Dövlətin əsasları) adlanan bu bəyanatın başlıca prinsipləri aşağıdakılar idi :cəmiyyətin demokratikləşdirilməsi, milli sərvətlərin bərabərhüquqlu bölüşdürülməsi zəmində sosial ədalət cəmiyyəti yaratmaq, müasir elm və texnikaya əsaslanan mütərəqqi Malayziya qurmaq. Elan edilirdi ki, bu məqsədlərə çatmaq üçün Allaha inanmaq, ali hakimiyyətə və dövlətə sədaqət, konstitusiyaya hörmət, qanunlara ciddi əməl etmək və mənəvi normaları qoruyub saxlamaq kimi prinsiplərə əsaslanmaq lazımdır.Bütün bu irili-xırdalı siyasi hadisələrə baxmayaraq haqqında danışdığımız dövrdə ölkə iqtisadi inkişaf baxımından kifayət qədər uğurlar qazanmaqda davam etmişdir. Zəngin neft, qalay və kauçuk kimi milli sərvətlər ölkə iqtisadiyyatındakı tərəqqi və artımın təminatıdır. Malayziya ASEAN ölkələri içərisində istehsalın artım sürətinə görə Sinqapurdan sonra ikinci yerdə durur. 80-ci illərdə iqtisadiyyatın dövlət bölməsində bir sıra istehsal sahələrinin özəlləşdirilməsinə önəm verilməsi inkişaf sürətinin artmasına daha bir təkan vermiş oldu. Yeni infrastruktur yaradılmasına xüsusi qayğı və diqqət verilməsi iqtisadi siyasətin əsas istiqamətlərindən birisidir. Tayland kimi Malayziyada da əgər 70-80-ci illərdə əmək tutumlu istehsal sahələri üstünlük verilirdisə, 90-cı illərdə artıq elm tutumlu istehsal sahələri də yaranmağa başlamışdır. Bu baxımdan M.Məhəmməd hökumətinin xidmətləri xüsusi qeyd olunmalıdır. M.Məhəmməd hökuməti də lap ilk günlərdən "Şərqə üz tutmaq" siyasətinə sadıq qalacağını elan etdi, Yaponiya və Cənubi Koreya inkişaf modelinə uyğun olaraq milli iqtisadiyyatın inkişafı və yeniləşdirilməsinin aşağıdakı əsas istiqamətlərinə üstünlük veriləcəyini bildirdi: 1) Yaponiya, Cənubi Koreya və Avropanın ən məşhur şirkətlərinin Malayziyada yığma müəssisələrini yaratmaqla ölkəyə yüksək texnologiya gətirmək və bununla da yüksək ixtisaslı işçi bazarı yaratmaq; 2) nəqliyyat, xüsusilə aviasiya və telekommunikasiya kimi sahələrdə ən müasir infrastruktur yaradmaq; 3) yerli xammala əsaslanan istehsal sahələrinin inkişafına yardım və kömək göstərmək.

Təbiidir ki, bu planların reallaşdırılması üçün ölkənin böyük məbləğdə kapital qoyuluşuna ehtiyacı var idi. Hökumət yenə də xarici investora üz tutmalı oldu. Ümumdünya Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu və s. beynəlxalq maliyyə mərkəzləri ilə yanaşı ABŞ, Yaponiya, Tayvan, Cənubi Koreya, Sinqapur və s. kimi ölkələr Malayziya iqtisadiyyatına böyük sərmayələr qoydular. 90-cı illərdə investor ölkələrin sayı 30-dan çox olmuşdur. İndiyə qədər bu sahədə Yaponiya birinci yerdə gedirdisə, 90-cı illərin ortalarında Tayvan Yaponiyanı ötdü. Üçüncü yerdə isə ABŞ dayanır. 90-cı illərdə Soni, Samsunq, Ayva, Panasonik, Mitsubisi kimi transmilli şirkətlər

Malayziyada yığma müəssisələr qurdular. Təkcə bu faktı göstərmək maraqlıdır ki, ilk dəfə olaraq Malayziyada Mitsubisi şirkətinin köməyi ilə tikilən yüngül avtomaşınlar zavodunun istehsal etdiyi "Proton" adlı minik avtomobilləri İndoneziya, Böyük Britaniya, Avstraliya və s. kimi ölkələrə ixrac olunur. Yeni yaradılmış milli aviaşirkət hazırda dünyanın on ən nəhəng və ən müasir şirkətlərindən biridir. Hazırda elektrik və elektron cihazları, maşın avadanlıqları kimi yüksək texnoloji məhsullarla yanaşı yüksək texnologiya əsasında hazırlanmış kənd təsərrüfat məhsulları Malayziya ixracatında əsas yer tutmaqdadır. 1991-2000-cü illərdə ümumi milli istehsalın orta hesabla artımı ildə 9,2% olmuşdur. Doğrudur, 1997-ci ildə Taylandda baş verən maliyyə böhranı başqa qonşu ölkələrdə olduğu kimi Malayziyaya da təsirsiz ötüşmədi. Lakin Malayziya qısa zaman kəsiyində, daha doğrusu, 1998-ci ilin ortalarına qədər müddətdə bu böhranın nəticələrini aradan qaldıra bilmiş və artıq XXI əsrə öz əvvəlki inkişaf kursu və tempi ilə qədəm qoymuşdur.

30. Sinqapur Respublikası

Cənub-Şərqi Asiyanın digər əraziləri kimi Sinqapur da ikinci dünya müharibəsinin gedişində Yaponiya tərəfindən tutulmuşdu. 1942-ci ilin 15 fevralından şəhəri ələ keçirən yaponlar ona Sionan (Cənub şəfəqi) adını verdilər və 3 il yarım müddətində burada qaldılar. Yaponiyanın təslimindən sonra Sinqapur yenidən əvvəlki işğalçıların - ingilis müstəmləkəçilərinin hakimiyyəti altına keçdi. 1963-cü ildə Malayya ilə birləşən Sinqapur Malayziya federasiyasının subyektlərindən biri oldu. Lakin bu birləşmə uzun sürmədi və 1965-ci ilin 9 avqustunda Sinqapur Malayziya Federasiyası tərkibindən çıxdı, müstəqil, demokratik və suveren respublika oldu. Dekabrın 22-də Yusuf Bin Yuşak Sinqapurun ilk prezidenti seçildi. Respublikanın ərazisi Sinqapur adasından və Malakka yarımadasının cənub qurtaracağındakı Sinqapura yaxın olan adalardan ibarətdir.

İstiqlaliyyət qazandıqdan sonra suveren Sinqapur Respublikası bütün dövlətlərlə bərabər hüquqlu və qarşılıqlı fayda prinsiplərinə əsaslanan siyasi və iqtisadi-ticarət əlaqələri qurmaq siyasəti yürütməyə hazır olduğunu bildirdi. Xarici siyasət kursunun ana xəttini isə tərəfsizlik və münaqişələrə girməmək kursu təşkil edirdi. Sinqapur 1965-ci ilin sentyabrında BMT-nin 117-ci üzvü oldu, bir ay sonra Britaniya Millətlər birliyinin 23-cü dövləti oldu. İrəlində deyildiyi kimi, 1967-ci ilin avqustunda ASEAN-nin təsisçiləri sırasında Sinqapur respublikası da var idi.

Sinqapur respublikasının ilk xarici siyasi addımları bir tərəfdən böyük dövlətlərin dəstəyini qazanmaq məqsədi güdüdüsə, o biri tərəfdən ənənəvi xarici əlaqələrin saxlanması və inkişaf etdirilməsində dövlətin maraqlı olduğundan irəli gəlirdi. Bu baxımdan o, tərəfsizlik hərəkatına qoşuldu, BMT-nin Asiya və Sakit okean ölkələri üzrə sosial komissiyasının, BMT-nin ticarət və inkişaf konfransının, Parlamentlərarası ittifaqın və digər beynəlxalq təşkilatların üzvü seçildi. Beynəlxalq Valyuta Fondu, Beynəlxalq Bərpa və İnkişaf bankı və s. kimi güclü maliyyə təşkilatları ilə fəal işbirliyi qurdu. ABŞ, Yaponiya və Avropanın iri dövlətləri və eləcə də dünyanın nəhəng transmilli şirkətlərinin etibarlı tərəfdaşına çevrildi. Bütün bunların və Sinqapur dövlətinin "açıq qapılar" siyasəti az zaman kəsiyində imkan verdi ki, ölkə nəinki regionun, ümumiyyətlə dünyanın ən dinamik və ən çevik inkişaf edən nöqtələrindən birinə çevrilsin. Həm də nəzərə almaq lazımdır ki, Sinqapur faktiki olaraq yerli xammal və enerji ehtiyatlarına malik deyildir və maliyyə baxımından da daha çox xarici borclardan və investordan asılıdır.

Bütün bunlarla yanaşı Sinqapur respublikası üçün xarakterik olan bəzi cəhətləri də göstərmək mühümdür:

1. Sinqapurun əlverişli geopolitik mövqeyi onun uğurlarının, belə demək olarsa, start nöqtəsidir;
2. Bütün Cənub-Şərqi Asiya ölkələrində olduğu kimi ölkə əhalisinin təqribən 75%-ni təşkil edən etnik çinlilərin Böyük Britaniya müstəmləkəçiliyi dövründə əxz etmiş olduqları yüksək işgüzarlıq mədəniyyəti;
3. Burada ciddi avtoritar rejimin və dəyişikliklər etmək üçün vaxt məhdudiyətinin yoxluğu;
4. müstəmləkə əsarəti dövründə ingilislərin Sinqapurda yeritdikləri siyasətin məğzini o təşkil edirdi ki, yerli şərtlər Avropa standartlarına yaxınlaşdırılsın. Bir əsrdən çox müddətdə yürüdülmən bu siyasət öz müsbət nəticələrini vermişdi və son on illərdə Sinqapurun qazandıqları uğurlar həmin kursun məhsulu kimi dəyərləndirilə bilər.

Sinqapur hökuməti iqtisadiyyatın idarə olunmasında azad özəl fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsi ilə uzlaşdırılmasına xüsusi əhəmiyyət verir.

Bəlli olduğu kimi, Sinqapur iqtisadiyyatının inkişaf istiqamətlərində ənənəvi olaraq onun yerləşdiyi coğrafi mövqe xüsusi rol oynayır. Hələ XIX əsrin əvvəllərindən ingilis müstəmləkəçiləri buranı dünya ticarətində mühüm vasitəçi və ötürücü rolunu olan bir məntəqəyə çevirdilər. Bu baxımdan Sinqapurda o sənaye sahələri inkişaf etməyə

başlamışdır və bu gün də davam etməkdədir ki, dünyanın ən nəhəng limanlarından birinin ehtiyacları təmin olunsun. Bura daxildir: 1) müasir rabitə formalarının ən tez və ən sürətlə yaradılması və tətbiqi; 2) çoxşaxəli bank sisteminin qurulması.

Müstəmləkə dövründə, təbiidir ki, həmin strukturlar Sinqapurda müəyyən qədər yaradılmışdı və dövrün tələblərinə cavab verən səviyyədə idi. Odur ki, elə Sinqapur dövləti "açıq qapılar" siyasəti elan elədiyi ilk gündən transmilli şirkətlər buraya marağ göstərməyə başladılar. Sinqapurda ucuz işçi qüvvəsi, əlverişli dərin su hövzəsinin olması və nəqliyyat imkanlarının bolluğu fəaliyyət şərtlərini asanlaşdıran şərtlər kimi çox cəlbedici amillər idi.

Bütün bunların nəticəsində Sinqapur misli görünməyən bir sürətlə inkişaf etmiş ölkəyə çevrildi. O, neft emalı sahəsində dünyada üçüncü yerdə dayanan bir mərkəz oldu. Qeyd etmək lazımdır ki, xam neft İndoneziya, Malayziya, Bruney və Yaxın Şərq ölkələrindən daxil olur. Sinqapurda neftqayırma avadanlıqları istehsalı önəmli yer tutur. Bununla yanaşı kompüter, dəqiq cihazlar, mürəkkəb tibb avadanlıqları istehsalı üzrə ixtisaslaşmış sahələr yaradılmışdır ki, onların da istehsal etdiyi məhsullar bir qayda olaraq ixrac məqsədi daşıyır.

Sinqapur şəhəri dünyanın ən mühüm maliyyə mərkəzlərindən sayılır. Burada ABŞ, Yaponiya və digər inkişaf etmiş Qərb dövlətlərinə, eləcə də ÇXR-ə məxsus banklar fəaliyyət göstərir. Kifayət qədər də yerli banklar vardır. Sinqapur və ASEAN ölkələri bir qayda olaraq öz kapitallarını bu banklarda saxlayır.

Faktiki olaraq heç bir xammal və enerji ehtiyatlarının yoxluğu və ölkə iqtisadiyyatının bu baxımdan xarici aləmdən asılılığının get-gedə artması ilə əlaqədar olaraq Sinqapur dövləti 90-cı illərdə inkişaf etmiş emal sənayesi ilə yanaşı digər istehsal sahələrinin də yaradılması və inkişaf etdirilməsi kursunu həyata keçirir. Hazırda önəm verilən sahələrdən birisi hasilat sənayesidir. Son dövrlərdə bir sıra tikinti materiallarının-qum, sement, çınqıl və s.-in karyer üsulu ilə əldə edilməsi üçün yeni müəssisələr şəbəkəsi yaradılmışdır. Curong adlanan ərazidə böyük bir sənaye kompleksi salınmaqdadır ki, bu da üç istiqaməti: yüngül sənaye, ağır sənaye və məxsusi infrastruktura obyektləri tikilməsini özündə birləşdirir. Görülən tədbirlər imkan vermişdir ki, Sinqapur bu gün "dörd kiçik Asiya əjdahası və ya "pələngi" adlandırılan Cənubi Koreya, Tayvan, Honkonq kimi ölkələrlə bir sırada dursun. Sinqapur iş adamları ABŞ, Yaponiya, Böyük Britaniya və digər inkişaf etmiş dövlətlərin iqtisadi mərkəzləri ilə üzvi şəkildə inteqrasiyaya nail olmuşlar. Sinqapurun xarici siyasəti də çox güclü aparılır. Xarici siyasətin xarakteri ölkə iqtisadiyyatının xammal və maliyyə

ehtiyaclarının təmin edilməsi şərtləri ilə müəyyənləşdirilir və bu gün də həmin amil güclü olaraq qalmaqdadır. Başqa sözlə desək, Sinqapur o dövlətlərlə daha geniş münasibətlər yaratmışdır ki, onlar ölkəni lazım olan maliyyə və xammal ilə təmin etməkdə maraq göstərirlər. Bu baxımdan ABŞ-la əlaqələr lap öndə gəlir. İki ölkə arasında ən yüksək səviyyədə siyasi görüşlər və məsləhətləşmələr mövcuddur. Onların arasında möhkəm hərbi əlaqələr də vardır. ABŞ-dan sonra ikinci yerdə Yaponiya durur. Hər iki dövlət siyasi, iqtisadi-texniki və elmi sahələrdə geniş əməkdaşlıq edirlər. Böyük Britaniya, AFR, Fransa, İsveç və digər Avropa dövlətləri, Avropa İqtisadi Birliyi ilə müxtəlif səpkili əlaqələr də Sinqapurun xarici siyasətində mühüm yer tutur. Sinqapur dövləti beynəlxalq aləmdə öz mövqeyinin artırmağa xüsusi önəm verir, xələl gətirə biləcək hər bir münaqişədən çəkinir. Bu baxımdan Sinqapur respublikası və İndoneziya arasındakı bəzi mübahisəli anlar ölkə üçün narahatlıq mənbəyi olaraq qaldığını söyləmək istərdik. 1998-ci ilin mayında İndoneziya prezidenti Suxartonun hakimiyyətdən getməsi və onun yerinə Həbibinin gəlməsindən sonra iki dövlət arasında müəyyən gərginlik yaranmışdı. Bu zaman Sinqapur hakimiyyətinin yürütdüyü təmkinli və ehtiyatlı siyasəti müşahidəçilər ciddi təqdir edirlər.

31. Cənubi Koreya Respublikası müasir dövrdə

Bu dövrün xarakterik xüsusiyyətlərindən biri ölkənin çökən infrastrukturunun yenidən qurulmasıdır. Xarici maliyyə mənbələri əhəmiyyətli dərəcədə infrastruktur investisiyalarında istifadə edilib. Nəticədə 1953-61-ci illərdə müharibənin təsiri ilə tamamilə tənəzzülə uğrayan iqtisadiyyat və infrastruktur özünə gəlməyə başlayıb. 1961-ci ildə Koreyada hərbi çevriliş baş verir və general Park Çung Hi dövlət başçısı olur. Gözlənilənlərin əksinə olaraq general Park Koreyanın iqtisadi inkişafına xüsusi diqqət yetirir. 1962-66-cı illəri əhatə edən “birinci 5 illik inkişaf planı” onun hakimiyyəti dövründə tətbiq olunmağa başlayıb. Hərbi çevrilişdən sonra bankları milliləşdirən general Park bu banklar vasitəsi ilə böyük şirkətlərə verilən kreditləri genişləndirir. Bu tədbirlər ilk baxışda avtoritar rəhbərliyin ianəsi kimi görünsə də nəticədə investisiya mühiti ciddi şəkildə yaxşılaşır. İlk beşillik inkişaf planının təməl hədəfi yoxsulluğu ləğv etmək olub. Planın təməl parametri ixracat mərkəzli sürətli inkişaf olaraq təyin olunub. İqtisadiyyatda ciddi struktur islahatları da bu dövrdə reallaşdırılır. İkinci beşillik planda bu islahatların nəticəsi özünü göstərməyə başlayır. Ölkənin əsl inkişafı 1972-76-cı illəri əhatə edən 3-cü beşillik inkişaf planı dövründə qeydə alınır. Koreya hökuməti bu dövrdə ağır sənaye və kimya sənayesinin inkişaf

etdirilməsinə xüsusi diqqət verir. Koreyanın keçdiyi inkişaf yolunu araşdıran Seul Milli Universitetinin professoru Qyun Park o dövr yüksək texnologiyaya söykənən istehsalı təşkil etmək üçün Koreyanın imkanlarının yetərincə olmadığını və bütün texnologiyaları yaponlardan götürüldüyünü bildirib. Ölkənin sürətli inkişaf üçün yaponlarla əməkdaşlıq etməsinin şərt olduğunu vurğulayan professor belə davam edir: “Texnologiyaları Yaponiyadan aldığımız, amma bir müddət sonra Koreya firmaları öz üslubunu ortaya qoymağa başlayıb. Texnologiyaları götürdüyümüz yapon şirkətləri bizim şirkətlərlə rəqabətə başlayıb. Uzun illərdir ki, öz texnologiyamızın məhsullarını istehsal edirik, amma Koreyadakı inkişafında yaponların köməyi inkar edilə bilməz. Məsələn, “Hyundai” ilk avtomobili istehsal etdiyində mühərrikini yaponlardan aldığımız”.

Müharibədən sonrakı dövrdən başlayaraq, 1990-cı illərə qədər hər dövr üçün ayrı bir inkişaf strategiyasından yararlanan Cənubi Koreyada ağır sənaye və kimya sənayesindən sonra 70-ci illərin gündəmində avtomobil sektoru vardır. Avtomobil deyilən zaman Koreyanın lider şirkəti şübhəsiz ki, “Hyundai” yada düşür. Hələ də ətrafında 45-ə qədər şirkəti saxlayan və təxminən 180 min adamı çalışdıran “Hyundai” eyni zamanda inşaat, gəmi istehsalı, polad, neftkimya, maşın, elektronika, maliyyə və pərakəndə kimi sahələrdə fəaliyyət göstərir. Şirkətin keçmişi Çung Ju Yungun 1940-sı ildə açdığı kiçik bir təmir atelyesinə söykənir. 1980-ci illərdən sonra isə gündəmə yüksək texnologiyalı istehsal və elektronika məhsullarına gəlir. “Samsung” və “LG” kimi şirkətlərin qlobal ölçüdə yüksəlməsi bu dövrdə reallaşır. Koreyada 1985-ci ilə qədər dövlət böyük sənaye investisiyalarına ciddi dəstək verilir. Xüsusi sektor sanki dövlətin qanadları altında fəaliyyət göstərir. Hal-hazırda “Chebol” kimi tanınan qlobal Koreya markalarının hamısının inkişafında dövlətin böyük dəstəyi var. Bu kimi şirkətlərə dövlətin dəstəyi isə 1985-ci ildə sona çatır.

Ölkənin qlobal markaları 1990-cı illərdən etibarən sürətlə xarici ölkələrə yayılır. Koreyadakı istehsalda xarici bazarlardakı istehsal da əlavə olunur. Bu prosesin qarşısını isə 1997-ci ildəki Asiya maliyyə böhranı kəsir. 1997-ci ildə baş verən və Asiya pələngləri kimi tanınan Yaponiya, Sinqapur, Malaziya, Tailand kimi ölkələri sarsıdan böhran Koreya iqtisadiyyatını da mənfi təsir göstərmişdir. Buna baxmayaraq, dinamik bir iqtisadiyyata sahib Koreya böhranın təsirlərindən qısa müddətdə çıxmağı bacarıb. Bu müddətdə Beynəlxalq Valyuta Fondundan kredit alan Koreya bununla həm böhrandan çıxır, həm də borclarını qısa müddətdə geri qaytarır. İqtisadi göstəricilər və qlobal markalar bir tərəfə, 50 ildə milli gəliri 200 dəfə artmasının başqa bir səbəbi də var. Xarici köməyə möhtac bir ölkə vəziyyətindən digər ölkələrə

texnologiya transferi edən bir ölkə vəziyyətinə gəlməyin təməli bəşəri sərmayədir. İnkişaf strategiyaları nə qədər yaxşı olursa-olsun, son məqamda layihələri tətbiq edəcək bir insana ehtiyac var. Koreyanın fərqi də buradadır. Koreyalı ailələrin təhsilə verdikləri fəvqəladə əhəmiyyət, uşaqların ən yaxşı təhsili almaları üçün göstərilən fədakarlıqlar, elm və texnologiyadakı inkişafın əsasıdır. Koreyada lisey məzunlarının 84 faizi universitetə qəbul olunur. 50 milyon əhalisi olan ölkədə universitetlərin sayı 408-dir. Koreya universitetə daxilolma nisbətlərinə görə ABŞ, Yaponiya, Fransa və Almaniya kimi ölkələrlə müqayisə oluna bilər. Universitet məzunlarının 40 faizi elm sahəsində çalışır. Ölkədə Ümumi Daxili Məhsulun 3,7 faizi elmi araşdırmalara ayrılır. 1980-ci illərdən etibarən ölkədə informasiya texnologiyaları (İT) inqilabı yaşanır. İT sektorunun iqtisadiyyata köməyi isə 40 faizə çatıb. Koreyanın bir xüsusiyyəti də dünyada ən çox optik kabelin olduğu ölkə olmasıdır. Professor Lee Kanq koreyalıların təhsilə bu qədər əhəmiyyət verməsinin əsl səbəbinin Koreya müharibəsinin olduğunu deyir: “Müharibə olmasaydı Koreya hələ də əkinçiliyin kök saldığı bir ölkə olaraq qalardı. Müharibədə yaşanan faciələr, aclıq və səfalət insanları motivasiya etdi. Təhsilə və müvəffəqiyyətə diqqət ayırmasına səbəb oldu”.

32. “Asiya pələngləri” fenomeni

Dünya təsərrüfatının ən dinamik hissəsi Cənub-Şərqi Asiya rayonudur. Məhz bu rayonda Yaponiyanın “iqtisadi möcüzəsindən” sonra “Asiya pələnglərinin möcüzəsi” meydana çıxdı, onların arasında Cənubi Koreya, Tayvan, Sinqapur, Honkonq aparıcı yerləri tuturlar. Bu möcüzənin əsasında ümummillə məhsulun yüksək sabit artımı (son 20 ildə, orta hesabla 8%) və dünya bazarında bu ölkələrin məhsullarının rəqabət qabiliyyətinin yüksəlməsi durur.

Cənubi Koreyada 1985-1990 illərdə ümumdaxili məhsulun orta illik artım tempi 9.5% təşkil edib. Ümummillə məhsulun adambaşına düşən səviyyəsinə görə Cənubi Koreya, əgər 1970-ci ildə dünya iyerarxiyasının altıncı onluğunda yer tuturdusa, 1985-ci ildə artıq ikinci onluğa keçdi. Ölkənin iqtisadi inkişafının əsas, başlıca faktoru avtomobil sənayesinin sürətləndirilmiş inkişafı, yarımkeçiricilərin, məişət elektronikasının sürətləndirilmiş inkişafından ibarətdir.

Sürətli iqtisadi inkişafın digər səbəbi Cənubi Koreyanın xarici iqtisadi əlaqələri ilə bağlıdır. Müasir dövrdə, Cənubi Koreya iqtisadiyyatının “simasını” müəyyən edən maddi istehsalın bütün sahələri dəqiq aydın ixracyönlü xarakterə malikdir. Bütçə daxilolmalarının əsas hissəsi xarici ticarətdən gələn gəlirlərin hesabına düşür. Cənubi

Koreya məhsulları Avropanın, ABŞ-ın ən güclü və rəqabət qabiliyyətli firmaları ilə rəqabətə girərək ABŞ və Avropa bazarlarına nüfuz etmişlər. Daewoo Elektroniks, Samsung, LG kimi firmalar dünyada məşhurdur.

Tayvan iqtisadiyyatının uğurunu təmin edən yeganə vasitə - xarici iqtisadi əlaqələrdəki xüsusilə nəzərə çarpdırılmasıdır. Ölkə heç bir maddi resurslara malik deyil və hamısını idxal edir. Müasir dövrdə ölkənin ümummillə məhsulunun 5%-dən çoxu ixrac gedir. Tayvan iqtisadiyyatının ən əhəmiyyətli faktoru ölkə rəhbərliyinin səmərəli iqtisadi siyasəti hesab olunur.

Malayziya iqtisadiyyatının əsas uğurlarını emal sənayesinin sahələri müəyyən edir (televizorların yığılması, video texnika, kompüter və s.). Ölkə üçün xarici iqtisadi əlaqələrin əhəmiyyəti yüksəkdir. Ümummillə məhsulun ixracatdakı payı 1982-ci ildə 28%-dən 1997-ci ildə 44%-ə qalxmış, 2000-ci ildə isə 50%-ə yaxınlaşmışdır.

YSÖ arasında kiçik ada ölkəsi olan Sinqapur xüsusi yer tutur. Sahəsi cəmi 640 kv.km, əhalisi isə 3.1 mln. nəfər olan bu Cənub-Şərqi Asiya ölkəsinin ixrac kvotası əlahiddə dərəcədə yüksəkdir - ÜMM-də təxminən 56% təşkil edir. Ölkə iri maliyyə mərkəzidir. Dünyanın bütün transmilli bankları öz filiallarını burada açmışlar. Sinqapurun güclü daxili kapital yığılmasını maliyyə vasitəçiliyindən, tranzitdən, turizmdən gələn yüksək gəlirlər təmin edir. Sinqapur Mərkəzi Bankı 65 mlrd. dollar qızıl valyuta ehtiyatlarına malikdir. YSÖ-yə həmçinin Filippin, Tailand və İndoneziyanın bir hissəsi, Braziliya və Argentina aid edilir. Bu ölkələrin iqtisadi uğurları müxtəlifdir. Lakin onları başlıca olaraq aşağıdakılar birləşdirir: onlar əhəmiyyətli iqtisadi inkişaf prosesinə qoşulmaqla əsrlər boyu olan sosial-iqtisadi gerilikdən yaxa qurtardıqlarını inkişaf etmiş ölkələrə göstərə bildilər. YSÖ-nün nailiyyətləri Qərbi Avropa və digər inkişaf etmiş ölkələrə, o cümlədən ABŞ-a meydan oxumaqdadır. Son illər ərzində Cənub-Şərqi Asiya ölkələrinin dünya üzrə ÜMM-da xüsusi çəkisi 1.3%-dən 4.5%-ə qədər artmışdır. Bu faktın özü isə dünya təsərrüfatında güclərin yeni düzülüşünü səciyyələndirir.

Müstəqillik qazandıqdan sonra ilk dövrlərdə inkişaf etməkdə olan ölkələrin rolu nəzərə çarpmırdı. 1950- 1960-cı illərdə onlar sosial-iqtisadi inkişaf modelinin seçilməsi və özlərinin milli özünü dərk etmə mərhələsini formalaşdırırlar. Əhaliyə düşən ÜMM həcmi bu dövrdə orta hesabla 3%-dən çox artmadı. Xarici ticarət dövriyyəsinin orta artım tempi, Qərbin inkişaf etmiş ölkələri ilə müqayisədə 2.5 dəfə aşağı idi.

1973-1975 illərdə inkişaf etməkdə olan ölkələr özləri haqqında ilk sözü dedilər: neft məhsullarını ixrac edən ölkələr xarici iqtisadi mövqelərinin kəskin şəkildə

gücləndirildilər. Qısa zamanda Qərb iqtisadiyyatı keçmiş autsayderlərdən asılı qaldı. Lakin 70-ci illərin sonu 80-ci illərin əvvəllərində yeni resurs qoruyucu texnologiyanın tətbiqi ilə Qərb öz cavabını verdi. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin 70-ci ildə hazır məhsullarla dünya bazarına çıxmaq cəhdləri uğursuzluğa düşər oldu. Məhz onda “yeni beynəlxalq qaydaların” yaradılması məsələsi ortaya çıxdı. Bu konsepsiyanın ideoloqlarından biri Argentina alimi R.Prebiş inkişaf etməkdə olan ölkələrə qərb tərəfindən real yardımın göstərilməsini və birgə hərəkət etmək zərurətini sübut etdi. Bu isə İEOÖ-nü bərabər hüquqlu beynəlxalq əməkdaşlıq yoluna çıxartmaq məqsədini daşıyırdı. İnkişaf etməkdə olan ölkələr əhəmiyyətli tərəqqiyə nail ola bilmədilər. Belçika alimi Q.Van der Vey demişdir; “80-ci illəri üçüncü dünya ölkələri üçün “itirilmiş onillik” hesab etmək olar”. Bu çox kəskin bəyanat idi. İEOÖ arasında da beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə iştiraka nail olan ölkələr var idi (Məsələn: “Asiya pələngləri” olan Tayvan, Sinqapur, Honkonq, Cənubi Koreya və Malayziya. Onların beynəlxalq ticarətdəki payı 3%-dən 9%-ə yüksəlmişdir).

1990-cı ildən YSÖ, Danimarka, İsveç, İsveçrə və Avstraliya kimi dövlətləri Asiya məişət bazarından sıxışdırmaqla, Yapon əmtələri ilə uğurla rəqabət apardılar. Bunun başlıca amili Cənub-Şərqi Asiya ölkələrində aşağı səviyyəli əmək haqqı idi. Saat stavkası üzrə orta əmək haqqı ABŞ-la müqayisədə Sinqapurda 4 dəfə, Malayziyada 8 dəfə, Tailandda isə 10 dəfə aşağıdır. Bu faktın özü dünya bazarında rəqabət qabiliyyətli əmtəələrin yüksək səviyyəsini təmin edir.

33. İran I dünya müharibəsindən sonra

Birinci dünya müharibəsindən sonra İran Böyük Britaniyanın yarımmüstəmləkəsi olan aqrar ölkə kimi qalırdı. Ölkənin iqtisadiyyatı dağılmış, maliyyə sistemi iflasa uğramış, daxili və xarici ticarət, əkin sahələri, mal-qaranın sayı kəskin şəkildə azalmışdı. Çörəyin və ərzaq məhsullarının qiyməti durmadan artır, möhtəkirlər tüğyan edir, epidemiyalar əhaliyə amansızcasına əziyyət verirdi. Bu dövrdə İranın əhalisi 10-12 milyon nəfər idi. Onların yarısını əkinçi-kəndlilər, 1/4 hissəsini əsasən köçəri maldarlıqla məşğul olan tayfalar, 1/5 hissəsini şəhər əhalisi təşkil edirdi. İran kəndlərində feodal münasibətlərinin hökmranlığı davam edirdi. Torpaq və suvarma sistemləri üzərində şahın, feodalların, mülkədarların və ruhanilərin hakimiyyəti hökm sürürdü. Köçəri tayfalar içərisində feodal-patriarxal münasibətlər saxlanılırdı. Böyük bir hissəsi torpaqsız olan kəndlilər mülkədarlardan ağır şərtlərlə icarəyə götürüdükləri torpaqları becərir, əldə olunan məhsulun yarısından çoxunu onlara verirdilər. Şəhərlərdə

sənətkarlıq geniş yayılsa da, fabrik-zavod sənayesi demək olar ki, yox idi. Xarici inhisarçılara məxsus müəssisələrdən başqa (cənub-qərbin neft sənayesi, Xəzər dənizində balıq sənayesi və s.), İran milli burjuaziyasına məxsus çox da böyük olmayan elektrik stansiyaları, toxuculuq, qab-qacaq və dəri emalı fabrikləri də fəaliyyət göstərirdi. Onlardan çoxusu xarici rəqabətə və iqtisadi çətinliklərə tab gətirməyərək bağlanırdı.

İrənin siyasi quruluşu Qacarlar sülaləsinin idarə etdiyi konstitusiyalı monarxiya idi. Dövlət hakimiyyəti feodal xanların və komprador burjuaziyanın əlində idi. 1918-ci ilin əvvəllərində İrəni tərək edən rus qoşunlarının yerini ingilislər tutdular. "Türkiyə təhlükəsini" bəhanə edən ingilislər Zəncan, Xoy, Miyanə və Urmiyanı işğal etdilər. Onların köməyi ilə Vüsuqqüdüvlə yenidən hakimiyyətə qayıtdı. Cənubi Azərbaycanın şimal-qərbində rus və fransız zabitlərinin təhriki ilə ermənilər azərbaycanlılara qarşı soyqırımını törətdilər. Köməyə gələn türk qoşunu noyabra qədər Cənubi Azərbaycanda qaldı. Mudros müqaviləsinə görə onları əvəz edən ingilislər Təbrizi işğal etdilər. 1919-cu il avqustun 9-da Vüsuqqüdüvlə hökuməti ölkəni siyasi və iqtisadi cəhətdən İngiltərədən asılı vəziyyətə salan İngiltərə-İrəni sazişini imzalamağa məcbur oldu. Həmin sazişə əsasən İrəni ordusu, maliyyəsi, yol inşaatı, xarici ticarət və sosial-iqtisadi həyatın bir çox sahələri ingilis müşavirlərinin və təlimatçıların nəzarəti altına düşdü. Bu işə bütün İrənda etiraz nümayişlərinə səbəb oldu. Şeyx Məhəmməd Xiyabaninin başçılığı ilə 1920-ci il aprelin 7-də Təbrizdə başlanmış silahlı üsyan İrənin digər yerlərində də öz əks-sədasını verdi. 1920-ci ilin mayında cəngəlilər adlanan partizanlar Fumen meşələrindən çıxıb Rəşti, sonra bütün Gilanı və Mazandaranın bir hissəsini tutdular. 1920-ci il iyunun 5-də Gilan Respublikası elan edildi. Kiçik xan başda olmaqla müvəqqəti hökumət təşkil olundu. Bu hökumətin tərkibinə ticarət burjuaziyasının və mülkədarların mənafeyini müdafiə edən Ehsanulla xanın başçılıq etdiyi xırda burjua ziyalıların nümayəndələri və İrəni kommunistləri daxil idilər. Lakin tezliklə Kiçik xanla komitənin sol kommunist üzvü Heydərhan Əmioğlu və Ehsanulla xan arasında ixtilaf başlandı. Beləliklə, iyul ayında vahid cəbhə dağıldı. Ehsanulla xan sol kommunistlərlə birgə Gilan Sovet Respublikasının yaradıldığını elan etdi. Xalq Komissarları Soveti və İrəni Qırmızı Ordusu təşkil olundu. Ehsanulla xanın Tehrana hazırlıqsız yürüşü uğursuzluqla nəticələndi. İrəni bürümüş hərəkət 1920-ci il iyunun 25-də Vüsuqqüdüvlənin istefasına səbəb oldu. Müşirüddövlənin başçılığı ilə təşkil olunmuş yeni kabinet xalqın qəzəbindən qorxaraq 1919-cu il İngiltərə-İrəni müqaviləsinin həyata keçirilməsinin Məclis tərəfindən təsdiq olunanadək təxirə saldı. 1921-ci ildə işə bu müqavilə ləğv edildi. İngilislərlə əlaqədə olan Seyid Ziyaəddin Təbatəbai, podpolkovnik Rza xan və İrəni kazak hissələri

birlikdə qəsd təşkil etdilər. 1921-ci il fevralın 21-də Rza xanın başçılığı ilə Tehranda dövlət çevrilişi oldu. Seyid Ziyaəddin Qara kabinet adını almış hökumət təşkil etdi. Rza xan kazak diviziyasının komandanı vəzifəsini ələ keçirdi. 1921-ci ilin mayında Gilanda cəngəllilərin, kommunistlərin və Ehsanulla xan qrupunun daxil olduqları vahid cəbhə yenidən bərpa olundu. Kiçik xanın başçılıq etdiyi yeni inqilabi hökumət yaradıldı. Lakin bu dəfə də vahid cəbhə möhkəm olmadı. İnqilabi komitənin razılığı olmadan Ehsanulla xan iyun ayında Tehrana ikinci dəfə yürüş etdi. Bu yürüş də müvəffəqiyyətsizliklə nəticələndi. Komitə Ehsanulla xanı öz tərkibindən çıxardı. Vahid cəbhənin dağılmasından istifadə edən Rza xan 1921-ci ilin noyabrında Gilan respublikasını dağıtmağa müvəffəq oldu. 1922-ci ilin əvvəli üçün hərbi nazir olmuş Rza xan üsyanı tamamilə yatırırdıqdan sonra ordunu yenidən qurmağa başladı. Yaxşı təşkil olunmuş intizamlı ordu yaratdı. İngilislərin köməyi ilə 1923-cü ilin oktyabrında Rza xan baş nazir təyin olundu. Rza xan yaratdığı Taceddod partiyasına arxalanaraq məclisi Qacar sülaləsini devirməyə razı saldı. Məclis 1925-ci il oktyabrın 31-də Qacar sülaləsinin hakimiyyətdən kənar edildiyini elan etdi. Dekabr ayının 8-də isə məclis Rza xanı irsi şah elan etdi. Rza şah 20-ci illərin sonu, 30-cu illərdə iqtisadi, siyasi, sosial və mədəni sahələrdə bir sıra islahatlar keçirdi. Dövlət torpağını satmaq qadağan edildi. 1928-ci ildə İranda Milli Bankın əsası qoyuldu. 1931-ci ildə xarici ticarət inhisara alındı. Dünyəvi məktəblər yaradıldı, icbari ibtidai təhsil haqqında qanun qəbul olundu. Tehran universiteti açıldı, günəş təqviminə keçildi. Nəticədə dövlət xeyli möhkəmləndi, İranın Qərb dövlətlərindən asılılığı zəiflədi. 20-30-cu illərdə 100-ə qədər sənaye müəssisəsi tikildi və dövlət sənaye bölməsi yaradıldı.

34. İran İslam Respublikasının yaranması

1979-cu ilin martında İranın dövlət quruluşunu müəyyən etmək üçün keçirilən referendumda islam dövləti yaratmaq tərəfdarları qələbə çaldılar. Aprelin 1-də İran İslam Respublikası elan olundu. Ölkədəki ABŞ hərbi bazaları ləğv olundu, xarici banklar və şirkətlər bağlandı. Bu, İran və ABŞ arasındakı münasibətləri kəskinləşdirdi. 1979-cu ilin dekabr ayında İranın yeni konstitusiyası qəbul edildi. Konstitusiyaya görə dövlətdə ali vəzifə dini rəhbərə və prezidentə məxsus idi. Ali qanunverici hakimiyyəti 270 deputatdan ibarət birpalatalı Məclis həyata keçirir. Ali icra hakimiyyətinə malik olan prezident baş naziri təyin edir. Prezidentin və hökumətin fəaliyyətinə Ali Dini Şura və onun sədri nəzarət edir. 1980-ci il yanvarın 25-də Əbülhəsən Bənüsədr İİR-nin ilk prezidenti seçildi. Hökumətin daxili siyasətində dövlət proqramının əsasını ölkənin iqtisadi dirçəlişinə nail olmaqla İslam Respublikasını qabaqcıl dövlətlər səviyyəsinə yüksəltmək, sosial ədaləti təmin edən

bir cəmiyyət qurulması təşkil edirdi. Xarici siyasət sahəsində "nə Qərb, nə Şərq" prinsipini əsas tutan İran, birinci növbədə islam ölkələri ilə əməkdaşlığa üstünlük verir. Qərblə bərabərhüquqlu iqtisadi əməkdaşlığa da xüsusi diqqət yetirilir. Ölkədə vəziyyəti sabitləşdirmək üçün İran hökuməti bir sıra tədbirlər gördü. Xarici kapitalla bağlı bütün sənaye müəssisələri İran xalqının milli sərvəti elan edildi. Neft sənayesi milliləşdirildi. Gündəlik neft hasilatı 4 milyon barrele çatdırıldı. Lakin ölkə daxilində siyasi mübarizə hələ də davam edirdi. Amerika səfirliyinin işçilərinin tələbələr tərəfindən girov götürülməsi 1980-ci il aprelin 7-də ABŞ-ın İranla əlaqələri kəsməsinə səbəb oldu. ABŞ və Avropa Birliyi dövlətləri İrana qarşı siyasi sanksiyalar tətbiq etdilər. 1980-ci il sentyabrın 22-də başlanan İran-İraq müharibəsi ölkənin iqtisadi inkişafına güclü zərbə vurdu. Müharibə hər iki ölkəyə böyük itki və məhrumiyyətlər gətirdi. 80-ci illərin sonunda prezident seçilmiş Əli Əkbər Haşimi Rəfsəncani İrani təcrid vəziyyətindən çıxarmağa müvəffəq oldu. O, qonşu dövlətlərlə münasibətləri nizama saldı. 1997-ci ilin mayında islahatçılar cinahının nümayəndəsi Seyid Məhəmməd Hatəmi prezident seçildi. 2001-ci il prezident seçkilərində Məhəmməd Hatəmi yenidən qələbə qazandı.

35. İran-İraq müharibəsi

İki dövlət arasındakı vəziyyət 1959-cu ildə İraqda baş verən üsyandan və İraqın SENTO təşkilatından çıxmasından sonra daha da gərginləşir.

1975-ci il martın 6-da OPEK-in Əlcəzairdə keçirilən konfransında İran şahı Məhəmməd Rza Pəhləvi və İraqın baş naziri Səddam Hüseyn arasında Şəttül-Ərəb (Ərvəndrud) çayının yatağı boyunca İran-İraq sərhədinin müəyyənləşdirilməsi barədə müqavilə imzalandı. Dəclə və Fərat çaylarının qovuşmasından yaranan Şəttül-Ərəb çayı böyük neft yataqları ilə zəngindir. İraq bu çayın iri liman şəhərləri Xürrəmşəhr və Abadanın yerləşdiyi şərq sahillərinə iddia edirdi. İran isə sərhəddin italyeq xətti, yəni çay yatağının orta xətti boyunca çəkilməsinin tərəfdarı idi.

Müharibənin başlanmasına səbəb olan əsas amilləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- Ərəb-fars etnik konflikt;

- Ərazi mübahisəsi - İraqın İrana qarşı ərazi iddiaları (Xuzistan əyalətini ələ keçirmək planları, Şəttül-Ərəb çayının bölünməsi problemi, İraqın Küveyti öz əyalətinə çevirmək istəyinə qarşı İranın etirazları);
- Siyasi görüşlərdə müxtəliflik;
- Sünni-şiə qarşılıqlı düşmənçiliyi;
- Dünya bazarında neft ixracı uğrunda rəqabət;
- İki dövlət rəhbərlərinin şəxsi ambisiyaları

17 sentyabr 1980-ci ildə Səddam Hüseyn formal olaraq 1975-ci il Əlcəzair razılaşmasını denonsasiya edərək Şəttül-Ərəb çayının şərq sahillərini İraq ərazisi elan edir və Əbu Musa, Böyük və Kiçik Tonb adalarının İran ordularından təmizlənməsi tələbini irəli sürür. 22 sentyabr 1980-ci ildə İraq ordusu İran ərazisinə geniş miqyaslı hərbi müdaxiləyə başlayır. Müharibənin başlanmasına bəhanə rolunu həmin ilin aprelində İraqın cənubunda Xarici İşlər naziri Təhriq Əzizə qarşı həyata keçirilmiş sui-qəsd cəhdində İran agentlərinin ittiham edilməsi oynadı.

Müharibənin ümumi qəbul olunmuş başlanma tarixi 22 sentyabr 1980-ci ildə İraq ordusunun Şəttül-Ərəb çayını keçərək İranın Xuzistan ostanına soxulması hesab edilsə də, İraqın özündə bu müharibənin 4 sentyabrda İran-İraq sərhədindəki silahlı qarşıdurma nəticəsində başlaması fikri hökm sürür. 1980-ci il sentyabrın 28-də BMT Təhlükəsizlik Şurası 479 sayılı "İran və İraq arasındakı münasibətlərin mövcud vəziyyəti" adlı qətnamə qəbul edir. Qətnamədə münaqişə tərəflərindən hərbi əməliyyatların dayandırılması və münaqişənin beynəlxalq hüquq çərçivəsində sülh yolu ilə həll edilməsi, eyni zamanda digər dövlətlərin konfliktin genişlənməsi və gələcək eskalasiyasına səbəb ola biləcək hərəkətlərdən çəkinməsi tələb edilirdi. 1980-ci ilin noyabrında İraq Xarici İşlər Nazirliyi memorandum dərc edir. Bu memorandumda İran hərbi obyektlərinə zərbələr endirilməsinin səbəbləri öz əksini tapmışdı. İraq 1975-ci il müqaviləsinin İran tərəfindən pozulduğunu elan edir və İranı 1979-cu ilin fevralından 1980-ci ilin iyuluna kimi İraqın quru və dəniz sərhədlərini 224 dəfə pozmaqda ittiham edir. Memorandumda İraqın hərbi əməliyyatları dayandırması və tərəflərin danışıqlar stolu arxasında razılığa gəlməsinin şərtləri də əks olunmuşdu. Müharibənin başlamasından bir həftə sonra İraq ordusu irəliləyişini dayandırdı və Səddam Hüseyn İrana sülh danışıqlarına başlamağı təklif etdi. Lakin rəsmi Tehran atəşkəsə razı olmadı. İlk dövrdə müdaxilənin gözlənilməzliyi və İraq ordusunun say üstünlüyü hesabına iraqılılar İran ərazisinin 20 000 km²-lik hissəsini ələ

keçirdilər. Hücüm əməliyyatlarının həyata keçirildiyi Xuzistan ostanında İraq ordusunun 5 diviziyasına qarşı İranın yalnız 1 diviziyası döyüşürdü. İraq rəhbərliyi müharibəyə başlayarkən qısamüddətli hərbi kampaniyaya ümid bəsləyirdi. Belə ki, 2 həftə ərzində Xuzistanın bütün böyük şəhərləri üzərində nəzarətin təmin olunması planlaşdırılırdı. Ostanın ərəb əhalisinin iraqılıarı dəstəkləyəcəyi və zəngin neft yataqlarının ələ keçirilməsinin İrandakı daxili vəziyyəti gərginləşdirəcəyi güman olunurdu. Lakin bu ehtimallar özünü doğrultmadı.

İran ordusu 1979-cu il İslam inqilabından sonrakı dəyişikliklər səbəbindən xeyli zəifləmişdi. İslam İnqilabı Keşikçiləri Korpusu isə hələ ki, çox da güclü deyildi və üzvlərinin sayı az idi. ABŞ-la əlaqələrin kəsilməsi isə əsasən Amerika istehsalı olan silahlarla silahlanmış İran ordusunda ehtiyat hissələrin çatışmamasına səbəb olmuşdu ki, bu da onun hərbi imkanlarını məhdudlaşdırırdı. Lakin iraqılıların qətiyyətsizliyi İranın tezliklə ümumi səfərbərlik elan edərək cəbhə bölgəsinə çox sayda canlı qüvvə və texnika toplamasına imkan verdi. Üstəlik, İraq ordusu gözləmədiyi müqavimətlə üzləşdi. İki ölkənin sərhəddində yerləşən Xürrəmşəhrin ələ keçirilməsi əməliyyatı bir ay vaxt apardı və iraqılılar üçün böyük itkilər hesabına başa gəldi. Şəhəri yalnız oktyabrın sonunda ələ keçirmək mümkün oldu ki, bu da İraq ordusunun müharibənin əvvəlindəki yeganə əhəmiyyətli qələbəsi idi. Qonşu Abadan şəhərini ələ keçirmək mümkün olmadı, belə ki, onun blokadasına yalnız oktyabrın ortalarında başlandı, lakin şəhərin tam mühasirəyə alınmasınadək iranlılar uzunmüddətli müdafiəni təmin etmək üçün bura kifayət qədər qüvvə yönəldə bildilər.

İraq zabitlərinin düzgün qərarlar qəbul etməməsi və rəqibi qiymətləndirməməsi, genişmiqyaslı hərbi əməliyyatlar keçirmək təcrübəsinin olmaması tezliklə İraq ordusunun təşəbbüsü əldən verməsinə və ilk dövrdəki uğurları davam etdirə bilməməsinə səbəb oldu. Oktyabrın sonları və noyabrda İraq ordusu Dəsful və Əhvaz istiqamətində irəliləməyə çalışsa da, bu cəhdlər uğursuz oldu. Dekabr ayında yağışlar mövsümünün başlanması və hərəkətin çətinləşməsi ilə S.Hüseyn İraq qoşunlarının müdafiə mövqeyinə keçdiyini elan etdi. Müharibənin başlanmasından keçən dövrdə İraq ordusu Xürrəmşəhr, Qəsri-Şirin, Neftşah, Mehran və Bostan şəhərlərini ələ keçirmiş, Abadanı mühasirəyə almışdı. İran prezidenti və ali baş komandan Əbülhəsən Bənisədr rəqibin müdafiəyə keçməsindən istifadə edərək 1981-ci ilin yanvarında müharibənin başlanmasından bəri ilk dəfə olaraq əks-hücuma keçmək əmri verdi. Lakin bu əməliyyat tam uğursuzluqla bitdi.

36. Türkiyə İkinci Dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə

Müharibədən sonrakı ilk illərdə sosial-iqtisadi vəziyyət.

Müharibədən sonrakı ilk illərdə Türkiyədə ən vacib problem iqtisadiyyatın

sağlamlaşdırılması idi. Çoxsaylı ordunun saxlanması böyük xərc tələb edirdi. Əmək qabiliyyətli əhalinin istehsaldan ayrılıb orduya cəlb olunması da məhsuldarlığın aşağı düşməsinə səbəb olmuşdu. Hökumətin büdcə kəsirini ödəmək üçün apardığı emissiya siyasəti inflyasiya, qiymətlərin bahalaşması və xarici ticarət əməliyyatlarının azalmasına gətirib çıxarmışdı. Türkiyənin ixrac etdiyi kənd təsərrüfatı malları Avropa bazarında rəqabətə dözə bilmirdi. Yeni satış bazarları axtarışı da uğursuzluqla nəticələnirdi.

Buna görə də Türkiyə hökuməti bir sıra islahatlar keçirmək qərarına gəldi. İslahatlara aiddir:

1. Əhalinin əmək münasibətlərini qaydaya salmaq üçün Əmək nazirliyi yaradıldı.
2. Bədbəxt hadisələr və qocalığa görə işçilərin sığortası haqqında qanun qəbul edildi.
3. Mətbuat haqqında qanuna dəyişikliklər edildi.
4. Siyasi partiyalar və həmkarlar təşkilatlarının yaradılmasına icazə verildi. Tezliklə partiyaların sayı 30-a çatdı. Bu partiyaların ən nüfuzlusu Cəlal Bayarın yaratdığı Demokratik partiya idi.

Kəndlilərin narazılığını aradan qaldırmaq üçün ərzaq vergisi ləğv edildi. 1945-ci ildə Türkiyə Böyük Millət məclisi torpaq qanunu qəbul təsdiq etdi. Bu qanuna görə ehtiyacı olan hər bir kəndliyə torpaq verilməsi nəzərdə tutuldu. Dövlətə və yerli orqanlara məxsus becərilməyən torpaqlar və 500 hektardan artıq olan şəxsi torpaq sahələri yenidən bölüşdürülərək kəndlilərə verilməli idi. Torpaq payı alan kəndlilər 20 il müddətində onun dəyərini ödəməli idi.

Torpaq islahatı 1947-ci ildən həyata keçirilməyə başladı. Şəxsi torpaq sahələrinə toxunulmadı. İslahat aztorpaqlılıq və torpaqsızlıq problemini həll edə bilmədi. Ölkədə ictimai-siyasi hərəkət genişləndi. Türkiyənin hakim dairələri iqtisadiyyatı dirçəltmək məqsədilə "qapalı" iqtisadi siyasətdən imtina etməli oldular. Onlar respublika dövründə ilk dəfə olaraq ölkənin qapılarını xarici kapital üçün açıq elan etdilər. Artıq 1946-cı ildə beşillik inkişaf planı hazırlanarkən iqtisadiyyatın xarici vəsait hesabına maliyyələşdirilməsi nəzərdə tutulmuşdu.

Ölkəyə ilk xarici kapital axınının başlanğıcını qoyan müqavilə 1945-ci il fevralın 23-də ABŞ-la lendliz haqqında qanundan istifadə üçün bağlanmış saziş idi. Türkiyəyə 10 mln. dollarlıq Amerika kreditinin verilməsi haqqında ikinci saziş isə 1946-cı il fevralın 27-də imzalandı.

"Trümen doktrinası" , "Marşall planı" və Türkiyə

ABŞ prezidenti Trümen 1947-ci il martın 12-də Yunanıstana və Türkiyəyə hərbi və iqtisadi yardım göstərilməsi yəklifi ilə Kovqresə müraciət etdi. Bu hadisə tarixə "Trümen doktrinası" adı ilə daxil olmuşdur.

1947-ci il iyulun 12-də Ankarada ABŞ-la Türkiyə arasında "Trümen doktrinası" çərçivəsində Türkiyəyə maddi yardım göstərilməsi haqqında müqavilə imzalandı. ABŞ-ın icazəsi olmadan Türkiyə bu yardımın məqsəd və istiqamətini dəyişə bilməzdi.

"Marşall planı" əsasında ABŞ və Türkiyə arasında 1948-ci il iyulun 4-də bağlanan müqavilə ilə ABŞ kapitalının ölkəyə axını daha geniş miqyas aldı. Bu addım Türkiyəni Amerikanın təsir dairəsinə salmaqla yanaşı, ölkədə iqtisadiyyatın liberallaşmasına və azad bazar iqtisadiyyatının inkişafına təkan verdi.

37. Türkiyədə XX əsrin 50-60-cı illərində sosial-iqtisadi və siyasi vəziyyət.

1950-ci il mayın 14-də keçirilmiş seçkilərdə Xalq Cumhuriyyəti partiyası 487 deputat yerindən cəmi 6-9-na yiyələnərək ağır məğlubiyyətə uğradı. 1946-cı ildə XCP-dən çıxanlar hesabına yaradılmış Demokratik partiya parlament seçkilərində qələbə çalaraq hakimiyyətə gəldi. Yeni məclis Cəlal Bayarı respublikanın prezidenti seçdi. Baş nazir isə Adnan Menderes oldu. Hökumət xüsusi və xarici kapitalla geniş imkan yaradaraq etatizm siyasətini məhdudlaşdırdı.

Demokratik partiya hakimiyyətdə olduğu dövrdə Türkiyənin xarici siyasəti daha çox qərbyönlü oldu. Türkiyə NATO-ya və "Bağdad paktı"na daxil oldu. Ölkənin hərbişdirilməsi böyük xərc tələb edirdi. Buna görə də vergilər artırıldı. Büdcə kəsiri dövlət borclarının artırılmasına səbəb oldu. 1960 –cı ildə Türkiyənin xarici borcu 12 milyard lirəyə çatdı. Buna baxmayaraq, şəxsi təşəbbüsün genişləndirilməsi siyasəti

sənayenin inkişafına kömək etdi. Elektrik enerjisi, pambıq-parça, şəkər istehsalı, kömür çıxarılması xeyli artdı.

ABŞ inhisarlarının köməyi ilə sənaye bankı yaradıldı. Zavod və fabriklərinin tikilməsi üçün kapital böyük imtiyazlar aldı.

Menderes hökumətinin aqrar siyasəti iri mülkədar təsərrüfatının kapitalist təsərrüfatına çevrilməsinə yönəldilsə də, ölkənin taxıla olan ehtiyacı hələ ödənilmirdi.

Qadağanlara baxmayaraq İstanbul, Ankara, İzmir və b. şəhərlərdə tətillər baş verirdi. Fəhlələr, gənclər, gənc zabitlər və tələbə-gənclər DP-nin siyasətindən narazılıqlarını bildirirdilər. Buna cavab olaraq hökumət demokratiyanın məhdudlaşdırılması siyasətinə əl atdı. 1960-cı il aprelin 18-də XCP-nin "təxribatçı" fəaliyyətini araşdırmaq üçün parlament komissiyası yaradıldı. Komissiya 3 ay müddətində müxalifətçi partiya, qəzet və jurnalların bağlanması haqqında qanun qəbul etdi. Beləliklə, DP ilə XCP arasında hakimiyyət uğrunda mübarizə başlandı.

1960-cı il dövlət çevrilişi

1960-cı il aprelin 27-də İstanbul universitetinin tələbələri demokratiyanın məhdudlaşdırılmasına qarşı etiraz mitinqi təşkil etdilər. Səhəri günü çoxminlik tələbə nümayişi baş verdi. Polis nümayişçilərə qarşı gözyaşardıcı qaz və silah işlətdi. Toqquşma nəticəsində ölənlər və yaralanlar oldu.

Dinc nümayişə divan tutulması İstanbulda ümumxalq qəzəbinə səbəb oldu. Ankara tələbələri həmrəylik əlaməti olaraq aprelin 29-da Atatürkün hüyükəli qarşısında, Qızılay meydanında mitinq keçirdilər. Hökumət hər iki şəhərdə hərbi vəziyyət elan etdi. Lakin çıxışları qarşısını almaq mümkün olmadı. 1960-cı ilin mayın 21-də hərbi məktəbin kursantları da tələbələrlə həmrəylik nümayişinə çıxdılar. Gizli zabitlər qrupu hakimiyyəti devirmək haqqında qərar qəbul etdi. 1960-cı ilin mayın 27-də Ankara və İstanbul qarnizonları hökumət idarələrini ələ keçirərək nazirləri, C. Bayar və A.Menderes başda olmaqla bir sıra məşhur deputatları həbs etdilər. Hərbi çevriliş nəticəsində hakimiyyət Milli Birlik Komitəsinin əlinə keçdi. Milli Birlik Komitəsinin tədbirlərinə aiddir: 1. 1924-cü il konstitusiyası ləğv olundu; 2. Böyük Millət Məclisi buraxıldı; 3. Siyasi partiyaların fəaliyyəti qadağan edildi; 4. Birinci Respublikaya (1923-1960) son qoyuldu; 5. Müvəqqəti konstitusiyaya qəbul olundu; 6. Bu konstitusiyaya görə, 38 zabit və generaldan ibarət MBK ölkədə qanunverici orqana çevrildi. Ordu generalı Camal Gursel MBK-nın sədri seçildi. O, həm də mayın

28-də yaradılmış müvəqqəti hökumətə başçılıq edirdi. Hökumətin fəaliyyət proqramında aşağıdakı məsələlərin həll edilməsi nəzərdə tutulurdu: 1.Vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını müdafiə etmək; 2.Antidemokratik qanunlar ləğv etmək; 3.Yeni demokratik idarələr yaratmaq; 4.İqtisadi israfçılığa son qoymaq, dövlət planlaşdırma idarəsini yaratmaq; 5. Dünyanın bütün dövlətləri ilə dostluq əlaqələri yaratmaq.

1961- ci il yanvarın 6-da işə başlayan Müəssislər məclisi konstitusiyaya layihəsini və seçki qanununu hazırlayıb qəbul etməli idi. Mayın 27-də Konstitusiyaya qəbul edildi. TBMM-ə keçirilən seçkilərdə Ədalət Partiyası(ƏP) səslərin sayına görə birinci yeri tutdu. Onun Yeni Türkiyə partiyası (YTP) ilə təşkil etdiyi koalision hökumətə köhnə siyasətçi İsmət Ünöni rəhbərlik edirdi.Bu dövr Türkiyə tarixində İkinci Respublika(1961-27 may—1980,12 sentyabr) adlandırılır.

Lakin yeni məclis ilk koalision hökumət təxirəsalınmaz sosial-iqtisadi problemləri həll edə bilmədi. Siyasi böhran artmaqda idi. 1962-ci il fevralın 22-də kursantların növbəti hərbi çevriliş cəhdi hökumət qüvvələri tərəfindən pozuldu. İ.Ünöni istefa verdi və hökumət dağıldı. İyun ayında ikinci koalision hökumət təşkil edildi.

1963-1966-cı illərdə ölkədə fasiləsiz olaraq hökumət böhranları baş verdi.Hökumət kabinetləri bir-birini əvəz edirdi.Yalnız 1966-cı il martın 28-də ordu generalı Cövdət Sunayın prezident seçilməsi ilə ölkədəki siyasi gərginlik bir qədər zəiflədi.

1970-ci ilin martında Ədalət partiyasının lideri, görkəmli siyasətçi Süleyman Dəmirəl yeni hökumət təşkil etdi. O, həmkarlar ittifaqı və tətillər haqqında qanuna dəyişiklikləri məclisin müzakirəsinə verdi. Bu, ölkədə siyasi gərginlik yaratdı. İyunun 15-16-da İstanbul-İzmir yolunda kütləvi yürüş oldu. Yürüş iştirakçıları hökumətin istefasını tələb edirdilər. Hökumət qüvvələri ilə toqquşmalar zamanı yüzdən çox nümayiş öldürüldü və yaralandı. Həmkarlar ittifaqlarının çağırışı ilə 113 müəssisənin 100 min fəhləsi tətillər etdi. Fəhlə hərəkatının geniş miqyas almasından qorxuya düşən hökumət İstanbulda fəvqəladə vəziyyət elan etdi.

1971-ci il 12 mart hadisələri

1971 ci il martın 10-da ölkədə daxili siyasi böhranın kəskinləşməsi ilə əlaqədar Ali Hərbi Şura fəvqəladə iclas çağırırdı. Ali hərbi komandanlığın prezident C. Sunaya ünvanlandığı 12 mart memorandumunda deyilirdi ki,

Parlament və hökumətin mövqeyi və fəaliyyəti ölkəni anarxiyaya, qardaş qırğınına sosial-iqtisadi həyəcanlara sürükləyir. Ona görə də hərbiçilər dərhal islahat keçirilməsini tələb edirlər. Onlar bilavasitə hakimiyyəti əllərinə almaq fikrində olmayıb, mülkü hökumətin əli ilə antidemokratik tədbirlər həyata keçirmək istəyirdilər. Süleyman Dəmirəl hökuməti istefa verdi. Prezident XCP-dən deputat Nihat Erimə partiyadan çıxmaq şərtilə hökumət yaratmağı həvalə etdi. Yeni hökumət əvvəlcə ölkədə qayda- qanun yaratdı. Sonra aqrar, milli təhsil, vergi sistemi və s. sahələrdə islahat keçirilməsinə başlandı. Aprelin 26-da hökumət ölkənin 11 vilayətində fəvqəladə vəziyyət elan etdi. Buna səbəb fəhlə hərəkəti, kürd problemi və Kipr (Kıbrıs) məsləsinin kəskinləşməsi idi. Ölkədəki siyasi böhranlar bir neçə hökumət kabinetinin istefası ilə nəticələndi. 1973-cü il aprelin 6-da Fəxri Korutürk prezident seçildi. Ticarət-sənaye dairələrinin nümayəndəsi Naim Talu on gündən sonra koalision hökumət təşkil etdi. Oktyabrın 14-də yeni hökumət aqrar islahat haqqında qanunu Məclisdən keçirdi. Bu islahat mülkədar torpaqlarının bir hissəsinin əvəzi ödənilməklə alınıb satılmasını nəzərdə tuturdu. Kəndlilər torpağın pulunu 15 il müddətində ödəyə bilirdilər. Məclis universitetlər haqqında da qanun qəbul etdi. Qanuna görə . ali təhsil müəssisələri muxtariyyətdən məhrum olunurdular. Təhsil haqqı isə ildə 3000 lirə müyyən olunurdu. Lakin hökumətin qəbul etdiyi antidemokratik qanunlar əhali arasında böyük narazılığa səbəb oldu. Xalq çörək, torpaq, dərman, pulsuz təhsil və s. tələblər ilə küçələrə çıxdı. Yunanıstanın enosis yolu ilə Kipri (Kıbrıs) ilhaq etmək siyasəti Türkiyənin kəskin müqavimətinə səbəb oldu. 1974-cü il iyulun 20-də Kipr (Kıbrıs) respublikasının müstəqilliyini və türk əhalisinin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün Türkiyə adaya qoşun çıxartdı. "Kipr(Kıbrıs) Böhranı" Türkiyənin beynəlxalq vəziyyətini xeyli çətinləşdirdi. Yeni hökumət böhranı baş verdi. 1975-ci ilin aprelinde Süleyman Dəmirəlin başçılığı ilə "Miliyyətçi Cəbhə" koalision hökuməti formalaşdı. Yeni hökumətin 1976-cı ilin avqust ayında əmək haqqı, qiymətlər və gəlir vergisi üzrə vahid əmək müqaviləsi idarələrinin yaradılması haqqında təklifi Məclisdən keçirmək cəhdi tətillərlə qarşılındı. Sağ partiyaların koalisiyası dağılıdı. İstehsal azaldı, müəssisələr bağlandı, işsizlik artdı, iqtisadi böhran dərinləşdi.

"Türkiyə möcüzəsi"

1979-cu ilin oktyabr ayında keçirilən parlament seçkilərində hakimiyyətə Süleyman Dəmirəlin başçılığı ilə Ədalət partiyası gəldi. Onun başlıca məqsədi ölkədə tuğyan edən terrorizm və anarxiyaya qarşı mübarizə idi. Lakin 1980-cı ilin əvvəllərində ərzaq məhsullarının qiymətinin bahalaşması ilə əlaqədar ölkəni tətillə və

nümayişlər bürüdü. Belə bir şəraitdə sentyabrın 12-də generallar Kənan Evrenin başçılığı ilə hərbi çevriliş etdilər. Bu çevriliş nəticəsində İkinci respublikaya son qoyuldu.

1983-cü ilin 6 noyabr parlament seçkilərində Ana Vətən Partiyası(AVP) qələbə çaldı. Onun lideri Turqut Özal təkpartiyalı hökumət təşkil etdi. Bu, Türkiyə tarixində Üçüncü respublika(1983-cü ildən bu günədək) adlandırılır. T.Özal Türkiyəni iqtisadi böhrandan çıxarmağa müvəffəq oldu. Onun sosial ədalət, rəqabət və azad bazar mexanizminə əsaslanan iqtisadi proqramında orta təbəqənin sosial müdafiəsinə xüsusi diqqət verilirdi. Bunun üçün 3 qrup tədbirlər sistemi hazırlanmışdı: 1.inflyasiyanı cilovlamaq; 2.orta təbəqənin milli gəlirdən aldığı payı artırmaq; 3. Onların əlavə gəlirini çoxaltmaq. Beynəlxalq aləmdə T.Özal Türkiyədə baş verən "iqtisadi möcüzələrin atası" adlandırılırlar. O, xüsusi müəssisə, kooperativ və şirkətlərdən ibarət olan özəl bölməni iqtisadi sistemin fəaliyyət göstərməsində əsas vasitə hesab edirdi. Onun fikrincə idxalın liberallaşdırılması bazarın qapılarını xarici mallar üçün geniş açmaqla yanaşı , ölkə daxilində rəqabət mübarizəsi üçün eyni şərait yaratmalı, yerli istehsalçıların məhsullarının istər daxili, istərsə də xarici bazarlarda rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına kömək etməli idi.

1989-cu ilin noyabr ayında Turqut Özal Türkiyə Respublikasının prezidenti seçildi.1991-ci ildən Qafqazda və Mərkəzi Asiyada müstəqil türk dövlətlərinin yaradılması Türkiyə xarici siyasəti üçün bir "bölgə dövləti" olmaq yolunda yeni mərhələ açdı.

Türkiyə müasir dövrdə

1993-cü ildə Turqut Özal qəflətən vəfat etdi. Həmin il prezident seçkiləri keçirildi. Süleyman Dəmirəl prezident seçildi. O, 90-cı illərdə dalbadal iki dəfə Türkiyənin prezidenti oldu. S. Dəmirəl fəal daxili və xarici siyasət yeridirdi. 90-cı illərdə Türkiyə Qafqaz, Mərkəzi Asiya və Rusiya Federasiyasının türk dövlətləri ilə sıx siyasi, iqtisadi və mədəni əlaqələri yaradıb inkişaf etdirdi.Əvvəllər olduğu kimi, Türkiyədə son on ildə də tez-tez hökumət kabinetləri dəyişmiş, koalison hökumətlər yaradılmışdır. 2000-ci il mayın 16-da Süleyman Dəmirəlin prezidentlik müddəti başa çatdı. Onu seçkilərdə qələbə qazanmış Əhməd Nejdət Sezər əvəz etdi. 2007-ci ildə Abdulla Gül prezident seçildi. 2003-2014-cü illərdə Türkiyə hökumətinə Ədalət və İnkişaf partiyasının lideri Rəcəb Tayyib Ərdoğan başçılıq etmişdir. Bu illərdə Türkiyə inkişaf edərək dünyanın 20 qüdrətli ölkəsinin cərgəsinə daxil olmuşdur. 2014-cü ildə

keçirilən prezident seçkilərində Rəcəb Tayyib Ərdoğan xalqın səsverməsi yolu ilə prezident seçildi.

38. Birinci Dünya müharibəsinin Türkiyə üçün nəticələri.

Birinci Dünya müharibəsi Osmanlı imperiyası üçün əsl fəlakətlə nəticələndi. Müharibədə iştirak nəticəsində ölkənin bütün iqtisadiyyatı, xüsusən kənd təsərrüfatı xeyli dağılmışdı. Müharibənin sonunda dənli bitkilərin əkin sahəsi 40% aşağı düşmüşdü. Kənd təsərrüfatının daha çox ziyan çəkən sahəsi heyvandarlıq idi. Burada istər iş heyvanlarının, istərsə də məhsul verən heyvanların sayı həddən artıq azalmışdı.

Kənd təsərrüfatının tənəzzülü şəraitində kənddə təbəqələşmə prosesi də sürətlənmişdi. Torpaqları əllərindən çıxmış kəndlilərin böyük bir hissəsi muzdurlara çevrilmiş, mülkədar və qolçomaqların sayı artmışdı. Anadolunun mülkədar və qolçomaqları orduya kənd təsərrüfatı məhsulları sarmaq hesabına xeyli varlanmışdılar.

Ölkənin onsuz da zəif olan sənayesi də ağır vəziyyətə düşmüşdü. İxracatla əlaqədar olan sənaye sahələri satış bazarlarının əldən çıxması üzündən məhsul istehsalını xeyli azaldı. Bundan istifadə edən milli ticarət burjuaziyası dirçəlməyə və möhkəmlənməyə başlamışdı. Başqa millətdən olan komprador burjuaziyanın mövqeləri isə getdikcə zəifləmişdi.

Müharibənin ağırlığı bütövlükdə əhalinin aşağı təbəqələrinin üzərinə düşmüşdü. Ölkənin daxili bazarında ərzaq və sənaye mallarının qiyməti, xüsusilə, ən zəruri malların qiyməti 15-20 dəfə artmışdı. Birinci Dünya müharibəsinin Osmanlı imperiyası üçün törətdiyi ağır nəticələrindən biri də onun maliyyə vəziyyətinin bərhad hala düşməsi idi. 1918-ci ilin avqustu üçün ölkənin xarici borclarının miqdarı 2,2 milyard dollara çatmışdı.

Beləliklə, müharibə Osmanlı imperiyasının bütün iqtisadi həyatını pozmuşdu. Kənd təsərrüfatı ciddi surətdə tənəzzülə uğramışdı. Ölkənin maliyyəsi ağır vəziyyətə

düşmüşdü. Birinci Dünya müharibəsinin Türkiyə üçün olan iqtisadi nəticələri bundan ibarət idi.

Birinci Dünya müharibəsinin Osmanlı imperiyası üçün hərbi- siyasi nəticəsi daha ağır olmuşdur. Ölkə müharibədə ağır məğlubiyyətə uğramış, imperiya süqut etmişdi. Türkiyə ərazisinin Avropa dövlətləri-nin qoşunları tərəfindən işğal edilməsi başlanmışdı. Bir sözlə, ölkə

Milli-azadlıq hərəkatının başlanması

Antanta dövlətləri Türkiyəni parçalamaq planını həyata keçirməyə başladılar.

Onlar Türkiyəni bir dövlət kimi tamamilə ləğv etmək niyyətində idilər. Bunu reallaşdıranlar İngiltərə, Fransa, İtaliya və Yunanıstan dövlətləri oldu. Paris sülh konfransının "Dördlər Şurası", müharibədə "Antanta" tərəfindən çıxış etdiyi üçün Yunanıstana "bəxşiş" olaraq İzmiri və onun rayonlarını tutmağa icazə verdi.

1919-cu ilin aprel ayına qədər ingilis qoşunları Anadolunun cənub- çərç hissəsini (Kilikiyanı), fransızlarla birlikdə isə Şərqi Frakiya və Qara dəniz boğazları zonasını işğal etdilər. Yunanıstan Qərbi Anadoluya qoşun çıxartdı və mayın 15-də İzmiri ələ keçirdi. Yunanlar işğal etdikləri ərazilərdə vəhşiliklər törədir, dinc əhalini incidir, kəndləri ,evləri dağıdır və yandırır dılar. Osmanlı sultanı VI Mehmet Vahidəddin isə ölkənin başı üzərini almış labüd təhlükəyə qarşı heç bir təsirli tədbir görmürdü.

Milli-azadlıq hərəkatına qalxan türk xalqına rəhbərliyi gənc zabit Mustafa Kamal paşa öz üzərinə götürdü. O, Anadolunun müxtəlif vilayətlərində dağınıq şəkildə fəaliyyət göstərən Hüquq Müdafiə cəmiyyətlərini bir yerə toplamağa müvəffəq oldu. 1919-cu ilin iyul-sentyabr aylarında Balıkesir, Ərzurum və Sivasda bu cəmiyyətlərin konfransları keçirildi. Ərzurum konfransında rəhbər mərkəz- Nümayəndələr Komitəsi təşkil edildi. Mustafa Kamal paşa komitənin sədri seçildi. O, 1919-cu ilin sentyabrın 2-də komitənin üzvləri ilə birlikdə Sivasda gəldi. Burada bütün Anadolunu təmsil edən böyük Milli Ümumtürk konqresi toplandı. Bu konqresdə seçilən Nümayəndələr Komitəsinin ("Heyəti təmsiliyyə") tərkibində artıq Anadolunun, demək olar bütün vilayətləri təmsil olunurdu. Konqres "Milli hüdudlar içində olan vətən torpağı Bütövdür!" şüarı altında millətin hər cür işğal və müdaxilədən özünü qorumasını, milli ordunun fəaliyyətə gətirilərək milli iradəyə tabe olunmasını qərara aldı.

Ərzurum və Sivas konqreslərinin seçdiyi 15 nəfərlik Nümayəndələr Komitəsi Osmanlı deputatları Məclisi açılanadək özünü ölkə müqəddaratı üçün yeganə səlahiyyətli orqan elan etdi.

1919-cu ilin axırlarında Nümayəndələr Komitəsinin tələbi ilə sultan yenidən Məclisi çağırmağa məcbur oldu. Seçkilərdə millət vəkili seçilən Mustafa Kamal İstanbulla getməkdən imtina etdi və dekabrın 27-də Ankaraya gəldi. İşğal rejimi şəraitində lazımınca fəaliyyət göstərə bilməsə də, Məclis yanvarın 28-də "Milli And" (Misaqi Milli) qəbul etdi. Bu sənəddə Mudros barışıqı bağlanan andan etibarən Türkiyənin malik olduğu sərhədlər daxilində istiqlalyyət və ərazi bütövlüyünü elan edilirdi.

"Milli and"ın qəbul edilməsi işğalçıları ciddi təşvişə saldı. 1920-ci ilin martın 16-da müttəfiq qoşunlar İstanbulda mühasirə vəziyyəti elan etdilər, mühüm hökumət binaları, kazarmalar, poçt, teleqraf, hərbi anbarlar və s. tutuldu, deputatlar palatası qovuldu, bir çox deputatlar həbs edildi. Bu, artıq əsl işğal demək idi. Bu hadisə xalqın qəzəbini coşdurdu. Bütün ölkəni "Rədd olsun işğalçılar!" şüarı ilə mitinq və nümayişlər dalğası bürüdü. Nümayəndələr Komitəsi öz üzərinə müvəqqəti hökumətin funksiyalarını götürərək Ankarada yeni məclisin çağırıldığını elan etdi.

1920-ci ilin aprelin 23-də ölkənin hər yerindən gələn millət təmsilçilərinin iştirakı ilə Ankarada Türkiyə Böyük Millət Məclisi (TBMM) açıldı. Məclis Mustafa

Anadoluda isə hərbi-siyasi vəziyyət çox gərgin və dolaşq idi. İşğalçılara arxalanan sultan hökuməti milli-azadlıq hərəkatını boğmağa çalışırdı. TBMM hökumətinə qarşı qiyamlar təşkil edilirdi. İstanbul məhkəməsi Mustafa Kamal barədə edam hökmü çıxartdı, sultan isə bu hökmü təsdiqlədi.

Türk xalqının qələbəsi. Respublikanın elan edilməsi.

Lakin artıq xalq ayağa qalxmışdı. Xalq Mustafa Kamal hökumətini qətiyyətlə müdafiə edirdi. Partizanlar və özünü müdafiə dəstələri Maraş, Urfanı və Antepi işğalçılardan azad etdilər. Məhz əhalisinin dönməzliyi və cəsarəti nəticəsində azad olmuş bu şəhərlər sonradan Qəhrəmanmaraş, Şanlıurfa və Qaziantep adlandırıldı.

1920-ci il iyunun 22-də müttəfiqlər azadlıq hərəkatına qarşı yunan nizami ordusunu yeritdilər. Qərbi Anadolunun xeyli hissəsi və Rumeli, Türkiyənin Avropa hissəsi işğal altına düşdü.

Müttəfiqlər 1920-ci ilin avqustun 10-da sultan hökumətini Sevr müqaviləsini imzalamağa məcbur etdilər. Müqavilənin şərtlərinə görə, Osmanlı imperiyasının ərazisi İngiltərə, Fransa, İtaliya və Yunanıstan arasında bölüşdürülürdü. Əslində Sevr müqaviləsi Türkiyəni faktiki olaraq müstəqil dövlət hüququndan məhrum edirdi.

TBMM müqaviləni tanımaqdan imtina erdi. Xalqın və vətənin mənafeyini satmış sultan hökuməti qanundan kənarında elan olundu. Belə olan halda sultan Sevr müqaviləsini təsdiqləməyə cəsarət etmədi. "Antanta" dövləti avanturaya əl atdı. Daşnaq Ermənistanı Türkiyəyə müharibə elan etdi və Qars, Oltun, Sarıqamış işğal olundu. Lakin vəziyyətə nəzarət edən Mustafa Kamal hökuməti qısa zamanda düşməyə sarsıdıcı zərbələr endirdi.

Kazım Qarabəkir paşanın komandanlığı altında türk qoşunları 1920-ci ilin sentyabrın 28-də hücumla bamladılar. Ertəsi gün Sarıqamış, az sonra Qars azad olundu. Daşnaq Ermənistanı təslim edildi və Gümrüdə sülh müqaviləsi imzalamağa məcbur oldu. Gürcüstanın əlində olan Ərdəhan və Artvin vilayətləri də qaytarıldı. Bu qələbələr Kamal hökumətinin ciddi hərbi-siyasi qüvvə olduğunu sübut etdi. Müdafiə naziri Fevzi Çakmaq paşa və Baş qərargah rəisi İsmət Paşanın səyi ilə güclü ordu yaradılmasına başlandı.

1921-ci ilin 6-10 yanvarında İnönü kəndi yaxınlığında baş vermiş uğurlu döyüş nəticəsində yunanların qərb cəbhəsində sürətli irəliləyişləri dayandırıldı. Döyüşün komandanı İsmət paşaya bu qələbəyə görə "İnönü" ləqəbi verildi. Bu döyüş Türkiyə milli-azadlıq hərəkatında dönüş nöqtəsi oldu.

İngilislərdən kömək almış yunanlar yeni hücumlara hazırlaşır, İnönü məğlubiyyətinin əvəzini çıxmaq istəyirdilər. 1921-ci ilin martın axırında hücumla keçən yunan qoşunları yenə də İnönü kəndi yaxınlığında məğlub oldular. Bu döyüş tarixdə ikinci İnönü döyüşü adlanır.

Yunan qoşunları ingilislərin təhriki ilə yenidən Sakarya istiqamətində hücumla keçdilər. Türk qoşunları 1921-ci ilin sentyabrın 13-də Sakarya meydan vuruşmasında (23 avqust-13 sentyabr) parlaq qələbə qazandılar. TBMM bu qələbəyə görə Mustafa Kamal paşaya müşir (marşal) rütbəsi və "Qazi" adını verdi. Sakarya zəfəri xalqla ordunun birliyini möhkəmlətdi. Fransa və İtaliya Türkiyə ilə müharibənin davam etdirilməsinin mənasız olduğunu başa düşərək qoşunlarını Anadoludan çıxartdılar.

Sakaryada məğlub olmuş yunan qoşunları Ayfon- Qarahisar xəttinə tərəf çəkilərək müdafiəyə keçdilər və öz mövqelərini möhkəmləndirməyə başladılar. Yunanlar TBMM hökumətinin çətinliklərini nəzərə alaraq, türklərin hücum edəcəyini mümkün hesab etmirdilər. Buna görə də yunanlar sülh təklifini irəli sürmür, işğal etdikləri torpaqları əldə saxlayaraq vaxt qazanmaq istəyirdilər.

TBMM-in son dərəcə gizli aparılan hazırlıq işləri başa çatdı.1922-ci il avqustun 26-da Qocatəpədən böyük türk hücumu başlandı.Az vaxt ərzində Ayfon-Qarahisar xətti yarıldı. 200 minlik yunan ordusu mühasirəyə düşdü.Ayfon alındı.Dumlipinar

Döyüşü yunanlar üçün tam faciə ilə nəticələndi.Türk qoşunları yunanları Aralıq dənizinə sıxışdırdılar.

Anadolunu yunan qoşunlarından təmizləyən türk ordusu 1922-ci il sentyabrın 9- da İzmir azad etdi. Oktyabrın 11-də "Antanta " dövlətlərinə Yunanıstan Mudanya sülh müqaviləsini imzaladılar. Noyabrın 1-də TBMM sultan səltənətini ləğv etdi. Sultan VI Mehmet Vahidəddin Maltaya qaçdı.

"Antanta" ilə Türkiyə arasında uzun danışıqlardan sonra 1923-cü il iyulun 24-də Lozannada sülh müqaviləsi imzalandı. Təslimçilik rejimi, Mudros və Sevr müqavilələri ləğv edildi və Türkiyənin müstəqilliyi tanındı. Lozanna müqaviləsinin Türkiyə üçün əhəmiyyəti böyük idi.Türk milli dövləti öz varlığını hüquqi cəhətdən təsdiq etməyə nail oldu. 1923-cü ilin oktyabrın 29-da TBMM Türkiyəni respublika elan etdi. Qazi Mustafa Kamal paşa prezident seçildi(1923-1938). Mustafa Kamalın Xalq Partiyasının adı dəyişdirilərək Xalq Cümhuriyyət Partiyası adlandırıldı.

39. Türkiyədə Kamalçıların islahatları. Etatizm.

1924-cü il martın 3-də irtica qüvvələrinin yuvasına çevrilmiş xilafət,habelə Şəriət və vəqflər nazirliyi ləğv edildi. Xəlifə və Osmanlı xanədanının bütün üzvləri ölkədən sürgün edildilər və türk vətəndaşlığından məhrum edildilər.

1924-cü aprelin 20-də TBMM Türkiyə Cümhuriyyətinin Anayasasını (Konstitusiyasını) qəbul etdi. Anayasa ölkədə burjua qayda-qanunlarını və cümhuriyyət idarə üsulunu təsbit etdi.

Anayasanın qəbulu ilə Mustafa Kamal ölkəni Avropaya yaxınlaşdıracaq geniş islahatlar proqramını həyata keçirməyə başladı.Qazinin elan etdiyi altı prinsipə-respublikaçılıq, millətçilik, xalqçılıq, etatizm, dünyəvilik və inqilabçılıq prinsiplərinə söykənən və ölkəni demokratik inkişaf yoluna çıxaran bu islahatlar Mustafa Kamal inqilabları adı ilə tarixə düşdü.

1924-cü ildə xalq təhsili vahid şəklə salındı və dini məktəblər bağlandı. 1926-cı il fərmanı ilə şəriət məhkəmələri ləğv edildi. 1925-1928-ci illərdə Avropa nümunəsində yeni mülki və cinayət məcəllələri qəbul olundu. Mustafa Kamal inqilablarının ən böyük nailiyyətlərindən biri qadınlara kişilərlə bərabər hüquqların verilməsi oldu. Avropa geyimlərinə keçildi, çadra və fəs atıldı. Yeni latın qrafikalı əlifba tətbiq olundu. Anayasadan İslamın dövlət dini olması haqqında müddəanın çıxarılması ilə Türkiyənin dünyəvi dövlətə çevrilməsi prosesi başa çatdı.

Birinci Dünya müharibəsindəki məğlubiyyət və Türkiyənin Avropa dövlətlərinin işğalına məruz qalması ölkə iqtisadiyyatını ağır vəziyyətə salmışdı. Belə şəraitdə Türkiyə hökuməti və hakim Xalq Cümhuriyyəti partiyası Etatism(fransızca- dövlət deməkdir. Dövlətin iqtisadi, sosial və mədəni sahələrdə rolunun artırılması mənasında işlədilir) siyasəti yeritməyə başladı. Bu siyasət istehsalı artırmaq, ölkəyə vurulmuş yaraları sağaltmaq, proteksionist tədbirlər görmək, mümkün qədər çox valyuta ehtiyatları toplamaq və ölkənin iqtisadi-siyasi həyatında dövlətin rolunu möhkəmlətmək tədbirlərindən ibarət idi. Etatism iki dövrə bölünürdü: birinci dövr— 1923-1931-ci illər; ikinci dövr—1932-1939-cu illər. Birinci dövrdə dövlət sənaye və ticarətdə başlıca olaraq milli kapitalı himayə edir, onun geniş fəaliyyətinə şərait yaradırdı. Milli kapitalı cəlb etmək məqsədilə hökumət 1927-ci ildə sənayedə həvəsləndirmə haqqında qanun qəbul etdi. Bu qanuna görə türk iş adamlarına gömrük güzəştləri, fabriklər tikmək üçün pulsuz torpaq sahələri almaq hüququ verilir, onlar bir neçə il vergidən azad edilirdilər.

5-6 ilin içində ölkədə çoxlu toxuculuq, xalçaçılıq, əyiricilik fabrikləri, dəyirmanlar, yağ, dəri, sabun və ağac emalı zavodları işə düşdü, şaxtalar, mədənlər açıldı. Təxminən 1000 km. uzunluğunda yeni dəmiryolu xətti çəkildi. 1928-ci Berlin-Bağdad magistralının 1007 kilometrlik Anadolu hissəsi xarici icarədarlardan satın alındı. Hər bir kəndli ailəsinə torpaq sahəsi verilməsi tezliklə öz səmərəsini verdi. Əkin sahələri genişləndi, taxılın və texniki bitkilərin istehsalı artdı, heyvandarlıq inkişaf etdi.

Beləliklə, Mustafa Kamal inqilabları iqtisadi və sosial həyatda öz bəhrəsini verdi. Milli sənaye yarandı, kənd təsərrüfatı yüksəldi. Türkiyə, türk milləti qədim dövlətçilik ənənələrinə sadıq qaldığını, dövlətini qorumaq iqtidarında olduğunu bütün dünyaya sübut etdi. Bu böyük xidmətlərinə görə 1934-cü ildə TBMM xüsusi fərmanla Mustafa Kamala Atatürk soyadını verdi.

20-30-cu illərdə Türkiyənin xarici siyasəti

1924-1927-ci illərdə Türkiyə dövləti dünyanın bir sıra ölkələri ilə diplomatik münasibətlər yaratdı. 1926-cı ildə Böyük Britaniya ilə Türkiyə-İraq sərhəddinin müəyyən edilməsi, habelə mehriban qonşuluq münasibətləri barədə müqavilə imzalandı. Bu müqavilə ilə Mosul münafişəsinə son qoyuldu. Müqaviləyə görə Mosul vilayəti İraqın tərlibində qaldı, əvəzində isə Türkiyə kompensasiya aldı.

Kamal diplomatiyası SSRİ amilindən də məharətlə istifadə etdi. 1925-ci ilin dekabrında SSRİ ilə dostluq və bitərəflik haqqında müqavilə imzalandı.

İkinci Dünya müharibəsi ərəfəsində Türkiyə fəal xarici siyasət yeridirdi. Avropa dövlətləri ilə siyasi və iqtisadi əlaqələr genişləndirildi. 1932-ci ildə Türkiyə Məllətlər Cəmiyyətinə, 1934-cü ildə isə Balkan Antantasına daxil oldu. 1935-ci ildə İtaliyanın Həbəşistana hücumundan narahat olan İngiltərə Türkiyə ilə "Centlemen saziş" adlandırılan müqavilə bağladı. Ərazisinin təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə Türkiyə boğazlara dair Lozanna konvensiyasına yenidən baxılmaq üçün 1936-cı ildə beynəlxalq Montre konfransının çağırılmasına nail oldu. Burada qəbul edilən yeni konvensiya boğazlar məsələsində Türkiyəyə böyük üstünlüklər verirdi. Boğazlar faktik olaraq Türkiyənin daxili sularına çevrildi. Qara dənizə çıxışı olmayan ölkələrin hər b gəmilərinə istər müharibə, istərsə də dinc dövrdə boğazlardan keçmək qadağan olunurdu.

Faşist İtaliyasının Aralıq dənizi hövzəsində təcavüz planları reallaşdıqca və Almanıyanın Balkanlarda təsiri gücləndikcə Türkiyənin mövqeyi Böyük Britaniya və Fransa ilə yaxınlaşırdı.

1937-ci ildə Türkiyə Əfqanıstan, İran və İraqla hücum etməmək haqqında Sədabad paktı bağladı. Bununla da İkinci Dünya müharibəsində Türkiyənin bitərəfliyinin əsası qoyuldu.

M.K. Atatürk 1938-ci ildə vəfat etdi. İsmət İnönü Türkiyə Cümhuriyyətinin prezidenti seçildi.

40. Kəşmir problemi

Zaman keçdikcə beynəlxalq aləmdə Asiya özünə daha çox diqqət cəlb etməyə başladı. Çünki Asiya dövlətlərindəki problemlər, konfliktlər lokallıqdan çıxıb, qlobalığa doğru sürət aldı. Bu regionun ölkələrinin qədim tarixi, adətləri, eyni zamanda özlərinin milli maraqları, problemlərin həllinə və beynəlxalq siyasətlə öz baxışları var. XIX əsrin dördüncü onilliyinin sonlarında iki dövlət arasında ərazi bölgüsü ilə əlaqədar olaraq yeni münaqişə ocağı yarandı. Sərhədlə əlaqədar yaranan münaqişə kontingentdəki təhlükəsizliyə və stabilliyin pozulmasına səbəb oldu. Nəticə etibarilə iki dövlətin beynəlxalq əlaqələrində soyuqluq baş verdi. Bu iki qonşu dövlətin qarşıdurmasına səbəb Kəşmir və Cammu ştatları oldu. Kəşmir və Cammu münaqişəsi 1947-ci ildə Hindistan koloniyasının ərazisində yeni dövlətin yaranması zamanı təşəkkül tapdı. Hindistanın ərazisi hesabına yaranan dövlət-müsəlman dövləti olan Pakistan oldu. Hindistan ərazisindəki knyazlıqlar bu iki dövlətdən birinin ərazisinə daxil olmalıydı. Bu zaman Hindistan subkontingentində 500-dən çox knyazlıq var idi. Coğrafi vəziyyət, əhalinin tərkibi və istəyi, din faktoru nəzərə alınmaqla knyazlıqlar 2 dövlətdən birinin ərazisinə daxil olmalı idi. Pakistan əsasən müsəlman dövləti kimi yaradıldığı üçün müsəlmanların çoxluq təşkil etdiyi knyazlıqlar bu dövlətin ərazisinə qatılmağa üstünlük verirdilər. Bu dominionlara qoşulmayanlara Britaniyanın vassalı olmaq hüququ qazanırdılar. Kəşmirin maxaracın heç bir dövlətə birləşməməsi əhalinin narazılığına səbəb oldu. Maxaraca yalnız Hindistanın tərkibinə daxil olacağı təqdirdə ona kömək olunacağı bildirildi. Xalqın iradəsinin əksinə gedildiyi açıq-aydın diqqəti cəlb etdiyinin şahidi olarıq. 1947-ci ilin oktyabrın 21-də puştin tayfalarının qoşunlarının və onların ardınca “pakistanlı könüllülər”in hərbi yolla Kəşmir məsələsini həll etmək üçün əraziyə daxil olmaları vəziyyəti qəlizləşdirmişdi. “24 oktyabrda ərazini zəbt edəcək suveren Azad Kəşmirin yarandığını və bütün knyazlığın Pakistanın əra- 181 zisinə daxil olduğunu elan etdilər. Bundan hiddətlənən Hari Singh 1947-ci ilin oktyabrında Srinaqardan Cammuya qaçaraq, Hindistanın general qubernatoru lord Mauntbettene məktub yazaraq ərazinin Hindistana birləşdirilməsini və “qayda-qanun” yaratmaq məqsədilə qoşun göndərilməsini xahiş etmişdi. 1947-ci il 27 oktyabrda məktuba cavabında lord Kəşmirin müvəqqəti olaraq Hindistana birləşdirildiyini yazsa da, sonradan bu ştatın müqəddəratının yalnız xalqın istəyi ilə həll ediləcəyini də qeyd etmişdir . Çünki o zaman Kəşmirin əhalisinin 77%-i müsəlman idi və bu zaman xalqın iradəsi nəzərə alınmadı (bəzi mənbələr 77%-dən çox, bəziləri 90 % müsəlman əhalisini oldu- ğunu yazır). Nəticə 1947/48-ci il birinci Hindistan-Pakistan müharibəsi oldu. BMT mü- vəqqəti Nəzarət xəttinin yaranmasını təmin etdi. Kəşmir faktiki olaraq 3 hissəyə bölündü: Azad Kəşmir, Hindistanın və Pakistanın nəzarətinə daxil olan ərazilər. 1965-ci il Hindistan və Pakistan dövlətləri

arasında 2-ci silahlı toqquşma baş verdi. 23 sentyabr 1965-ci ildə Sovet İttifaqı və digər dövlətlərin vasitəçiliyi ilə silahlı münaqişəyə son qoydu. 1971-ci ildə iki dövlət arasında üçüncü müharibə başladı. Bu zaman Hindistanın “kömək”liyi ilə Şərqi Pakistan müstəqillik əldə etdi. Nəticə etibarilə Cənubi Asiyada yeni müstəqil dövlət yarandı. Pakistanın 2 hissəyə ayrılması böhranlı vəziyyətin başlanmasına səbəb oldu. 1977-ci ilin sonlarında ölkədə sünni-şiə qarşıdurması kəskinləşdi. Bu zaman ölkəyə general Məhəmməd Ziya-ül-Xakimin rəhbərlik edirdi. Təbii ki, bu da münaqişəyə təsirsiz ötüşmədi. Yəni dövlətlər silahlamaya çox böyük önəm verirlər. Hind okeanı zonasında 2 nəhəng atom dövlətinin yaranması və onlar arasındakı konflikt ərazinin təhlükə- sızlıq problemini daha da artırdı. 1990-cı ilin sonlarında iki dövlət bir-birinin ardınca nüvə silahını sınaqdan keçirməklə nüvə dövlətinə çevrildi. Onu da qeyd etməliyik ki, bu dövrlərdə Pakistanın Əfqanıstanla sərhəd əraziləri dünyanın ən iri narkotik istehsal edən ərazilərinə çevrilməyə başladı. 1990-cı ilin fevralında BMT Baş Məclisinin Nyu-Yorkda narkotika alveriylə bağlı iclasında Əfqanıstanın XİN müavini nümayəndə heyətinin başçısı Davud Kavian da qeyd edib: “1989-cu ildə Əfqanıstan tərəfindən 716 kq. heroin və 1560 kq. həşiş müsadirə edilib”. Yenə həmin illərin məlumatlarında qeyd olunur ki, Pakistanla sərhəd Kəşmiri və Cammu ştatlarında narkotikadan istifadə rekord həddə çatıb. 2001-ci il 11 sentyabr hadisələri 2 dövlətin münasibətlərinə və xarici siyasətinə təsirsiz ötüşmədi. 2005-ci ildə Dehli prezidenti Corc Buşla (kiçik) “nüvə müqaviləsi” bağladı. Bu andan etibarən dünya dövlətləri Hindistanın inkişafına diqqət yetirməyə başladı. Bunu həmçinin “Soyuq müharibələr”dən sonra Hindistanın xarici siyasətindəki dəyişikliklərin gəstəricisi kimi də qiymətləndirmək olar. Bu da, öz növbəsində, XXI əsrin ən əsas problemlərindən olan Asiyada sabitliyin təminatçısı ola bilər. Bu zaman ərzində Hindistan və Pakistan dövlətlərinin beynəlxalq əlaqələri dəyişən xətt üzrə inkişaf edir. Bu gün dövlətlərin münasibətlərində istiləşmə hiss olunsa da, münaqişənin müsbət həllindən danışmaq hələ çox tezdir. Lakin 182 yarım əsrdən çox tarixə malik olan Kəşmir və Cammu problemi haqqında daha dəqiq onun nuzamlanması haqqında bəzi fikirləri qeyd etmək olar. ABŞ-ın Cənubi Asiya üzrə müşaviri Robin Linn Raffilinin “ABŞ bütün Kəşmirə mübahisəli ərazi kimi baxır və onun 1947-ci ildə Hindistana birləşmə- sini tanımır” – söyləməsi Hindistanda böyük əks-sədaya səbəb olmuşdu.

41. Qədim Misir dövlətinin yaranması.

Misir Afrikanın şimal-şərqində yerləşir. Misirlilər bu ərazidən keçən Nil çayının vadisindəki torpağın rənginə görə Misiri “Qara torpağ” adlandırırlar Qədim Şərqdə Misir qızılı çox olan ölə kimi tanınır.

Qədim Misirdə insanların birgə əmək fəaliyyətini əks etdirən birliklər yaranırdı Belə təşilatlar Nom (nom yunanca vilayət deməkdir) adlanırdı. Nomların sayı əvvəlcə 40 –a çatırdı.

Misirdə müxtəlif ictimai təbəqələr də meydana gəlmişdi. Bunlar gələcək siniflərin ilkin forması idi.

Beləki Misirdə ictimai təbəqələr:

- 1) Birinci varlı təbəqə idi bunu nəsli tayfa əyanları, Kahinlər varlı icma üzvləri təşkil edirdilər.
- 2) İkinci təbəqəyə əkinçi icmaların azad üzvləri daxil idi.
- 3) Üçüncü təbəqə isə istismar olunan qullardan ibarət idi.

B.e.ə IV minilliyin II yarısında Misirdə iki dövlət Yuxarı Misir və Aşağı Misir padşahlıqları yarandı. Beləliklə Misirdə Nomların birləşməsi nəticəsində iki erkən dövlət qurumu yarandı. Qədim Misirdə hər iki padşahlıq arasında mübarizə gedirdi. Vahid Misir dövləti yaratmaq idi. Beləki:

Bu mübarizədə İqtisadi cəhətdən güclü olan Yuxarı Misir qalib gəldi. B.e.ə IV minilliyin sonunda Yuxarı və Aşağı Misir padşahlıqlarının birləşməsi nəticəsində Vahid Misir dövləti yarandı . Vahid Misir dövləti hökmdar Minanın dövründə xeyli qüvvətləndi. Misir dövlətinin başında Firon adlanan hökmdar dururdu. Ölkədə aparılan hər bir mühüm hərbi, dini və inşaat tədbirləri Fironun adından həyata keçirilirdi. Qədim Misirdə din hakim idi və Firon ilahiləşdirilərək yer üzünün allahı elan edilmişdi. Firon “Günəş oğlu ”adlandırılırdı. Fironun ən yaxın köməkçisi Çati adlanan məmur hesab olunurdu. Çatinin səlahiyyətləri çox geniş idi. Firon adətən bu vəzifəyə öz övladlarını təyin edirdi.

- 1) Çati ölkənin təsərrüfat həyatını idarə edirdi.
- 2) Məhkəmə orqanları da ona tabe idi.
- 3) Firon dəftərxanası və Dövlət xəzinəsi də onun sərəmcamında idi.

Qədim Misirdə Hərbi idarələri isə Hərbi rəis adlanan məmur idarə edirdi. Misirdə piyada ordu növü mövcud idi. Hərbi idarə bütünlüklə Fironun əlində idi.

Misirdə qulları “Canlı ölümlər, İcmanın üzvü olan xırda azad adamları əkinçiləri , Maldarları isə Kiçiklər adlandırırdılar.

42. Böyük Moğol imperiyası

1526-1857-ci illər arasında mövcud olmuş və əsası Teymurilər sülaləsindən olan Babur tərəfindən qoyulmuş türk dövləti.

XVI əsrin əvvəlində Şimali Hindistan Böyük Moğol İmperiyasının təsiri altına düşdü. Moğollar yerli idarə üsulunu tamamilə aradan qaldırmadı və bunun əvəzinə daha balanslaşdırılmış, mərkəzləşdirilmiş və vahid sistemə malik bir idarə üsulu bərqərar etdilər. Xüsusilə Böyük Əkbərin hakimiyyəti illərində özlərinin tarixi qəbilə əlaqələrini qoruyub saxlamaqla onlara tabe olan ərazilər çərçivəsində fars mədəniyyətini öz mədəniyyələri ilə birləşdirdilər. Moğolların iqtisadi siyasəti kənd təsərrüfatından gələn gəlirə əsaslanırdı. Vergilər əsasən möhkəm nizamlanmış gümüş valyuta ilə ödənilirdi, bu isə əkinçilərin və sənətkarların böyük əmək bazarına daxil olmasına kömək edirdi.] İqtisadiyyatda nisbi sabitlik XVII əsr ərzində imperiya tərəfindən qorunub saxlanıla bildi. Marata, Racput və Sikh kimi şimali və qərbi Hindistanda məskunlaşan sosial-ictimai qruplar hərbi və idarəedici sahələrdə maraqlı idilər və bu onlara sonradan hərbi təcrübə qazandırdı. İmperiya ərazisində ticarətin genişlənməsi Hindistanın cənub və şərq sahilləri boyu siyasi və iqtisadi elitanın yüksəlməsinə şərait yaratdı. İmperiya parçalandıqca bu elitanın üzvləri öz aralarında mərkəzi hakimiyyətdən xəbərsiz əlaqələr qura bilirdilər.

Dövlətin əsasının qoyulması Baburun Dehli sultanlığının hökmdarı İbrahim Ludi üzərində Panipat döyüşündə (1526) əldə etdiyi qələbə ilə əlaqələndirilir. İmperiya öz yüksəlişinin ən pik həddinə Sultan Övrəngzəbin hakimiyyəti illərində çatır və onun ölümündən sonra (1706) səriştəsiz hökmdarların hakimiyyəti altında bu inkişaf sürəti yavaşlamağa başlayır. İmperiyanın parçalanması kiçik Marata İmperiyası ordusu ilə Dekan döyüşündə böyük itki verilməsi ilə başlayır və bu məğlubiyyət Benqal, Bopal, Oud, Karnatik, Rampur və Heydərabadın nəvvablarının və Əfqanıstan hakiminin öz müstəqilliklərini elan etməsi ilə nəticələnir. 1818-ci ildə baş vermiş III Anqlo-Marata müharibəsindən sonra imperiyanın sərhədləri Dehli ilə hüdudlanır və taleyi həmin ildə Hindistan üsyanı zamanı Dehlinin ələ keçirilməsi ilə həll olunur.

İmperiyanın “klassik dövr”ü 1556-cı ildə Böyük Əkbərin taxta çıxması ilə başlayır. Əkbərin və oğlu Cahangirin hakimiyyəti dönəmində imperiya dini harmoniya ilə yanaşı iqtisadi inkişaf yaşayır və hökmdarlar yerli dinlər və adət-ənənələrlə maraqlanırlar. Böyük Əkbər həm də eyni zamanda uğur qazanmış bir sərkərdə idi. O, həmçinin hindu racputlardan hərbi birləşmə yaratmışdı. Bəzi Racput hakimləri şimal-qərbi Hindistanda Moğolların hücumlarına müqavimət göstərməyə davam edirdilər, lakin onların əraziləri Böyük Əkbər tərəfindən zəbt edilmişdir. Böyük Moğol İmperiyasının hökmdarlarının böyük əksəriyyəti müsəlman idi. Ancaq Böyük Əkbər ömrünün geri qalan hissəsində və ondan sonra oğlu Cahangir yeni din olan “Din-i-İlahi”nin davamçıları olmuşlar və bu din “Ain-ə-Əkbəri Dabestan-e Mazaheb” kimi dini kitabda qeydə alınmışdır.

Dövlətin beşinci hökmdarı olan Cahan şahın hakimiyyət illəri Moğol memarlığında qızıl dövr idi. O, bir neçə memarlıq abidəsinin yaradılmasına göstəriş vermişdir. Bunlardan ən məşhuru kimi Aqradakı Tac Mahalla yanaşı yenə Aqradakı Moti məscidini, Qırmızı qalanı, Dehlidəki Cama məscidini və Lahor qalasını misal göstərmək olar. Böyük Moğol İmperiyası ərazisinin ən böyük həddinə Sultan Övrəngzebın hakimiyyəti illərində çatdı və yenə onun hakimiyyəti dövründə Şivaji Bosalın başçılıq etdiyi Marata hərbi üsyanına görə imperiyanın sonuncu geniş dövrü başladı. Hakimiyyəti boyunca cənubda qazanılmış qələbələr hesabına Böyük Moğol imperiyasının əraziləri cənuba doğru genişləndi, ölkənin əhalisi 150 milyona (təxminən bütün dünya əhalisinin ¼-i qədər), ÜDM isə indiki valyuta ilə təqribən 90 milyard ABŞ dollarına çatdı.

XVIII əsrin ortalarında Maratalar Böyük Moğol İmperiyasının ordularını məğlub edirdilər və bu qələbələrə görə Dekandan Benqala qədər olan ərazilərə nəzarət edirdilər. Daxili narazılıqlar Benqal, Bopal, Oud, Karnatik, Rampur, Heydərabad nəvvablarının və Əfqanıstan hakiminin öz müstəqilliklərini elan etməsinə görə daha da artmışdı. 1739-cu ildə Moğollar Karnal döyüşündə Nadir şahın qüvvələri tərəfindən məğlub edilmişdilər. Bunun nəticəsində paytaxtları qarət edilmiş və əllərindən alınmışdı. Bu isə onların süqutunu sürətləndirmişdir. Növbəti əsr ərzində Böyük Moğol İmperiyasının gücü məhdudlanmış və sonuncu imperator II Bahadır Şahın dövründə isə yalnız Şahcahanabad şəhəri ilə məhdudlanmışdır. O, 1857-ci ildə baş vermiş Sipahilər üsyanına kömək etməkdə günahlandırılmış, sonralar ingilislər tərəfindən xəyanətə məcbur edilmiş və həbs olunaraq Birmaya sürgün edilmişdir. Beləliklə 1857-ci ildə Böyük Moğol İmperiyası süqut etmiş, torpaqları Britaniya Hindistanının tərkibinə qatılmışdır. Xarəzmşahlar İmperiyası - bir Türk dövləti. Orta

əslərdə Amudərya bölgəsi "Xarəzm", hökmdarları isə "Xarəzmşah" olaraq adlanırdı. XI əsrin sonlarına doğru bu bölgədə qurulan dövlətə də Xarəzmşahlar adı verildi. Xarəzmşahlar dövləti Məhəmməd Xarəzmşah tərəfindən qurulmuşdur. Bu dövlət Böyük Səlcuq Dövlətini yıxmışdır.

43.Qədim Çin.

Çin ölkəsini çinlilər özləri Çtun Qo (orta padşahlıq), Çonun Xua (orta çiçəklənən) Sin , Xan və.s adlandırırlar. Qərbdə geniş yayılan Çin adı isə Sin sülaləsinin adı ilə bağlıdır. Çin dağlıq ölkədir. Hindistandan şimal-şərqdə yerləşir. Çinin ərazisindən iki böyük çay axır Yantszı və Xuanxe . Xuanxe çayında tez tez daşqınlar baş verirdi. Çinlilər Xuanxe çayını Çinin bəlası , Min fəlakət çayı, Gəzən çay adlandırırdılar.

E.ə II minillikdə və eramızın əvvəllərində Xuanxe çayı vadisinin əhalisi Çinin digər ərazilərinə də yayıldı. Çin ərazisində ilk sinifli cəmiyyət və dövlət e.ə II minillikdə və e.ə XIV əsrdə Xuanxe çayı vadisində yaranmışdır. Çində ilk dövləti Şan qəbilələri yaratmışdır. E.ə II minillikdə Çində əmək alətləri və silahlar sümükdən hazırlanırdı. Lakin b.e.ə VI-V əsrlərdə Çində dəmir istehsal edilirdi. Çində metalışləmə , dulusçuluq inkişaf etmişdi. Çinin birləşdirilməsi. b.e.ə I minilliyin ortalarında Çində bir neçə quldar dövləti mövcud idi. Bu dövlətlər arasında tez-tez uzun sürən müharibələr baş verirdi.Ona görə də e.ə IV- III əsrlər Çində vuruşan padşahlıqlar dövrü adlanır. B.e.ə III-II əsrlərdə Çində gedən dövlətlərarası mübarizədə Sin padşahlığı qələbə qazandı və Sin padşahı bütün çini birləşdirdi. B.e.ə 221-ci ildə Sin dövlətinin padşahı İmperator titulu qəbul etdi və özünü Sin Şi Xuandi (Sinin I imperatoru) adlandırdı. Sin Şi Xuandi (e.ə 221-206) Hakimiyyəti dövründə bir sıra tədbirlər həyata keçirdi.

Beləki:

- 1) İnzibati islahat keçirdi.
- 2) Çini 36 vilayətə böldü
- 3) Bu vilayətləri padşah məmurları idarə edirdi. Sin Şi Xuandi Hunlara müqavimət göstərmək üçün də tədbirlər həyata keçirdi.Bu məqsədlə Böyük Çin Səddini tikdirdi.

Böyük Çin Səddi:

- 1) Hunların hücumlarının qarşısını almaq üçün e.ə 214- cü ildə tikilməyə başlandı.
- 2) Hündürlüyü 10 metr, uzunluğu 4000 km idi.
- 3) Fasilələrlə 1000 il ərzində tikildi.
- 4) Səddin üstü ilə 5-6 atlı yanaşı gedə bilirdi .
- 5) Aydan görünən yeganə tikili olaraq müəyyən hissəsi indiyədək qalmaqdadır.

Lakin e.ə 206 – cı ildə Sin Şi Xuandinin ölümündən sonra ağır zülmə dözməyən əhali üsyan qaldırdı və e.ə 206-cı ildə Sin İmperiyası süqut etdi.Çində Xan sülaləsi hakimiyyətə gəldi və Xan dövləti yarandı.

Xan dövləti b.e.ə III əsdən -b.e III əsrinə qədər hakimiyyətdə oldu. Xan sülaləsi dövründə Çin türklərə qalib gəldi.

Böyük ipək yolu.

B.e əvvəl II əsrin sonunda dünya ticarət yollarına Çindən gələn ticarət yolu da qoşuldu. Çindən gələn ticarət yolu Böyük İpək yolu adlandırıldı. Bu yol Çindən şimali Afrikaya və İspaniyaya qədər uzanırdı.

Çin Böyük ipək yolu uğrunda uzun müddət Hun türkləri ilə mübarizə apardı. Bu yolun ən işlək xətlərindən biri Xəzər dənizinin qərb sahilləri boyunca Cənubdan şimala uzanaraq Azərbaycan ərazisindən keçirdi.

Çində b.e.ə II əsrdən – b.e II əsrinə qədər hakimiyyətdə olan Xan dövləti fasiləsiz olaraq işğalçı müharibələr apardı.Nəticədə əhalinin vəziyyəti ağırlaşdı.

İctimai iqtisadi vəziyyəti barədə:

- 1) Çində Kəndlilərin də vəziyyəti ağır idi
- 2) Kəndlilər icarə haqqını verə bilmədikdə ailələri ilə birlikdə qula çevrilirdilər.
- 3) Kəndlilər quldarları “vicdansız ”adlandırırdılar
- 4) Ağır vergi və icarə haqqı verirdilər.

Çində qulların da əməyindən istifadə olunurdu.Çində qulların başını qırxır və üzlərinə damğa basırdılar.

Dözülməz vəziyyətdə olan əhali Xan dövlətinə qarşı üsyanlara başladılar.

Əvvəlcə Eramızın I əsrinin əvvəllərində Qırmızıqaşlılar üsyanı başlandı. Üsyançılar döyüşdə

fərqlənmək üçün qaşlarına qırmızı rəng çəkirdilər. Sarısaqlılar üsyanı 184- cü ildə Çyan qardaşlarının başçılığı ilə başlandı.amma üsyanın planını bir xain dövlətə çatdırdı. Nəticədə 1000 Çyan qardaşları tərəfdarı edam olundu. Üsyan məğlub olsada Xan dövlətini dərinə silkləyib sarsıtdı. Bir neçə il sonra Xan dövləti devrildi. .

44.Qədim Hindistan

Qədim Hindistan Asiya qitəsinin Cənubunda yerləşir. Hindistan yarımadasını və onun Şimalında olan torpaqları əhatə edir. Hindistan ərazisindən iki çay- Hind və Qanq çayları keçir. Ərazisi mis və dəmir yataqları ilə zəngindir. Hindistanda III minilliyə aid Mohenco-Daro və Harappa şəhər xarabalıqları aşkar olunmuşdur. Qədim Hindistanlıların yazı mədəniyyəti olmuşdur. Onlar Finikiya əlifbası ilə tanış idilər.B.e.ə II minillikdə Hindistanda köçəri Ari tayfaları məskunlaşdılar. Arilər :

- E.ə II minillikdə Hindistana köç etdilər.
- Yerli xalqla qarışmaqla Hind xalqını yaratdılar
- Oturaq həyata keçmişlər.

Əmək məhsuldarlığının artması bərabərsizliyin yaranmasına səbəb oldu. Adlı-sanlı adamlar icmaçı kəndliləri və qulları istismar etməyə başladılar. Hindistanda qulları yad, düşmən adlandırırdılar. Tayfa başçıları- Racələr tədricən padşaha çevrilirdilər. Beləliklə e.ə II minillikdə Hindistanda dövlətlər meydana gəldi.

Hindistan e.ə VI əsrin sonlarında Əhəmənilər tərəfindən işğal edilərək Əhəmənilərin 20-ci satraplığına daxil edildi.

E.ə IV əsrin 20-ci illərində Makedoniyalı İsgəndər Hindistanın Şimal-qərbinə hücum etdi.

Lakin:

- 1) Makedoniyalılar Hindistanda yerli əhalinin güclü müqavimətinə rast gəldilər.
- 2) İsgəndər yorulmuş əsgərlərinin tələbi ilə geri qayıtmağa məcbur oldu.

B.e.ə III əsrin II yarısında Mauriya sülaləsinin nümayəndəsi Padşah Aşoka Bütün Hindistanı vahid dövlətdə birləşdirdi. Lakin onun ölümündən sonra yaratdığı dövlət dağıldı. B.e.ə 180-ci ildə Mauriya sülaləsinə son qoyuldu.

Kastalar:

Hindistanda bərabərsizlik nəticəsində sosial qruplar meydana gəldi. Hindlilər baş allah Brahmanı insanları yaradan hesab edirdilər. Brahman insanları kastalara bölmüşdü.

Kasta – Qəti müəyyənləşdirilmiş hüquq və vəzifələri olan insan qruplarına (kollektiv) deyilirdi.

Kastalara bölünən insanlar:

- 1) Kahinlər- Brahma onları öz dodaqlarından yaratmışdı. Onlar ona görə də allah adından danışardılar.
- 2) Döyüşçülər – Brahma döyüşçüləri öz əllərindən yaratmışdır.
- 3) İcmaçı Kəndlilər – Brahma kəndliləri budlarından yaratmışdır.
- 4) Şudra (Nökər) - Brahma palçığa batmış ayaqlarından şudra kastasını yaratmışdır.

“Toxunulmayan adamlar ”Hindistanda əsas kastalardan heç birinə daxil olmayan insanlara deyilirdi. Onlar mürdar işləri görür, ölmüş heyvanların cəmdəyini soyurdular.

45. Xəzər Xaqanlığı

Xəzərlər Sabir türklərinin davamçıları idi. 470-ci ildə Hun imperiyası dağıldıqdan sonra Şərqi Avropa çöllərində yaşayan xalqlar müstəqillik qazandılar. VII əsrin əvvəllərində xəzərlər əvvəlcə Xəzər dənizinin qərb sahillərində yaşamış və sonra isə qərbə və şərqə yayılmışdılar. Xəzərlər Göytürk dövlətinin tərkibinə daxil olmuş, 634-cü ildə bu dövlət dağılandıqdan sonra yenidən müstəqil olmuşdu. VII- IX əsrlərdə Şimali Qafqaz, Azov dənizi sahilləri, Kırım yarımadasının bir hissəsi, Şərqi slavyanların bir qismi, Manqışlaqdan Aral gölüne qədər ərazi Xəzər xaqanlığına daxil idi.

Xəzərlərin paytaxtı 723-cü ilə kimi Səməndər, sonra isə İdil şəhəri olmuşdu. Şəhər Volqa çayının adı ilə adlandırılmışdır. X əsrlərdə oturaq əhali əkinçilik, maldarlıq, bağçılıq və bostançılıqla məşğul idi. Xəzərlərdə ovçuluq geniş yayılmışdı, onlar balıqçılıqla da məşğul olmuşdular. Şəhərlərdə sənətkarlıq inkişaf etmişdi.

Xəzər xaqanlığı VII-IX əsrlərdə qüdrətli dövlət idi. Ölkəni qeyri-məhdud hakimiyyətə malik xaqan idarə edirdi. Xaqanın baş məsləhətçisi irsi olan «məlik» və ya «xaqanbəyi» adlanırdı.

Şəhərlər. Ticarət əlaqələri. Xəzərlərin əsas şəhərləri Səməndər, Sarkel, Bələncər, Tumtarakan, Xanbalıq, İdil idi. Xəzər xaqanlığında ticarət mühüm əhəmiyyətə malik idi. Xəzər xaqanlığının şəhərlərinə Skandinaviyadan xəz, kürk və s., Türküstandan ipək, qumaş, Bizansdan zinət əşyaları və s. gətirirdilər. Xəzərlərdə göytürk, yəhudi, ərəb, kiril əlifbaları işlənirdi. X əsrdə müsəlmanlıq yayılmağa başladı. Məscid, kilsə, sinaqoq, məbəd yanaşı tikilirdi. Əhalinin bir hissəsi yəhudi dinini qəbul etdi. Bu dindən meydana gələn məzhəb «qaray», buna mənsub olan türklərə «qarayımlər» deyirdilər. Xəzərlərin törəməsi olan qarayımlər müasir dövrdə Krimda, Polşada, Türkiyədə yaşayırlar.

Bizansla münasibətlər. Xəzərlər sasanilərə və ərəblərə qarşı mübarizədə Bizansla müttəfiq idi. Bizans sasanilərə və ərəblərə qarşı mübarizə aparmaq üçün dəfələrlə xəzərlərdən istifadə etmişdi. Xəzər xaqanının qızı Çiçək Bizans sarayına gəlin getmiş, onun oğlu VI Leon Bizans

imperatoru olmuşdu. Xəzərlərin slavyanların üzərində böyük təsiri var idi, onlar Kiyev dövlətinin yaranmasına kömək etmişdilər. 839-cu ildə ilk slavyan birliyinin baş vəziri xaqan titulu daşıyırdı. Şərqi slavyanları xəzərlərə tabe idi və onlara vergi verirdi. 882-ci ildə Oleg Kiyevi tutdu və Qədim Kiyev dövlətini Xəzər xaqanlığı nümunəsində yaratdı.

Xəzərlər uzun müddət peçeneqlərə qarşı müharibə aparmışlar. VII əsrdə ərəblərin hücumu ilə əlaqədar xəzərlərin Azərbaycana marağı artdı. Xəzərlər 643, 653-cü ildə Bələncər yaxınlığında ərəbləri məğlub etdilər. 662-ci ildə Xəzərlər yenidən Bələncər yaxınlığında qalib gəldilər və Azərbaycana soxuldular. Alban hökmdarı Cavanşir Kür sahilində onları məğlub etdi. Xəzərlər 665-ci ildə hücumu keçdilər, lakin Cavanşir ərəblərə və xəzərlərə qarşı eyni zamanda mübarizənin çətin olmasını başa düşüb, xəzərlərlə sülh bağladı və Xəzər xaqanının qızı ilə evləndi.

Azərbaycanı ərəb qoşunu işğal etdi. Bundan sonra xəzər-ərəb müharibəsi yeni mərhələyə qədəm qoydu. 709-cu ildə xəzərlər hücum edib ərəbləri Dərbənd keçidindən qovdular, 724-cü ildə xəzərlər qıpcaqlarla ittifaq bağladılar, Arranda ərəbləri məğlub etdilər.

730-cu ildə xəzərlər hücum edib Ərdəbili tutdular, sonra Diyarbəkərə, oradan Mosula gəlib çıxdılar. Xəzərlərin hücumu Xilat şəhəri yaxınlığında dayandırıldı. Ərəblər əks hücumu keçdilər, Səməndərə qədər irəlilədilər, şəhəri tuta bilmədilər, böyük qənimətlə Dərbəndə qayıtdılar. 150 minlik qoşunla hücumu keçib xəzərlərin bütün ordusunu məhv etdilər. Xaqan sülh bağladı, islamı qəbul etdi. Xəzər-ərəb müharibəsi qurtardı, Xəzər xaqanlığı zəiflədi.

Xaqanlığın əyanlarının hamısı islamı qəbul etmədi, onların bir hissəsi yəhudi (iudaizm) dinini yaymağa başladılar. Xəzər xaqanı Obadi 790-cı ildə iudaizmi xaqanlığın rəsmi dini elan etdi, lakin onu və oğlanlarını öldürdülər. Hakimiyyətə Obadinin qardaşı keçdi. O, ölkəyə hücum edən peçeneqləri Dneprə qədər qovdu. Daxili çəkişmələr Xəzər xaqanlığını zəiflətdi. 965-ci ildə Kiyev knyazı Svyatoslavın hücumu Xəzər xaqanlığının dağılmasının başlanğıcını qoydu. O, Səməndər və Sarkel şəhərlərini dağıtdı. Svyatoslav Sarkel şəhərinin yerində Belaya Veja adlı qala tikdirdi. Xəzərlərin bir qismi Krıma, bir qismi də Şimali Qafqaza çəkildi. Şimali

Qafqaza çəkilən xəzərlər indiki qaraçay türklərinin ulu babaları idi. X əsrdə Xəzər xaqanlılığına son qoyuldu, lakin -xəzərlərin adı hələ XII əsr mənbələrində çəkilirdi.

46. Qəznəvilər dövləti

Qəznəvi dövlətinin yaranması. Bu dövlət 962-1187- ci illərdə mövcud olmuşdu. Qəznəvi dövlətinin əsasını X əsrin 60-cı illərində Alptəkin (962-963) qoymuşdu. O, Samanilər dövlətinin görkəmli sərkərdəsi idi və Samanilərin türk qulamlarında xidmət etmişdi (Qulamlar türk əsilli gənc qullardan təşkil edilmiş daimi süvari qvardiya idi). Alptəkin şəxsi şücaətinə görə hərbi əyanlar sırasına daxil olmuşdu. Alptəkin Samanilərin hakimiyyətini tanımaqla yanaşı, Qəznəvi dövlətini yaratdı. Onun ölümündən sonra hakimiyyətə Səbutəkin (977-997) gəldi və o, Hindistana dəfələrlə hərbi səfər etdi.

ultan Mahmud Qəznəvi. Qəznəvi dövləti ərazisinin genişlənməsi. Səbutəkin öləndən sonra oğlu Sultan Mahmud Qəznəvi (998-1030) hakimiyyətə gəldi. Tarixdə ilk dəfə «sultan» titulu Mahmuda verilmişdir. Samanilər dövləti 999-cu ildə dağıldı, onun ərazisi Qəznəvi və Qaraxanlı dövlətləri arasında bölüşdürüldü. Nəticədə keçmiş Samani torpaqları olan Xorasan, Xarəzm, Sistan və indiki Əfqanıstan Qəznəvi dövlətinə qatıldı.

Mahmud Qəznəvi 1002-1026-cı illərdə 17 dəfə Hindistana hücum etmişdi. Onun şimal və şimal-şərq torpaqlarını, yəni Kəşmir, Pəncab, Qucarat vilayətlərini Qəznəvi dövlətinə qatmış, Hindistandan çoxlu qənimət əldə etmişdi. Mahmud hakimiyyətini qərbi İranda yaymaq məqsədilə 1029-cu ildə Rey, Həmədan və İsfahan əyalətlərini, az sonra Gur əyalətini tutdu. Sultan Mahmudun hakimiyyətinin son dövründə Qəznəvi dövləti Hindistandan Xarəzmə və Xəzər sahili torpaqlara qədər ərazini əhatə edirdi.

Sultan Mahmudun daxili siyasəti. Qəznəvi dövləti feodal monarxiyası idi. Dövləti sultan idarə edirdi. Sultan Mahmud mərkəzi hakimiyyəti möhkəmləndirirdi, bu məqsədlə mülki əsilzadə, qulamlardan ibarət hərbi əyanlara, türklərdən ibarət hərbi əyanlara arxalanırdı. Sultan Mahmudun ordusunda yüksək hərbi intizam var idi. Ordunun əsasını türk əsilli qulamlar (qvardiya) təşkil edirdi. Qəznəvi ordusunda «qazilər» deyilən könüllü döyüşçülər iştirak edirdi. Hərbi yolla əldə edilən qənimət ordu və dövlət məmurlarını təmin etmirdi. Dövlət ildən-ilə vergini artırırırdı. Kəndlilər, sənətkarlar, tacirlər var-yoxdan çıxırdı. Sultan Mahmud Qəznə şəhərinin inkişafına kömək edirdi.

Qəznəvi dövlətinin zəifləməsi. Qəznəvi dövlətinin tərəqqisi zahiri xarakter daşıyırdı. Bunun arxasında xalqın ağır güzaranı dururdu. Sultan Mahmudun oğlu Məsud (1030-1041) hakimiyyətə gəldi və qardaşı ona müqavimət göstərdi. Məsud əyanlara arxalanaraq qardaşını zərərsizləşdirə bildi. Məsud əyanlardan asılı oldu. Ölkədə rüşvətxorluq baş alıb gedirdi. Xarəzm Qəznəvilərdən ayrıldı. Qəznəvilərdə daxili ziddiyyətlər kəskinləşdi, səlcuqların Qəznəvi dövlətini sıxışdırması da gücləndi. Bütün bunlar dövlətin zəifləyib iflas etməsi ilə nəticələndi.

1040-cı ildə Dəndənəkən döyüşündə səlcuqlar qəznəvilərə qalib gəldilər. Bundan sonra Qəznəvilər dövlətinin tərkibində ancaq Əfqanıstanın bir hissəsi və Pəncəb qaldı. XII əsrin 70-ci illərində gurlu tayfaları qəznəviləri Şimali Hindistana sıxışdırdı. Pakistanın Lahor şəhəri paytaxt oldu. 1187-ci ildə gurlular Lahoru tutdular, Xosrov Məlik Əsir alındı. Qəznəvi dövləti süqut etdi.

47. Yaponiya orta əsrlərdə

Dördüncü əsrin sonunda Yaponiya və Koreya Yarımadasındakı krallıqlar arasında təmas qurulmuşdu. Bu tarixdən sonra Yaponiyada Çinin mədəniyyət təsirləri görüldü. Əvvəl Konfutsi dini və sonra Buddizm, Hindistan, Çin, Koreya yoluyla 538 ilində bura girmişdi. Ölkənin ilk və davamlı hökumət mərkəzi 8-ci əsrin başında Narada quruldu. 710 ilə 784 illəri arasında 74 il bu imperatorluq davam etdi. 794-cü ildə isə Kyotoda yeni bir hökumət mərkəzi quruldu. Bura min il qədər imperatorun oturduğu yer olmuşdur. Paytaxtın Kyotoya daşınması, 1192-ci ilə qədər davam etmiş olan Heian dövrünün başlanğıcı olmuşdur.

1185-ci ildə Danoura Döyüşündə Minamotolar rəqib Taira Kralını yox edərək qalib gəlmişlər. Minemotoların iqtidarı ələ keçirməsi, Shogun deyilən hərbi liderlər idarəsi

altında yeddi əsrlik bir feodal hakimiyyət dövrünün başlanğıcı olmuşdur. 1192-ci ildə Minamotolar hökumət mərkəzini Tokio yaxınındakı Kamakuraya qurdular.

1213-cü ildə iqtidar Minamotolardan, 1333-cü ilə qədər hərbi rəhbərliyi davam etdirən Hogoların əlinə keçdi. Bu dövrdə Monqollar, 1274 və 1281 illərində olmaq üzrə iki dəfə Şimali Kyushuya hücum etdilər. Hər iki döyüşdə müvəffəqiyyətli ola bilməyən Monqollar, ayrıca meydana gələn tayfunların təsiri ilə Yaponiyadan çəkildilər.

1333 ilə 1338 illəri arasında görülən qısa davamlı imperatorluqları, Ashikaga Takauji tərəfindən Kyotoda Muromachidə qurulan yeni bir hərbi rəhbərlik izlədi. Bu qurulan hökumət 1338-ci ildən 1578-ə qədər iki yüz ildən çox bir müddət davam etmişdir.

On altıncı əsrdə Avropalılar Yaponiya torpaqlarına ayaq basdılar. Bu vaxt missionerlər, Xristianlığı burada yaymağa çalışdılar. Bunun üzərinə Yapon liderləri Xristianlığın və qərb düşüncələrinin Yaponiya üçün zərərli olacağına inandıqları üçün Hollandiya və Çin taciri xaric olmaq üzrə bütün xaricilərin Yaponiyaya girişini qadağan etdilər. İki əsr yarım müddətdə Hollandiyalı tacirlərin olduğu bu kiçik ada, Yaponiya ilə xarici dünya arasında tək təmas nöqtəsi olmuşdur.

1853-cü ildə Amerikalı Komodor Matthev c. Perry dörd gəmidən meydana gələn donanmasıyla Tokio Körfəzinə girmiş, ertəsi il təkrar Yaponiyaya gələrək, Yaponları öz ölkəsiylə bir dostluq razılaşması imzalamağa razı salmışdır. Bu razılaşmağı, eyni il içində Rusiya, Böyük Britaniya və Hollandiya ilə imzalanan razılaşmalar izləmişdir. Bu razılaşmalar dörd il sonra ticarət razılaşmalarına çevrilmişdir.

Tokogaua Shogunluğunun dərəcəlik sistemi 1867-ci ildə yığılmasına qədər keçən on illik müddət içində böyük bir qarışıqlıq hökm sürmüş və 1868-ci ildə Meigi dövrünün təkrar təşkilatlanmasıyla bütün hakimiyyət yenidən imperatorun əlinə keçmişdir.

48. Monqolustan XII-XIII əsrdə

XII əsrdə monqollar arasında artıq qəbilə münasibətləri dağılmaqda idi. Qəbilələr içərisindən daha varlı maldar təsərrüfatlar ayrılmağa başladı ki, bunlar ailə şəklində köç salmağı üstün tuturdular. Bu monqol qəbilələrində təbəqələşmə əmələ gəldiyini göstərirdi. Qəbilələr dağıldıqca birləşmələr- ordular yaranırdı və müxtəlif qəbilələrin ayrı-ayrı hissələri bu birləşmələrə daxil olurdular. Belə birləşmələrin başında hərbi

rəislər-bahadırlar və noyonlar dururdu. Xeyli köçərini öz hökmranlığı altında birləşdirə bilən noyonlar və bahadırlar xan titulu daşıyırdılar.

Noyonların tayfasına mənsub olan istehsalçılar xaraçular adlanırdı. Onlar noyonlara tabe idilər. Xaraçuların adı əsgərlərdən və ya azad adamlardan fərqi bunda idi ki, onlar noyonların xeyrinə bir sıra mükəlləfiyyətlər icra edirdilər. Noyonlara kumız verir, onların sürülərini otarır, qoyunlarını qırxır, basqınlarda və qarətlərdə iştirak edirdilər.

Monqolların sahib olduqları qullar tezliklə təhkimli rəiyyət və ya monqolji unaqan-boqol vəziyyətinə düşürdülər. Məğlub edilərək itaət altına alınan bütöv tayfalar da unaqan-boqollara çevrilirdilər. Monqolların ov məhsullarını və hərbi qəniməti noyonlarla bölüşdürən imtiyazlı bir zümrə- tarxan vardı.

Lion şəhərində keçirilən qurultaydan sonra monqollarla danışıqlar üçün Roma Papası tərəfindən göndərilmiş kilsə xadimi Jovanni del Plano Karpininin məlumatına görə Monqol adlanan torpaqlarda nə vaxtlarsa dörd xalq yaşayırdı: birinci Yekə-Monqol, ikinci Su-Monqol, onlar özlərini torpaqlarından keçən çayın adından fatar adlandırırdılar. Üçüncü merkit, dördüncü mekrit adlanırdı. Bütün bu xalqlar ayrı-ayrı ərazilərdə, ayrı-ayrı tayfalarda yaşamaqlarına baxmayaraq, eyni dil və eyni sifət quruluşuna malik idilər.

XII-XIII əsrlərdə monqol çöllərində tatar, toyçıut, kerait, noymon, merkit və s. tayfalar yaşayırdılar. Qonşu dövlətlər çox vaxt bu ərazidə yaşayan xalqları vahid bir adla-tatar adlandırırdılar, çünki onlar Böyük Çin səddi sərhədlərində məskən salaraq bir çox basqınlarda və qonşu ərazilərə yürüşlərdə şöhrətli idi. Orta əsrlərdə Çin tarixçiləri «tatar» anlayışını Avropada «barbar» anlayışı ilə eyni tuturdular. Çinlilər onlardan şimalda yaşayan, Monqol çöllərindəki bütün tayfaları tatar adlandırırdılar.³

XIII əsrə kimi «monqol» anlayışı məlum deyildi. Rəsmi surətdə bu ad yalnız vahid Monqol dövlətinin yaradılmasından sonra ortaya çıxmışdır.

XII əsrin sonunda monqol tayfaları arasında vəziyyət kəskinləşmişdi. Bunun əsas səbəbi əyanların yaranması və onların daha geniş otlaq, çoxlu mal-qara və qul əldə etmək istəyi idi. Monqol tayfaları olan naymanlar, keraitlər, tayçıutlar, tatarlar və s. qənimət ələ keçirmək uğrunda kəskin mübarizə aparırdılar. Məğlub edilən tayfalar qaliblərdən asılı vəziyyətə düşürdülər. Artıq tarixi baxımından çöllüklərdə mərkəzləşdirilmiş dövlətin yaradılması zəruri idi.

49. Yaponiya XIX əsrdə

XIX əsrin əvvəllərində Yaponiyanı Tokugava nəslindən olan Syoqun (yaponca- “vəhşiləri itaətə gətirən Böyük sərkərdə” deməkdir. İrsən verilən bu titul sahibi dövlət hakimiyyəti hüququna malik sərkərdə hesab olunurdu) idarə edirdi. Bu dövrdə də Yaponiyada müxtəlif torpaq mülkiyyəti formaları vardı. Samuraylar Yaponiyada ali silki təşkil edirdilər. Syoqunun hələ 1721-ci ildə verilmiş fərmanı ilə şəhərlərin ticarət-sələmçi kapitalı becərilməyən torpaqlardan istifadə hüququ almışdı. Torpaq mülkiyyətinin yeni formasının meydana gəlməsi, habelə əmtəə-pul münasibətlərinin inkişaf etməsi kənd təsərrüfatında bir sıra dəyişikliklərə şərait yaratmışdı. XIX əsrin birinci yarısında kənddə muzdlu əməkdən istifadə olunurdu.

Torpaqsız və aztorpaqlı kəndlilər başqalarının torpaqlarında işləyirdilər. Bu dövrdə Yaponiya mis filizi çıxarılmasına və metal emalına görə dünyada əhəmiyyətli yerlərdən birini tuturdu. Portuqaliyalılar Yaponiyaya gələn ilk avropalılar idilər. Sonra bu ölkəyə ingilis və hollandların gəlişi güclənmişdi. Yaponiyanın Avropa ölkələri ilə ticarət əlaqələri tədricən inkişaf edirdi. Syoqun əsrin ortalarında Yaponiyanın “qapalı ölkə” elan edilməsi haqqında fərman verdi. Birincitirək müharibəsi başa çatdıqdan sonra İngiltərə, Hollandiya və ABŞ Yaponiyanı sıxışdırmağa başladılar. Onlar ölkənin sərhədlərini xarici ticarət üçün açmağı tələb etdilər, əks təqdirdə Yaponiyanı Çinin gününə salacaqları ilə hədələyirdilər. Beləliklə, Yaponiya “qapalı” siyasətindən imtina etmək məcburiyyətində qaldı. XIX əsrin birinci yarısında Tokugava hakimiyyətinin böhranı daha da güclənmişdi. Xarici iqtisadi ekspansiya, feodal hərbi diktatura rejimi ölkədə ümumi narazılığın və inqilabi şəraitin yaranmasına gətirib çıxarmışdı. Bu dövrdə inqilabın hərəkətverici qüvvəsi, əsasən, kəndlilər və şəhər yoxsulları idilər. Xalqın qəzəbindən özlərini sovuşdurmaq istəyən feodallar Syoqun rejimini qurban vermək qərarına gəldilər. 1867-ci ildə 15 yaşlı Mutsixito imperator taxtında əyləşdirildi. İmperator tərəfdarları ilə Syoqun arasında başlanan münaqişə 1868-ci ilin yanvar ayında silahlı toqquşmaya gətirib çıxartdı. Syoqun qüvvələri məğlub oldular və paytaxt Yedo şəhəri antisyoqun qüvvələrə təslim edildi. 1868-1873-cü illərdə ölkədə burjua islahatları keçirildi.

Bu islahatların məqsədi ölkənin iqtisadi asılılığını ləğv etmək və onun kapitalist inkişafı yolundakı maneləri aradan qaldırmaq idi. Bütün ölkə miqyasında işlənən pul vahidi – iyena qəbul edildi. Yedonun adı dəyişdirilərək Tokio adlandırıldı. İmperator iqamətgahı buraya köçürüldü. Tokio Universitetinin əsası qoyuldu. Ölkədəki

narazılığı aradan qaldırmaq və ehtimal olunan demokratik hərəkatın qarşısını almaq məqsədilə imperator 1889-cu ildə Yaponiyanın ilk konstitusiyası haqqında fərman verdi. Konstitusiyada imperatorun şəxsiyyəti müqəddəs və toxunulmaz elan edilirdi. İmperator ali baş komandan olmaqla bərabər, həm də xarici dövlətlərlə bağlanmış müqavilələri və sazişləri imzalayırdı. Parlamentin qəbul etdiyi qanunlar yalnız imperator tərəfindən təsdiq olunduqdan sonra qüvvəyə minirdi. Yaponiyanın müstəmləkə təcavüzünün ilk hədəflərində biri Koreya olmuşdu. Yaponiyanın Koreyaya qarşı təcavüzkar siyasəti Yaponiya-Çin münasibətlərinin son dərəcə kəskinləşməsinə səbəb olmuşdu. Koreya problemi 1894-cü ilin iyulunda Yaponiyanın Çinə qarşı genişmiqyaslı müharibəyə başlaması üçün bir bəhanə oldu. XX əsrin başlanğıcında Yaponiya iqtisadi cəhətdən qərbi Avropanın böyük dövlətlərindən və ABŞ-dan hələ geridə qalmaqda idi.

50. Midiya və Əhəmənilər dövlətləri

Midiyanın adı ilk dəfə Assuriya hökmdarı III Salmanasarın kitabəsində çəkilir. Herodot "Tarix" əsərində Midiyada yaşayan altı tayfa haqqında geniş məlumat vermişdir. Midiya tayfaları e.ə. IX - e.ə. VIII əsrlərdə Assuriya dövlətinə tabe idilər.

E. ə. VIII əsrdə Deyok Midiya tayfalarını birləşdirərək vahid dövlət yaratdı. Dövlətin paytaxtı Ekbatan şəhəri idi.

Midiya hökmdarı Kaştariti (e.ə. 672-e.ə. 653) Assuriyanın tabeçiliyindən çıxmağa nail oldu. O, e.ə. 653-cü ildə Assuriyaya yürüş etsə də birləşmiş Assur-Skif ordusu tərəfindən məğlub edildi. Bu məğlubiyyətdən sonra Midiya skiflərin hakimiyyəti altına düşdü (e. ə. 653 - e. ə. 625-ci illərdə) .

Kiaksarın dövrü (e. ə. 625 - e. ə. 585)

Midiyanın ən qüdrətli hökmdarı Kiaksar olmuşdur. Kiaksar:

1. Midiyada skif ağalığına son qoydu;
2. Xırda vilayətləri mərkəzi hakimiyyətə tabe etdi;
3. Hərbi islahat keçirərək ordunu yenidən qurdu;
4. Yeni Babil dövləti ilə ittifaqa girərək Assuriya dövlətinə son qoydu;
5. Urartu, Skif çarlığı və Manna dövlətinə son qoydu;

6.Egey dənizinə çıxmaq üçün Lidiya dövləti ilə müharibə apardı (e.ə.590- e.ə. 585-ci illərdə aparılan bu müharibədə heç bir tərəf qalib gəlmədi. Hər iki dövlət arasında sülh müqaviləsi bağlandı);

7.Midiyanı Ön Asiyanın ən qüdrətli dövlətinə çevirdi;

8. Assuriyanın torpaqlarını Yeni Babilistanla öz arasında bölüşdü.

Astiaqın dövrü (e.ə. 585-550)

Kiaksarın ölümündən sonra hakimiyyətə oğlu Astiaq gəldi. Astiaqın hakimiyyəti illərində:

1.Midiyanın daxili və xarici vəziyyəti mürəkkəbləşdi;

2. Midiya zadəganlarının hüquqları məhdudlaşdırılmağa başlandı;

3.Dövlətlə əyanların ziddiyyətləri artdı;

4.Midiya sarayındakı farsmeyilli qüvvələr fəallaşdı;

5.Bir qrup Midiya əyanı fars vilayətinin başçısı II Kirlə gizli sazişə girdi.

E.ə. 553-cü ildə Midiya dövləti ilə müharibəyə başlayan II Kir qələbə qazandı. Beləliklə, e.ə 550-ci ildə Midiya dövləti tarix səhnəsindən silindi. Onun dövlətçilik ənənələri və mədəniyyəti Əhəmənilər dövləti tərəfindən mənimsənilirdi.

E.ə. 553-cü ildə Midiya dövləti ilə müharibəyə başlayan II Kir qələbə qazandı. Beləliklə, e.ə 550-ci ildə Midiya dövləti tarix səhnəsindən silindi. Onun dövlətçilik ənənələri və mədəniyyəti Əhəmənilər dövləti tərəfindən mənimsənilirdi.

Midiya dövlətinin zəifləməsindən istifadə edən fars tayfa başçısı II Kir e.ə. 553-cü ildə muharibəyə başladı və e.ə. 550-ci ildə Midiya dövlətinə son qoydu. e.ə. 550-ci ildə Əhəmənilər dövləti yarandı. II Kirin hakimiyyəti illərində (e.ə. 550-530) aşağıdakı ərazilər işğal edildi:

1.e.ə. 547-ci il Kiçik Asiyada Lidiya carlığı

2.Kiçik Asiyada bəzi yunan koloniyaları

3.e.ə. 539-cu ildə Babil padsahlığı

Qeyd: II Kir e. ə. 530-cu ildə Massaget hökmdarı Tomris tərəfindən öldürüldü.

II Kambiz Kipr və Finikiyalıların donanmasından istifadə edərək Misirə hücum etdi. e.ə.525-ci il Pelusiya döyüşündə qələbə qazanan II Kambiz özünü firon elan etdi.

II Kambiz Misirdə olarkən Qaumata adlı bir kahin e.ə. 522 -ci ildə qiyam qaldıraraq hakimiyyəti ələ aldı. O, öz hakimiyyətini möhkəmləndirmək üçün imperiyaya daxil olan bütün xalqları 3 il müddətinə vergi və hərbi mükəlləfiyyətdən azad etdi. II Kambiz Qaumata üsyanını yatırmaq üçün Misirdən İrana doğru hərəkət etdi. Lakino, yolda muammalı şəkildə öldü.

e.ə. 522-ci ildə Qaumatanın öldürülməsindən sonra hakimiyyətə I Dara gəldi. I Dara bütün üsyanları yatıraraq öz hakimiyyətini möhkəmləndirdi. I Dara:

1. imperiyanı inzibati cəhətdən satraplıqlara böldü
2. Ölkə üçün vahid pul sistemi yaratdı
3. Darik adlanan qızıl pulları tədavülə buraxdı
4. Güclü ordu təşkil etdi
5. Hindistanın simal – qərbindi işğal etdi
6. Egey dənizi hövzəsindəki yunan koloniyalarını ələ keçirdi
7. Qara dənizin cənub sahillərindəki yunan koloniyalarını özünə tabe etdi.
8. e. a. 512-ci ildə skiflərə məğlub oldu.
9. e. a. 490-ci ildə Marafon döyüşündə Afinaya məğlub oldu.

Makedoniyalı İskəndər e.ə. 334-cü ildə Qranik, e. ə. 333-cü ildə İss və e. ə. 331-cü ildə Qavqamel döyüşlərində Əhəməniləri məğlub etdi. e.ə. 330-cü ildə III Daranın öldürülməsi ilə İran Əhəmənilər dövləti süqut etdi.

